

Om de tydske Menigheder i Danmark

i 17de Aarhundrede,

navnlig i Christian IV.'s og Frederik III.'s Tid.

Af Holger Fr. Rørdam.

Den franske Gesandtskabssekretair Charles Ogier, som i Aaret 1634 besøgte Danmark, fortæller i sin interessante Rejsebeskrivelse (Ephemerides sive iter Danicum etc. Lut. Paris. 1656), at der i alle større danske Stæder foruden en dansk Kirke, i hvilken Gudstjenesten blev holdt i Landets Sprog, ogsaa var en tydsk Kirke, hvor der blev holdt tydsk Gudstjeneste. Da senere den, navnlig af Kong Christian IV.'s Historie fortjente, kongl. Historiograf J. H. Schlegel i sine »Sammlungen zur Dänischen Geschichte« gav en tydsk Oversættelse af Ogiers Reise, fandt han sig foranlediget til at bemærke ved dette Sted, at Forfatteren, som ikke havde set andre danske Byer end Kjøbenhavn og Helsingør, havde taget fejl, eftersom netop disse to Byer vare de eneste i Danmark, hvor der gaves tydske Kirker. Et nøjere Kjendskab til Forholdene vil imidlertid vise, at der i Kong Christian IV.'s Tid var tydske Menigheder og blev holdt tydsk Gudstjeneste i mange flere danske Byer, og tildels paa Steder, hvor man nu maaske neppe har nogen Anelse om, at der i sin Tid har været prædiket Tydsk. En lidt nærmere Oplysning herom vil maaske ikke være uden Interesse i flere Henseender, navnlig haaber jeg, at den paa en vis

Maade kan være os til Trøst, idet den viser, at der har været Tider, da det Tydske dog var os betydelig nærmere inde paa Livet, end det selv nu er, saa vi ikke maa opgive Haabet om at blive denne besværlige Gjæst kvit, naar vi kun med udholdende Kraft staa imod og med trofast Kjærlighed hænge fast ved vort Sprog og vor Folkeejendommelighed.

Under den store Nød og Elendighed, hvormed Tydskland ved Trediveaarskrigen hjemsøgt, forlod mangfoldige enkelte Personer og Familier deres Fædreland og søgte Tilflugt i andre Lande, der ikke vare saa udsatte for Krigens Ødelæggelser. En Mængde af disse Flygtninge kom til Danmark, hvor de fandt saa god og venlig Modtagelse, at mange af dem ikke tænkte paa at vende tilbage igjen, men blev her i Landet, selv efterat Krigen var ophørt¹⁾. Kong Christian IV nærede en levende Deltagelse for de betrængte Protestanter; dette viste han først og fremmest ved sin tapre men ulykkelige Deltagelse i Trediveaarskrigen (1625—29), fra hvilken en sørgelig Tilbagegang i Danmarks Velstand og Magt daterer sig. Ved Freden i Lybek 1629 blev han afskaaren fra længere at yde sine Trosfæller umiddelbar Hjælp i deres Kamp, men han vedblev dog at vise sin Deltagelse for deres Sag ved at tillade dem at søge Tilflugt i hans Rige og ved paa andre Maader at understøtte dem. Som Exempel paa saadan Understøttelse kan anføres et kongl. aabent Brev af 28 Febr. 1638 til Præsterne i Danmark og Norge om at indsamle Penge i deres Menigheder til Understøttelse for de mange fordrevne lutherske Præster, som opholdt sig i Rostok²⁾. Ligeledes fik Sjællands Biskop, Dr. Hans Resen, den 30 Decbr. 1637, Befaling af Kongen til at sørge for, at Dr. Bertold Krachewitz, Superintendent over »det ryanske Stift«, fik $\frac{1}{2}$ Rdlr. in specie

1) Se Wolf, Encom. regni Daniæ, S. 365—6.

2) Se Tillæg, Nr. 12.

af hver Kirke i Sjælands Stift, »at han nogenlunde for sin Skade, han i dette Krigsvæsen lidt haver paa sit Gods og Formue, igjen kan hjælpes tilrette« ¹⁾. Lignende Understøttelser af fordrevne eller trængende Protestanter vilde det neppe være sønderlig vanskeligt at finde flere Exempler paa, men da det mindre hører til vort Emne, ville vi gaa over til at betragte den stærke Indvandring, som gav Anledning til Oprettelsen af tyske Menigheder og Afholdelse af tysk Gudstjeneste i forskellige danske Byer.

Kjøbenhavn.

Som Rigets Hovedstad og som den By i Danmark, der formodentlig stod i mest Forbindelse med Tydskland, blev Kjøbenhavn Tilflugtssted for den største Del af de fordrevne Tydskere, som søgte herind. Blandt disse var ogsaa en ikke ringe Mængde Studenter (for den allerstørste Del Theologer), og da vi ere istand til nærmere at oplyse disses Liv og Færd, skulle vi hidsætte nogle Bemærkninger derom, inden vi omtale de egentlige tyske Menigheder i Kjøbenhavn.

Ifølge en Optælling af de **tydske Studenter**, som ere indskrevne i Universitetsmatriklen under Trediveaarskrigen, beløber deres Tal sig til 120; i de første ni Aar efter Krigen blev der endnu indskrevet 47 ²⁾. Men da der førtes idelige Klager over, at de tyske Studenter, som kom til Kjøbenhavn, ikke lod sig indskrive i Matriklen, og det oplystes om flere, at de havde opholdt sig i Byen 2—3 Aar og længere uden at lade sig indskrive, saa kan man utvivlsomt anslaa Tallet paa de tyske Studenter, som have opholdt sig i Kjøbenhavn i dette Tidsrum, endel højere. Paa Grund af deres Antal blev det dem let at afsondre sig

¹⁾ Sjæl. Tegn. XXVI, 264. Brevet er dateret fra Haderslev.

²⁾ H. N. Clausen, Om Danmarks Universitet som nordisk Højskole. S. 25.

fra de andre Studenter, hvad de almindelig synes at have gjort, saa naar de endelig traf sammen med dem, var det som oftest med Kaarden i Haanden ¹⁾.

Skjønt de tyske Studenter ligesaa vel som Landets Børn nød godt af Universitetets Privilegier og Forrettigheder, og, naar det gjaldt om at søge om en Understøttelse eller Benaadning, vare hel villige til at anerkjende, at de her havde fundet en sikker Havn, medens deres Fædreland hjemsogetes af Krigens Ødelæggelser ²⁾, mente de dog til andre Tider, at de ikke behøvede at rette sig efter Universitetets Love, ligesom ogsaa deres Foragt for et Universitet, der ikke var forsynet med kejserlige Privilegier, ved given Lejlighed kom til Orde ³⁾. Ved den kgl. Forordning af 7 Novbr. 1629 var det bestemt, at ingen »maatte lade sig bruge paa Prædikestolen«, uden han først havde erhvervet sig Attestats ved Universitetet ⁴⁾; ikke desto mindre lod Præsten ved S. Petri Kirke, Bernt Meyer, et Par tyske Studenter prædike der i Kirken, uden at de havde nogen saadan Attestats. Da Biskop Resen imidlertid erfarede dette, foredrog han Sagen i Konsistorium, og begjærede Forhør optaget over vedkommende Studenter. Disse bleve da stevnede for Konsistorium; men da de oplyste, at de havde gjort det med Præstens Tilladelse og efter hans Opfordring, faldt Sagen for deres Vedkommende saavidt hen, at de blot fik en Formaning om ikke at gjøre det oftere, saa længe de ikke havde den befalede Attestats ⁵⁾. Derimod klagede Universitetet til Kongen over Præsten Meyer, der

¹⁾ I Acta Consistorii berettes f. Ex. under 7 Juli 1638: »Blev indfordret (for Konsistorium) en tydsk Studiosus ved Navn Matthias Drudius, som havde fordret en ung Karl ved Navn Christoffer Bang og stukket ham gennem Armen« (osv.).

²⁾ Se Tillæg, Nr. 20.

³⁾ Se Acta Consist. 17 Okt. 1632 (Tillæg, Nr. 4).

⁴⁾ Ny kirkehist. Saml. II, 622—3.

⁵⁾ Se Tillæg Nr. 4 under Januar 1633.

mulig ogsaa paa andre Maader havde vist, at han ikke antog sig forpligtet til at rette sig efter de danske Kirkelove. Kongen befalede da d. 20 April 1633 Biskoppen at dømme i Sagen¹⁾. Men som det synes vilde den tydske Præst ikke anerkjende Biskoppen for sin rette Øvrighed, og ikke underkaste sig hans Dom. Saameget er ialfald vist, at Udfaldet blev, at Kongen og Rigsraadet i Juli 1633 dømte Præsten Bernt Meyer pligtig til at adlyde Bispen og at rette sig efter Ordinansen og andre kgl. Forordninger om Kirkesager, hvorhos det tillige paalagdes ham paa Prædikestolen og ellers at afholde sig fra al Skjelden og at leve i Enighed med de øvrige kjøbenhavnske Præster, samt at udstede en Revers af dette Indhold og paa Konsistorium at gjøre Biskoppen og Ministerium sin Undskyldning for de ubeføjede Udtryk, han under Sagen havde brugt imod dem²⁾. Senere blev Forordningen om Attestats forøvrigt efter kgl. Befaling af 23 Marts 1635 begrændset saaledes for de tydske Studenter Vedkommende, at de kun behøvede den fuldstændige Attestats, naar de beskikkedes til et Præsteembede, men at de ellers, om Nøden fordrede det, maatte prædike, naar de havde godtgjort deres Rettroenhed (havde »*attestatio de sinceritate in religione*«) og forud havde forevist Koncepten til deres Prædiken for Professorerne eller Bispen eller i det ringeste for den tydske Præst³⁾.

Som Vidnesbyrd om den ovenfor omtalte Sammenlutning mellem de tydske Studenter fortjener at omtales den Plan, de 1633 havde om at opføre en tydsk Komædie om Judith og Holofernes, i hvilken Anledning de henvendte sig til Konsistorium om Tilladelse til Opførelsen. Da der imidlertid blev svaret dem, at det stred imod Universitetets

¹⁾ Se Tillæg, Nr. 5. Der siges i Rhodes Haderslev Amts Beskr., S 239, at Meyer endogsaa for en Tid blev suspenderet fra sit Embede i Anledning af denne Sag.

²⁾ Se Tillæg, Nr. 4 under 3 Avg. 1633.

³⁾ Se Tillæg, Nr. 9, og 4 under 1 Jan. 1635.

Sædvane, at Studenterne spillede Komædie, saa indgav de et Andragende til Kongen om Tilladelse, idet de beraabte sig paa, at »den kongelige Fundats og dette Akademis Constitutio« befalede aarlig Opførelse af en Komædie¹⁾. Da nu dette Andragende fra Kancelliet tilsendtes Professorerne til Betænkning, vedlagde Studenterne et udførligt Forsvarsskrift for Komædier i Almindelighed og for den, de ønskede at opføre, i Særdeleshed. Med ikke ringe Skarpsindighed søgte de at paavise Komædiens Tilladelighed og Nytte, og at gjendrive de forskjellige Indvendinger, der kunde gjøres herimod, idet de ikke undlod at beraabe sig paa, at Disciplene i Kjøbenhavns Latinskole aarlig opførte en Komædie af Terents eller en anden hedensk Forfatter, medens de dog havde valgt et bibelsk Emne; tillige lod de Professorerne forstaa, at de som gode Lutheranere burde understøtte deres Ønske, da det kun var Calvinisterne, som forkastede Komædier. Endelig erklærede de sig villige til at fjerne de enkelte Udtryk, som maatte findes anstødelige, og sluttede med en indtrængende Bøn til Konsistorium om ikke at lægge Hindringer i Vejen for deres Ønskes Opfyldelse. Andragendet giver en fordelagtig Forestilling om det Dannelsesstrin, hvorpaa de tyske Studenter eller ialfald deres Ordfører stod²⁾. Vi vide imidlertid ikke med Sikkerhed, hvad Skjæbne det har haft. I en kort Censur, som Professor Peder P. Vinstrup afgav over Komædien, bemærkedes kun, at ryggesløse Soldaters Sæder og Udtryksmaader gjengaves altfor naturtro deri, og at Guds Navn toges forfængeligt ved forskjellige Eder, som lagdes saadanne Per-

¹⁾ Se Tillæg, Nr. 6. I Universitetsfundatsen vil man dog forgjæves søge nogen Befaling om Opførelse af Komædier. Derimod havde K. Frederik II 1574 befalet, at Kommunitetsalumnerne skulde, »naar nogen Terentii Fabulæ ere udlæst, publice dennem agere efter Rectoris og Theologorum Vilje og Befaling«. Disse Øvelser synes dog ikke ret længe at have været i Brug (se Reinhardt, Kommunitetet og Regentsen, Hist. Tidsskr. 3 R. III, 47. 127).

²⁾ Det er med nogle faa Forkortelser meddelt som Tillæg, Nr. 7.

soner i Munden, »forøvrigt«, føjer han til, »vil neppe nogen ellers finde noget i Stykket, som strider mod Guds frygt og gode Sæder«. Overensstemmende hermed blev Erklæringen til Kancelliet affattet; men vi vide som sagt ikke, hvad Sagens endelige Udfald er blevet.

I Forbindelse med denne Sag kan omtales en anden »Invention« af en af de tyske Literater, som i disse Aar havde søgt Tilhold ved Københavns Universitet. En Mag. Jacob Engelbrecht fra Stralsund, der efter adskillige theologiske Stridigheder med Superintendenten i Lybek havde gjort Forsøg paa at oprette en almindelig Skole for Dithmarsken i Heide, men da dette Foretagende mislykkedes, var gaaet til København, foregav, at han havde opfundet en særegen Methode, hvorved man i kort Tid kunde lære Ungdommen fremmede Sprog. Han henvendte sig 1635 til K. Christian IV desangaaende og tilbød at anvende sin Methode til Staden Københavns almindelige Bedste. Kongen henviste Sagen til Universitetets Bedømmelse, men da dette ikke fandt M. Engelbrecht ganske fri for at hælde til Weigelianismen, og, hvad hans ny Methode angik, erklærede, at den kunde være meget god, men ikke var nogen ny Invention af ham, da alle forstandige Lærere til enhver Tid havde benyttet sig af samme Methode, saa opnaaede bemeldte M. Engelbrecht ikke at gjøre sin Lykke hertillands, som han havde haabet ¹⁾.

Det er ovenfor berørt, at de tyske Studenter ofte undlod at lade sig indskrive i Universitetets Matrikel. De antog Huslærerpladser hos rige Borgere og Embedsmænd, hos hvem Tydsken da ligesom senere var højt i Mode, og bekymrede sig kun lidt om Universitetet, saa de endogsaa undlod at møde, naar de bleve stevnede af Konsistorium for Gjæld eller andre Forseelser. Dette gav Anledning til gjentagne Besværinger fra Universitetet, der navnlig 1644 i et Andragende til Kansleren fremhævede det mislige i denne

¹⁾ Se Tillæg, Nr. 10 og 11.

Tilstand, der ligefrem stred mod Universitetsfundatsen, samt det i religiøs og politisk Henseende farlige i, at slige fremmede opholdt sig i Byen og vare Lærere for Borgernes Børn, uden at deres Retroenhed eller øvrige Forhold kunde kontrolleres. Man androg derfor om, at der maatte blive udstedt en kongelig Befaling, at ingen af Byens Indvaanere maatte antage nogen fremmed Student som Pædagog, eller i længere Tid lade ham bo hos sig, med mindre han havde angivet sit Navn hos Universitetets Rektor. En saadan Befaling var saa meget mere nødvendig, som de fremmede Studenter viste bestandig større Haardnakkethed og Foragt for de Opfordringer, som tit og ofte vare udgaaede til dem fra Universitetet¹⁾. Kansleren lovede at tage Sagen i Betænkning, men det lader dog ikke til, at der paa denne Tid er blevet gjort noget ved Sagen. Først den 30 Januar 1650 udstedte Kong Frederik III en alvorlig Befaling om, at de fremmede Studenter skulde lade sig immatrikulere, i modsat Tilfælde vilde de Borgere, som husede dem, blive underkastede retslig Tiltale²⁾.

Det er mærkeligt nok, at medens det ikke var lykkedes Universitetet at sætte sit Ønske igjennem under Kong Christian IV, naaede det dette under Frederik III, da det ellers er noksom bekjendt, at denne Konge i høj Grad begunstigede og fremdrog Tydskerne. Men det har da sikkert heller ikke været det nationale, men snarere det religiøse eller politiske Hensyn, som har givet Stødet til dette Skridt. Vi vide jo, at de danske og norske Studenter, som 1658 deltog i Kjøbenhavns Forsvar, fandt sig foranledigede til at udbede sig som en Naade og som Belønning for deres Tjeneste, at de maatte have Forret til »Pædagogier« i Kjøbenhavn, da mange Forældre antog tyske Studenter til Lærere for deres Børn, hvorved det blev de indfødte vanskeligt at holde sig ved Universitetet, samt at ingen Tydske

¹⁾ Se Tillæg, Nr. 22 og 4, under 1644.

²⁾ Se Tillæg, Nr. 23 og 4, under 1650.

maatte beskikkes til noget offentligt Embede, som kunde forvaltes af Danske og Norske ¹⁾. Det var imidlertid saa langt fra, at dette Ønske opfyldtes, at netop i denne Konges Tid flere Tydkere ansattes som Universitetslærere — for ikke at tale om andre offentlige Stillinger — som Rostokkeren Johan Müller, der blev juridisk, og Stettineren Daniel Pfeiff og Thyriingeren Jørgen Witzleben, som bleve theologiske Professorer; endnu flere vare blevne ansatte, hvis ikke Kongen havde ladet sig bevæge til atter at give et Par indkaldte tyske Doctorer Rejsepas paa Ærkebiskop Svanes indstændige Forestilling om, at Landets Børn vilde tabe al Lyst til Studering, naar de saa, at fremmede ved enhver Lejlighed bleve dem foretrukne ²⁾.

Vi gaa nu over til at omtale de **tydske Menigheder** i Kjøbenhavn; foreløbig skal her bemærkes, at vi i Christian IV.'s Tid finde tydsk Gudstjeneste udelukkende eller delvis holdt i tre Kirker i Hovedstaden, nemlig i S. Petri Kirke, Slotskirken og Christianshavns Kirke.

Før Reformationen havde der været mindre Trang til en egen tydsk Kirke for de temmelig talrige tydske Indvaanere, som Byen alt dengang havde, eftersom den latinske Messe, som var Hovedsagen i den katholske Gudstjeneste, var lige forstaaelig eller rettere uforstaaelig baade for Danske og Tydske. Efter Reformationen blev Forholdet derimod et andet; dog varede det en rum Tid, inden de

¹⁾ Se mit Skrift: De danske og norske Students Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar 1658—60. S. 88—89.

²⁾ Se Tillæg, Nr. 26. I K. Christian IV.'s Tid findes ingen Tydkere ansatte som Universitetslærere med Undtagelse af Lyneborgeren Leonhard Metzner, der fra tydsk »Kancelli-Forvanter« 1605 beskikkedes til juridisk Professor. Den 14 Juli 1638 tilskrev Kongen rigtignok fra Glückstadt Universitetet om, at en Tydsker ved Navn Johannes Conrad Diederich maatte »admitteres til Disputation med de andre, som sig præsenterendes vorder for at succedere M. Jacob Matthiesen, der nu var bleven Hofprædikant«. Men han blev dog ikke antagen til Professor.

Tyske fik nogen egen Kirke, hvad enten nu Grunden har været den, at de i den første Tid efter Reformationen vare mindre talrige, eller de, hvad dog er mindre rimeligt, have haft Adgang til Slotskirken, hvor Gudstjenesten i K. Christian III.'s Tid, idetmindste paa de Tider, da Kongen opholdt sig i Hovedstaden, vel næsten udelukkende var Tydsk ¹⁾. Først i K. Frederik II.'s Tid, da mange tyske Familier paa Grund af Uroligheder og Religionsforfølgelser i Hjemmet tog deres Tilflugt til Kjøbenhavn, fik de Tydske egen Gudstjeneste her. De siges først (1574) at have været henviste til S. Klare Klosterkirke ²⁾, men da denne Kirke, der saavidt vides ikke havde været i Brug siden Reformationen, mulig har været meget lille og forfalden, fik de snart en anden Kirke anvist, nemlig den tidligere S. Peders Sognekirke, der, efter at det tilhørende Sogn ved Reformationen var bleven opløst, en Tidlang havde været benyttet som Klokke- og Kanonstøberi. Denne Kirke maatte da underkastes en betydelig Restauration, inden den kunde tages i Brug, hvilket ogsaa antydes i det Brev, hvorved K. Frederik II (1575) beskikkede M. Lavrids Pedersen til som tydsk Prædikant at gjøre Tjeneste i »den ny Kirke, som vi have ladet tilfly i Kjøbenhavn«. Kirken kaldtes i lang Tid som oftest kun »den tyske Kirke« (dog finde vi enkelte Gange det gamle Navn, S. Peders K., brugt), 1623 finde vi den nævnet Korskirken, hvilket Navn dog neppe er kommet almindelig i Brug, senere blev (efter tydsk Skik) Benævnelsen **S. Petri Kirke** den almindelige, medens Strædet ved Kirken beholdt sit gamle danske Navn. Kongen, der havde ladet Kirken istandsætte, overtog Løn-

¹⁾ Om Slotskirken og Gudstjenesten der se nedenfor S. 151 ff.

²⁾ Jonge, Kjøbenhavns Beskrivelse S. 19. Allerede den 18 Marts 1574 fik dog Lensmanden i Kjøbenhavn, Morten Wenstermand, følgende Kongebrev: »Vid, at vi ere tilfreds nu igjen at lade holde Tjeneste udi S. Peders Kirke udi vor Kjøbsted Kjøbenhavn, hvilken hidtil haver standet øde, hvorfor nogle af de Huse og Vaaninger, som ere satte om Kirkegaarden, skulle afbrydes.« (Sjæl. Tegn. XII, 251).

ningen af den tyske Præst, og der tillagdes ham, foruden fri Hus og Vaaning, 200 Rd., 4 Pund Rug, 6 Pund Malt, $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 1 Oxe, 12 Sider Flæsk, 10 Lam, 20 Gjæs og en Skude Ved paa 80 Læs, hvilket alt skulde udredes af Slotsherren i Kjøbenhavn¹⁾. Til denne Løn kom senere (1579) et Kanonikat i Roskilde. Ligeledes tilsagde Kongen en vis Theophilus Nævinus, »tydsk Skolemester i Kjøbenhavn«, aarlig 40 Dlr. og fri Bolig, for at han med sine Disciple skulde synge i den tyske Kirke, naar Tjeneste holdtes²⁾. Foruden denne blev der ogsaa ansat en egen Kantor ved Kirken, Hans Mariager, der af Kongen aflagdes med et Vikariat som Løn. Den ovennævnte M. Lavrids Pedersen, der altsaa var den første egentlige tyske Præst i Kjøbenhavn, var en født Haderslever, som længe havde opholdt sig i Vittenberg. Som Præst var han ogsaa Lærer for Christian IV.'s Søstre, navnlig for den senere engelske Dronning Anna. Han var en lærd og brav Mand og meget yndet af den unge Kong Christian. Paa Grund af Svagelighed gik han 1591 af fra sit Embede med sin fulde Løn som Pension, og døde 1592³⁾. Som hans tvende nærmeste Efterfølgere i Embedet nævnes Hr. Ovenius, der rimeligvis dog kun har været Kapellan, og M. Johan Homann, der allerede døde 1593⁴⁾. Efter denne blev den hidtilværende tyske Præst i Helsingør, M. Johan (eller Hans) Kraft, tysk Præst i Kjøbenhavn; i Aarene 1606—12 var han tillige Rektor ved Kjøbenhavns Skole og som saadan Lector musices ved Universitetet. Han roses som en dygtig praktisk og theoretisk Musiker og har efterladt et Skrift: »Pæan Danicus ex symbolo Christiani IVti« (Hafn. 1619, 4to), der

¹⁾ Kongebrev af 20 Febr. 1575. (Sjæl. Reg. XI, 145—46).

²⁾ Kongebrev af 31 Marts 1575 (Sjæl. Reg. XI, 151). Denne Løn forøgedes 1590 (Sjæl. Reg. XIII, 127).

³⁾ Wegener, Hist. Efterretninger om M. And. Sør. Vedel. S. 166—67. Nyt historisk Tidsskrift III, 294.

⁴⁾ Resen, Inscript. Hafn. p. 213.

indeholder Bidrag til en Skildring af Danmarks Tilstand i Christian IV.'s Tid. Der bemærkes, at i hans Tid var der ingen Diaconus eller Collega ved den tyske Kirke paa Grund af Tilhørernes ringe Antal. Da han 1616 havde erholdt et Kanonikat i Roskilde, fratraadte han samme Aar Præsteembedet, men levede endnu mange Aar efter som privatiserende Videnskabsmand ¹⁾).

Krafts Eftermand blev 1616 Flensborgeren Hr. Bernt (eller Bernhard) Meyer, der tidligere havde været Rektor i Haderslev ²⁾. Om hans Sammenstød med Universitetet er der tidligere talt, forøvrigt var han en lærd Mand og en anset latinsk Poet. I hans Tid fik den tyske Menighed en ny og stærk Tilgang ved de mange Familier fra Tyskland, som under Trediveaarskrigen søgte til Kjøbenhavn, ligesom ogsaa ved en Del tyske Silkevævere, som K. Christian IV indkaldte. I Anledning af denne stærke Forøgelse af Menigheden blev Kirken udvidet med to Fløje, saa den blev en Korskirke og den fik den 5 Septbr. 1623 en kongelig »Fundats« ³⁾. Ligeledes blev det nødvendigt for Præsten at have en Medhjælper. Hertil antoges først med Kongens Tilladelse en uordineret Student, som saa prædikede til

¹⁾ De tildels urigtige og ufuldstændige Notitser om Kraft hos Resen (anf. Skr.), Thura (Idea hist. litt p. 29—30), Worm og Nyerup ere berigtigede og udfyldte efter Oplysninger, som findes i Geh.-Ark. og Universitetets Arkiv. Jfr. Tillæg, Nr. 1. Endnu i Aaret 1628 levede han i Roskilde (jfr. Act. Cons. 5 Juli 1628).

²⁾ Rhode, Haderslev Amts Beskr. S. 239—40. Her sættes hans Tiltrædelse som Præst betydelig tidligere, men vi vide med Sikkerhed, at Kraft endnu 4 Jan. 1616 var »Prædikanter til S. Peders Kirke i Kjøbenhavn«, og at Hr. Bernt Meyer, »Sognepræst til den tyske Kirke udi Kjøbenhavn«, den 9 Januar 1617 forlenedes med et Vicarie i Roskilde, som afgangne M. Povl Pedersen havde haft, og d. 27 Novbr. s. Å. fik Forleningsbrev paa et Kannikedom i Roskilde Domkirke, som var ledigt efter afg. Frants Rantzov (Sjæl. Reg. XVI, 159. 234. 285). Han maa derfor antages at være bleven Præst i Kbhvn i Aaret 1616.

³⁾ Aftrykt som Tillæg, Nr. 2.

Aftensang, medens Sognepræsten forrettede Højmessen. Men da den tyske Menighed 1625 ansøgte om at faa en ordineret Mand til Medtjener, tilstod den regjerende Prinds Christian (V.), der forestod Rigsstyrelsen under sin Faders Fraværelse ved Krigen med Tydskland, denne Begjæring, hvorpaa Biskop Resen i September s. Å. ordinerede Hamborgeren M. Johan Steman til Medtjener; dog maatte Menigheden selv lønne denne, saalænge til der ved Kongens Tilbagekomst kunde træffes nærmere Bestemmelse. Derfor ansøgte S. Petri Menigheds Ældste og Forstandere den 28 April 1630 Kongen om, at han, ligesom han lønnede Hovedpræsten, ogsaa vilde tillægge Medtjeneren et Vikariat eller en aarlig »Pension«, samt at der maatte forundes dem Hjælp til Anskaffelse af Klokker; hidtil havde Taarnet nemlig været anvendt til anden Brug, og Menigheden havde ikke kunnet ringes sammen, hvilket var til Ulempe. I et andet Andragende af samme Dato ansøgte de tillige om, at Mag. Johannes Beuerlin (en Vyrtemberger) maatte faa kongelig Udnævnelse som Collega eller 2den Præst ved Kirken, da nemlig den ovennævnte M. Johan Steman var bleven kaldet til Præst ved S. Nicolai Kirke i Hamborg¹⁾. Andragendet om Lønningen af Medtjeneren synes dog ikke at være blevet bevilliget, idetmindste maatte Menigheden senere selv lønne denne, derimod fik Kirken samme Aar »med Hs. kongl. Maj.'s Privilegium« og formodentlig ogsaa med kongelig Understøttelse en Klokke og Aaret efter ved Sammenskud »von etlichen christlichen Gesellen in Copenhagen« endnu en²⁾. Ligeledes blev Mag. Beuerlin beskikket til Medtjener ved Kirken, men han var dog kun i to Aar i denne Stilling, thi da han 1632 kom i Strid med Sognepræsten, takkede han af og blev Hofprædikant hos den

¹⁾ Begge Andragender findes i Geh.-Arkivet. Om M. Johan Steman se Gjessing, Jubellærere. II. II, 107 ff

²⁾ Se Indskrifterne paa disse to Kirkeklokker (hvor ogsaa de fire daværende Kirkeforstandere nævnes) hos Jonge, Kbhvns Beskr. S. 24.

udvalgte Prinds Christian¹⁾. Da som det synes ingen ret kvalificeret meldte sig til den ledige Tjeneste, tilskrev Kongen den 25 Juni 1632 Biskoppen og de højlærde i Kjøbenhavn: »Vi bede eder og naadigst ville, at I den Person, som de agte at kalde til tydsck Kapellan, examiner paa Tydsck, og dersom han paa Tydsck kan udstaa Examen in fundamentis religionis, ere vi naadigst tilfreds, at han Kapellaniyet maa betjene, efterdi han det latinske Sprog ikke er mægtig«²⁾. Dette var aabenbart en stor Begunstigelse, som neppe nogen dansk Student havde opnaaet. Idethele indtog den tyske Menighed en begunstiget Stilling: som ovenfor er bemærket lønnede Kongen Sognepræsten, desuden bidrog han betydeligt til Kirkens Istandsættelse og Udsmykning³⁾ og den 27 Marts 1641 forbedrede han Kirkens Privilegier⁴⁾, efterat han alt tidligere (1623) havde gjort den til en Sognekirke, uden at Menigheden dog, saaledes som Tilfældet var ved de andre Kirker, var bunden til nogen Sognegrændse, et Forhold, som gav andre kjøbenhavnske Præster Anledning til Beklagelser over Indgreb i deres Rettigheder fra de tydske Præsters Side⁵⁾.

Den omtalte ulærde Kapellan synes ikke længe at have været i Embedet, forsaavidt han overhovedet har bestaaet Prøven; thi d. 2 Febr. 1633 kaldtes M. Simon Hennings, der var født i Bergen i Norge af tydske Forældre, til Medtjener ved Kirken⁶⁾. I det følgende Aar (d. 24 April 1634) døde Sognepræsten Hr. Bernt Meyer⁷⁾ og efterfulgtes samme Aar af Vestfaleren M. Vilking Langhorst, som 25 Juli

¹⁾ Zwergius, Sjæl. Cleresie. S. 609—10.

²⁾ Sjæl. Tegnelser. XXV, 57.

³⁾ Wolf, Encom. regni Dan. S. 366.

⁴⁾ Et Udtog af disse Privilegier findes hos Jonge, Kbhvns Beskr. S. 20.

⁵⁾ Se Ny kirkehist. Saml. I, 375.

⁶⁾ Resen, Inscript. Hafn. S. 213. H. P(aus), Corfitz Uhlefeldts Levnets Beskr. II, 8.

⁷⁾ Cimbria litt. I, 396. Jonge, Kbhvns Beskr. S. 40. 48.

1637 af Kongen forlenedes med et Kannikedom i Roskilde ¹⁾. Han døde imidlertid ikke længe efter, og den 6 Febr. 1638 fik Biskop Hans Resen kongl. Befaling om »at installere og indsætte« Dr. Thomas Lindemann til Sognepræst ved den tyske Kirke i den afdøde Præsts Sted ²⁾.

I denne Præsts Tid fik Kirken de ovenomtalte forbedrede Privilegier og blev »ziret med et smukt malet Pulpitur«, som en af Kirkens Ældste, den rige Handelsmand Gødert Bram, lod anskaffe for de Penge, hans Broder Johan Bram, der i mange Aar havde været Kirkeforstander, havde testamenteret Kirken ³⁾. Der blev tillige indrettet »en herlig beprydet Stol« for de kongelige Personer, da Kong Frederik III og Dronning Sofia Amalia, der var de Tydske saare huld, gjerne plejede at besøge Kirken til Aftensang om Søn- og Helligdagene samt ved Onsdagsgudstjenesten ⁴⁾.

Med sin Medtjener, M. Simon Hennings, synes Dr. Thomas Lindemann ikke at have staaet paa den bedste Fod, maaske især efterat denne ved Privilegierne 1641 havde faaet lige Rettigheder med Sognepræsten, idet det var blevet stillet Menigheden frit, om den vilde betjene sig af Sognepræsten eller Kapellanen ved alle kirkelige Forretninger ⁵⁾. M. Simon har forøvrigt faaet et bekjendt Navn ved sit Forhold til Korfits Ulfeld. Han var nemlig dennes Skriftefader og stod i det nøjeste Forhold til ham — naar

¹⁾ Sjæl. Reg. XIX, 514. Denne Mand nævnes slet ikke i Resens Fortegnelse over Præsterne ved Petri Kirke. Hos Jonge, S. 48, nævnes han urigtig som Diaconus.

²⁾ Sjæl. Tegn. XXVI, 272. Brevet er dateret fra Haderslev. Det maa være urigtigt, naar Resen a. St. siger, at Lindemann blev kaldet d. 15 Sept. 1638.

³⁾ Jonge, Kbhvns Beskr. S. 21.

⁴⁾ Wolf, Encom. regni Dan. S. 367.

⁵⁾ I Sjæl. Tegn. XXVI, 522, findes en kongl. Befaling af 19 Juni 1639 til Bispem og de højlærde i Kjøbenhavn om at afgive Betænkning over et Indlæg, M. Simon, tysk Kapellan i Kjøbenhavn, var indkommen med. »Indlæggets« Indhold angives imidlertid ikke.

Ulfeld og hans Frue gik til Alters, tog de først ind til Præstens og opholdt sig der, til Prædiken begyndte — et Bevis paa, hvor anset den tyske Kirke var, saa Danmarks Riges Hofmester og Christian IV.'s Datter havde den tyske Andenpræst til deres Skriftefader, skjønt ingen af dem var tysk født eller opdragen. Paa Grund af M. Simons nøje Forhold til den ulfeldske Familie, henvendte den bekjendte Dina, David Skomagers eller Winhofers, som ogsaa hørte til den tyske Menighed, sig til denne Præst med nogle af sine løgnagtige Fortællinger, der anstiftede saa stor Forstyrrelse; M. Simon maatte siden i den Anledning møde for en gejstlig Ret paa »Konventhuset«, hvor han fremlagde skriftligt Vidnesbyrd om, hvad der var ham bekjendt om Sagen ¹⁾. Skjønt der i Dinas Sag ikke fremkom noget graverende mod M. Simon Hennings, blev han dog snart efter nødt til at nedlægge sit Embede, da Ulfeld 1651 saa pludselig forlod Landet og drog sine Klienter med sig i sit Fald. M. Simon forlod da samme Aar med Kone og 8 Børn Kjøbenhavn, efterat han havde ladet sig meddele et Vidnesbyrd af Menigheden, der bevidnede sin Tilfredshed med hans Lærdom og Levnet. Han var senere Ulfelds Hofprædikant i Stralsund og blev 1654 Sognepræst ved Domkirken i Bremen (baade Stralsund og Bremen hørte jo dengang under Sverig), hvor han døde 1661 ²⁾.

Efter M. Simons Bortgang 1651 blev Stettineren M. Daniel Pfeiff 2den Præst ved Petri Kirke; og senere, da Dr. Thomas Lindemann 1653 døde, blev han Aaret efter valgt til at være Sognepræst, hvorpaa Mag. Johannes Tarnow fra Rostok 12 Jan. 1655 blev hans Efterfølger i

¹⁾ H. P(aus), Corfitz Uhlefelts Levnets Beskr. II, 36. 46—47.

²⁾ H. P(aus), C. Uhlefelts Levnets Beskr. II, 8. Jonge, Kbhvns Beskr. S. 48. Pontoppidan har (Ann. IV, 388) en Fortælling om, hvorledes M. Simon i en Prædiken fremførte en meget ærerørig Beskyldning mod en af Kjøbenhavns Raadmænd, og søgte at redde sig ved tomme Udflugter, da han blev krævet til Regnskab derfor.

Kapellaniet († 1661). Pfeiff var meget yndet af Kong Frederik III, og forøgede sikkert endmere sin Kredit ved Hove, da han til Erindring om Arvehyldingen i Oktbr. 1660 lod opsætte et Monument ved sin Præstegaard med en lang latinsk Indskrift, hvori Kongens Dyder og Fortjenester pristest i de stærkeste Udtryk. Han blev, muligvis til Belønning herfor, 1662 af Kongen beskikket til Professor i Theologien ved Universitetet, men døde endnu samme Aar¹⁾.

Paa denne Tid var den tyske Menighed i stor Fremgang, begunstiget af det souveraine Hof, saa at Kjøbenhavns danske Præster klagede over, at deres Sogne daglig forringedes og aftog, idet »mange og fast de bedste Huse« beboedes af tyske Folk eller af danske, som indgik Ægteskab med tyske, og derved droges til den tyske Kirke²⁾. Under disse Forhold maa man næsten undre sig over, at den tyske Gudstjeneste i Kjøbenhavn ikke helt fortrængte den danske; men den danske Naturs tilsyneladende svage, men dog sejge og sikre Modstand mod den fremmede Indflydelse viste sig ogsaa her, som ved saa mange andre Lejligheder, hvorvel det varede endnu en god Stund, inden en synlig Reaction indtraadte.

Den tyske Kirkes og Menigheds senere Historie forbi-gaa vi her, kun skal til Slutning omtales, at Kong Christian V den 5 November 1678 end ydermere stadfæstede og udvidede Kirkens Privilegier. Hovedindholdet af disse Privilegier er: I den tyske S. Petri Kirke maa Guds-tjenesten med Prædiken, Sakramenternes Administration, Kopulation, Ligbegjængelse og lignende forrettes i det tyske Sprog ligesaa fri, som den bliver forrettet i de danske Kirker i Kjøbenhavn. Den tyske Kirke og Menighed skal fuldkommelig nyde de samme Rettigheder og Beneficier som de andre Kirker og Menigheder sammesteds. De tyske

¹⁾ Jonge, Kbhvns Beskr. S. 48. Winding, Reg. Acad. Haun. p. 436—40. Pontopp. Ann. IV, 426—28.

²⁾ Se Tillæg, Nr. 25.

Præster maa uhindret betjene Menighedens Medlemmer, saavel indfødte som fremmede, uden Hensyn til, hvor de bo i Staden. Menighedens Medlemmer kunne i alle Tilfælde (Daab, Bryllup, Begravelse osv.) lade sig betjene af hvilken af Kirkens Præster, det behager dem. Da Menigheden nu selv lønner sine Præster, maa den ved Vacancer foreslaae to eller tre dygtige og kvalificerede Subjecter, af hvilke Kongen da udnævner en til Præst eller Diaconus. En af de kongl. Ministre, som Menigheden dertil begjærer og foreslaar, skal af Kongen beskikkes til Kirkens Patron, som skal have Inspection over Kirken og ved alle forekommende Lejligheder søge og fremme dens Bedste. To anseelige og bemidlede Borgere skulle paa Livstid vælges til Kirkeældste. To anseelige Borgere vælges paa fire Aar til Kirkeforstandere, disse skulle føre Kirkens Regnskab. Blive Legater skjænkede Kirken, skal Administrationen af disse betroes fire »suffisante« og velhavende Borgere som Kirkens Curatores, disse skulde nøje paase, at Kapitalerne ikke forrykkes. Stolestaderne i Kirken skulle lejes ud, med Undtagelse af en for Kirkepatronen og fire andre for de kongl. Ministre, Overhofmarskalken, Hofbetjentene og Embedsmændene i det tyske Kancelli. (Heraf ses altsaa, at Hoffet betragtedes som hørende til den tyske Menighed¹⁾).

Vi vende os nu til **Slotskirken**. Her forrettedes Guds-tjenesten, naar Kongen ikke var tilstede, af Slotspræsten, der var en dansk Mand, men som ogsaa nærmest kun var Præst for Slotspersonalet. Naar Kongen derimod var tilstede, forrettedes Tjenesten af de kongl. Hofprædikanter. Disse vare i Kong Christian III.s Tid udelukkende tyske Mænd, til liden Opbyggelse for Kongens danske Omgivelser, som vare glade over, at de ved Kongens Død fik Rejsepas. Herom skriver Rentemesteren Joachim Beck den 17 Febr. 1559 til Stat-

¹⁾ Afskrift af disse Privilegier, der ere affattede i det tyske Sprog, findes i Ny kgl. Saml. 752 b Fol.

holderen paa Kjøbenhavns Slot, Hr. Mogens Gyldenstjerne: »Om M. Oluf (en dansk Mand), Eders Prædikant der paa Slottet, vil Kgl. Maj. (Frederik II), at han skal selv underholde sig med Kost i Byen og have dog sin Løn af Slottet. De tyske Prædikanter ere forløvede, og min Herre haver taget en dansk Hofprædikant (M. Niels Nielsen Kolding), som er en ret fin, lærd Prædikant. Derfor har I ikke behov at lade Mester Henrik (Buscoducensis, tysk Hofprædikant i Christian III.'s Tid) staa længer der og svatse«¹⁾. Imidlertid antog dog Kong Frederik II, hvis Hussprog var tysk, senere ogsaa en tysk Hofprædikant²⁾. I Kong Christian IV.'s Tid vare de allerfleste kongl. Hofprædikanter indfødte danske Mænd, hvoraf dog enkelte sikkert ogsaa have prædiket Tydsk, navnlig M. Morten Madsen Lejel (eller Lælius), der var kongl. Hofprædikant 1624—27 og fulgte Kongen paa hans Tog i Tydskland, hvor han optraadte som Forfatter af et tysk Skrift³⁾. I et-

¹⁾ Danske Mag. 3 R. III, 303.

²⁾ 1559 forekommer Johannes Darnmann Grevenbroch som kgl. Hofprædikant, da K. Frederik II efter Ditmarskens Erobring benyttede ham ved Affattelsen af en ny Kirkeordning for dette Landskab, hvor han tidligere havde været Præst og Superintendent. Han blev dog allerede Aaret efter Præst i Crempe (H. Mulius, Diss. hist. theol. p. 174—78. H. Schröder, Gesch. d. Münsterdorfischen Consistoriums i Michelsens Archiv f. Staats- u. Kirchengesch. der Herzogthümer. IV, 76). Denne nævnes ikke i Zwergius's Fortegnelse over kongl. Hofprædikanter (i denne Fortegnelse savnes ogsaa blandt Slotspræsterne [der paa en forvildende Maade ere sammenblandede med Hofprædikanterne] Thomas Gregorius Hemettensis, der var »in arce Hafniensi concionator« 1568, Nyerups Litt. Lex. S. 375). Tydsk Hofprædikant var ialfald fra 1567 af den bekjendte M. Christoffer Knoff, men det er rimeligt, at Kongen ogsaa i Tidsrummet mellem 1560 og 67 har haft en tydsk Hofprædikant, skjønt vi ikke kjende nogen saadan.

³⁾ Se Zwergius, Sjæl. Cleresie, S. 552—58. M. Morten Madsen fik 12 Febr. 1624 kongl. Bestalling som Hofprædikant (Sjæl. Reg. XVII, 456). — Flere andre af Christian IV.'s Hofprædikanter havde studeret saa mange Aar i Tydskland, at de vist med Lethed have kunnet forrette Gudstjenesten paa Tydsk, naar Kongen ønskede det.

hvert Tilfælde vide vi med Sikkerhed, at der ogsaa i denne Konges Tid er blevet prædiket Tydsk i Slotskirken, da Charles Ogier fortæller om, at han oftere bivaanede den tyske Gudstjeneste i Slotskirken under sit Ophold i Kjøbenhavn 1634 ¹⁾. Vi kjende ogsaa Navnene paa adskillige tyske Mænd, som have været Præster hos Kongen, navnlig under hans Felttog, og som da mulig ogsaa kunne have forrettet den tyske Gudstjeneste i Slotskirken, navnlig til Tider, naar fremmede Gesandters Ophold i Staden havde gjort det ønskeligt, at Gudstjenesten forrettedes i dette Sprog ²⁾. Saaledes var Hr. Augustinus Sandt, som ellers var Præst ved den tyske Kirke i Helsingør, kongl. Feltpræst under Kalmarkrigen ³⁾, og den 6 April 1621 fik han atter kgl. Bestalling som tydsk Feltprædikant ⁴⁾, og fik en vis Hr. Anthonius Hermansen til Medhjælper, idet denne den 25 April s.Å. blev antagen »i vor (s: Kongens private) Tjeneste som Kapellan hos den tyske Feltpræst« ⁵⁾. Senere (omkring Aaret 1629) var M. Johannes Nifanius (Neukirchen) fra Gartz i Pommern Kongens Hof-, Felt- og Rejsepræst ⁶⁾.

I K. Frederik III.s Tid var der til Stadighed en tydsk Hofprædikant i Kjøbenhavn, nemlig Lybekkeren M. Johannes

¹⁾ Schlegel, Samml. z. Dän. Gesch. II, I, 167—68, jfr. 120. 125. Paa de sidstnævnte Steder bemærkes vel ikke udtrykkelig, i hvad Sprog Gudstjenesten holdtes; men Ogier havde sikkert anmærket, om den havde været holdt paa Dansk, som han intet forstod af, medens han derimod var det tyske Sprog mægtig.

²⁾ Hensynet til de fremmede Gesandter har formodentlig ogsaa fremkaldt Bestemmelserne fra Christian IV.s og Frederik III.s Tid om, at Professorerne jævnlig skulde prædike Latin paa Slottet.

³⁾ Gjessing, Jubellærere. II. II, 84.

⁴⁾ Sjøel. Reg. XVII, 119. Den 27 Juni 1622 forlenedes Hr. Augustinus Sandt, »Præst ved den tyske Kirke i Helsingør«, af Kongen med det Kannikedom i Roskilde, som var ledigt ved M. Christen Jensens Afgang (smst Fol. 307). Han var formodentlig da ikke længere kgl. Feltpræst.

⁵⁾ Sjøel. Reg. XVII, 133.

⁶⁾ Zwergius, Sjøel. Cleresie. S. 562—63.

Bremer, der tidligere havde været Diaconus ved Mariekirken i Flensborg, hvor Kongen (eller maaske rettere Dronningen, som hvis Præst Bremer nævnes) før sin Thronbestigelse havde gjort hans Bekjendtskab ¹⁾). Desuden havde Kongen (fra 1663 af) ogsaa en fransk Hofprædikant, M. Peter Sartorius, der forøvrigt var en Tydsker af Fødsel ²⁾).

Da endel af Beboerne af **Christianshavn**, hvis Anlæg begyndtes i Aaret 1618, var »udlændiske Folk og lutherske Religionsforvante«, blev det paalagt den første Præst, som kaldtes til den temmelig uanseelige Kirke, der opførtes her af K. Christian IV og indviedes d. 22 Maj 1640, at forrette Gudstjenesten baade paa Dansk og Tydsk. Den Mand, som kom til at beklæde dette »blandede« Embede, var M. Erik Bredal, tidligere Rektor i Nykjøbing paa Falster. Tillige beskikkedes der en dansk Kapellan, og Forretningerne fordeltes paa følgende Maade. Præsten skulde paa Søn- og Festdagene samt om Fredagen holde tydsk Froprædiken og dansk Højmesse, medens Kapellanen forrettede den danske Aftensang samt Onsdagsgudstjenesten. Begge Præster underholdtes fra først af tildels af Rente-kammeret paa Grund af Menighedens Fattigdom ³⁾. I Aaret 1641 blev der imidlertid ansat en egen tydsk Andenpræst, Hr. Matthias Winke fra Steinberg i Mechlenburg ⁴⁾); den danske Kapellan er da formodentlig bleven afskaffet, og Bredal har været udelukkende dansk Sognepræst, indtil han 1643 drog som Biskop til Trondhjem. Hans Efterfølger

¹⁾ Zwergius, a. Skr. S. 623—7. Under Overskriften »Dronningernes Præster i Kbhvn« nævnes i Gl. kgl. Saml. 2990. 4 M. Johannes Bræmer, som »kom med Dronning Sofia Amalia herind 1648«.

²⁾ Zwergius, a. Skr. S. 657—8. Resen, Inscr. Hafn. p. 225.

³⁾ Bloch Suhr, Vor Frelzers Kirkes og dens Geistligheds Historie. S. 1. 23. Ny kirkeh. Saml. I, 502.

⁴⁾ Ny kirkeh. Saml. I, 506.

M. Niels Aagesen (ell. Haagensen 1643—59), tidligere Præst i Varbjerg, var ialfald alene dansk Præst¹⁾.

Kirkeforholdene paa Christianshavn beskrives i Aaret 1654 paa følgende Maade: »Eftersom samme Kjøbsted med danske, tyske og hollandske Folk besættes og bevaanes, som ere af den reformerede lutherske Religion, da haver Hs. kgl. Maj. højlovlig Ihukommelse, K. Christian den Fjerde, det saaledes for godt anset, at Kirketjenesten om Søndage, Helligdage, Bededage og andre, baade Onsdags-tjenesten og Ligprædikener, paa Dansk og Tydsk skulle forrettes, hvortil forordnet og beskikket er en dansk og tydsk Prædikant, som hver sin Tjeneste forrette skal efter vor kristelige og højlovlige kgl. danske Kirkeordinans, hvilke tvende Prædikanter lønnes af Menigheden og deres Tilhørere (ligesom Præsterne udi Kjøbenhavn), hver af sin Sogne-menighed baade med Offer paa højtidelige Dage og med Løn til Paaske og Michelsdag, og om det ikke forslaa kan, da haver Hs. Maj. lovet med mere dertil at hjælpe²⁾«.

Da den ovennævnte tyske Præst Winke forøvrigt døde eller afgik i det samme Aar, hvori denne Skildring af Kirkeforholdene er trykt, efterfulgtes han af Hadersleveren M. Rasmus Byssing (ordineret 3 Novbr. 1654), der skal have prædiket baade Tydsk og Dansk³⁾, indtil han ved M. Niels Aagesens Død af Kongen blev kaldet til dansk Sognepræst d. 21 Sept. 1659. Under Belejringen kunde de tyske Sognebeboere ikke strax faa en egen Præst, men i Sommeren 1660 valgte »den tyske Menighed samt andre, som slaa sig til dem«, Hr. Matthias Hildebrandt, der tidligere havde været Præst i Hollænderbyen paa Ladegaardsmarken, til »at betjene den sædvanlige tyske Kirketjeneste i Christians-

¹⁾ Resen, Inscr. Hafn. p. 431, sml. Gl. kgl. Saml. 2990. 4. Bloch Suhr a. Skr. S. 24 f.

²⁾ Wolf, Encom. regni Dan. S. 441—2.

³⁾ Resen, Inscr. Hafn. p. 431. I et Kongebrev af 1656, hvori en Strid, Byssing havde med Sognepræsten, omtales, kaldes han dog blot »den tyske Kapellan« (Bloch Suhr, a. Skr. S. 25).

havns Kirke«. Kaldelsen blev konfirmeret af Kongen d. 7 Juli s. Å., »med saa Skjel at den tyske Menighed og andre, som hans Tjeneste der sammesteds bruge, ville hannem saadan tilbørlig Underholdning selv forskaffe, at vi ej videre udi Fremtiden derom vorder molesteret«. Samtidig kaldte den danske Menighed en Mand ved Navn Jens Hansen (Winther) til dansk Kapellan ved Kirken¹⁾. Ansættelsen af denne Kapellan var ikke efter Sognepræstens, M. Rasmus Byssings, Ønske, da han ansaa ham for overflødig, eftersom Menigheden var tagen af ved Krigen. Han indgav derfor et Andragende til Biskop Svane, hvori han skriver: »Af højtrængende Aarsag nødes jeg Eders Ærværdighed at erindre, hvorledes det med Prædikener og Messer holdes her i Christianshavns Kirke. Om Søndagen og andre Festdage har den tyske Præst og Medtjener²⁾ Froprædiken med fuldkommen Messe og Sakramenternes Administration fra 5 til 7 slet, og Aftensang paa Tydsk fra halvgaaen 1 og til 2 slet. Sognepræsten har Højmesse og Prædiken, som udi Kjøbenhavn, og Aftensang fra 2 og til 3 slet at forrette. Om Fredagen har den tyske Præst hans Prædiken med fuldkommen Messe og Sakramenternes Administration fra 5 og til 7 slet, Sognepræsten har Højmesse og Prædiken som udi Kjøbenhavn; saa at Sognepræsten med den tyske Præst har 6 Prædikener og 4 Messer hver Uge at forrette«. Han begjærede derfor, at Bispnen vilde »haandhæve ham ved hans Prædikener, om saa var, at Jens Hansens Vocation formelder om nogen af forberørte Prædikener³⁾«. — Ved kgl. Reskript af 11 Juli 1660 ordnedes

¹⁾ D. 4 Juli 1660 fik Biskop H. Svane kgl. Befaling at ordinere »den Person, som til dansk Kapellan i vor Kjøbsted Christianshavn er kaldet« (Sjæl. Tegn. XXXV, 802). Jfr. et Andragende fra den danske Menighed paa Chrhvn til Rigshofmesteren om den Prædiketjeneste, som skulde anvises den danske Kapellan, som nu var kaldet (Sjæl. Indlæg. 1660 B).

²⁾ Meningen er ikke, at der baade var en tydsk Præst og en Medtjener; men den tyske Præst var Andenpræst eller Commminister.

³⁾ Andragende af 11 Juli 1660 i Sjæl. Indlæg.

Sagen saaledes, at Kapellanen »hver Onsdag skulde gjøre dansk Prædiken og Kirketjeneste, saaledes som her udi Vor Frue Kirke i vor Kjøbsted Kjøbenhavn ugenlig forrettes, saa og Aftensangsprædiken om Søndagen¹⁾«. Med Matthias Hildebrandt, der 1663 tillige blev tysk Garnisonspræst²⁾, kom Mag. Byssing snart i heftig Strid om Embedsindtægterne og Embedets Omfang, som det gik næsten alle Steder, hvor der var en dansk og en tysk Præst. Mangfoldige Gange fik Ærkebiskop Svane Befaling at stifte Forlig mellem de stridende Parter; men hans og andres Bestræbelser kronedes ikke med sønderligt Held. Endelig kom de 1665 til et Forlig, der endogsaa modtog kgl. Stadfæstelse, forat være saa meget mere uryggeligt — heri hævdedes Sognepræstens Superioritet over den tyske Præst temmelig stærkt³⁾ — men det varede ikke længer end to Aar, saa brød Striden ud i lys Lue igjen⁴⁾, og det

¹⁾ Sjæl. Tegn. XXXV, 825. Kapellanen Hr. Jens Hansen Winther ordineredes d. 13 Juli 1660, men blev i Januar 1663 kaldet til Medtjener ved Holmskirke (jfr. Catal. past. Sjølandiæ i Gl. kgl. Saml. 2990. 4.)

²⁾ Dr. Hans Svane fik 14 Juli 1663 kgl. Reskript om, at »os elskelige, hæderlig og vellærd Hr. Matthias Hildebrandt paa Christianshavn indtil paa videre naadigst Anordning forsvarligen skal betjene vores Enspænder under Guarden med Brudevielser, Barnedaab og andet, som hans Bestilling vedkommer« (Sjæl. Tegn. XXXVI, 538). Der har neppe nogensinde før været nogen Garnisonspræst i Kbhvn, ligesom ogsaa Garden, som K. Frederik III oprettede, er den første faste Garnison, Byen har haft.

³⁾ I Geh.-Ark. findes en Mængde Indlæg i denne Strid. Forliget af 1665 med den kgl. Konfirmation derpaa er aftrykt som Till. Nr. 27.

⁴⁾ Dr. H. Svane, M. Michael Henriksen, Hr. Hieronymus Buck og M. Christian Bremer fik 16 Febr. 1667 følgende Kongebrev: »Vi tilskikke eder hermed nogle Breve angaaende den Tvistighed, som falder imellem os elskel. M. Rasmus Byssing, Sognepræst paa Chrhvn, og Hr. Matthias Hildebrandt, tysk Prædikant der sammesteds: og saasom vi saadan Menigheden højst forargelig Uenighed gjerne ville have afskaffet og forhindret, da er vores naad. Vilje og Befaling, at I Parterne for eder lader kalde og eder om Sagens egentlige Beskaffenhed omstændeligen erkyndiger og os derefter eders udførlige Relation underdanigst tilstiller.«

er ikke godt at sige, hvad Enden paa disse forargelige Kjævlerier kunde være bleven, naar ikke Hildebrandt var død i Aaret 1670. — Forøvrigt vedblev den tyske Menighed at dele Hus med den danske, formodentlig til lige liden Fornøjelse for begge, indtil Tydskerne paa Christianshavn ved Minister Bernstorfs og Præsten Lorcks Bestræbelser 1769 fik en egen Kirke — Frederikskirken ¹⁾.

Hollænderby paa Amager.

Vi vide ikke, naar den af K. Christiern II 1516 til Amager indkaldte Koloni af Hollændere fik sin egen Præst; maaske have de bragt en Præst med sig. Det er vel ogsaa at antage, at Præsten oprindelig har prædiket Hollandsk, men det varede ialfald ikke længe, inden dette Sprog ombyttedes med det beslægtede plattyske. Rigtignok siger Thura i sin Beskrivelse af Amager (1758): »Hollænderne have den Prærogative, at de til deres Kirke i Hollænder-Byen have en Sognepræst, som kan prædike Hollandsk for dem, skjønt Præsten nu omstunder gemenlig er en indfødt Dansk, og den største Del af Menigheden bedre forstaar Dansk end Hollandsk, saa at begge Dele, baade Lærere og Tilhørere, meget vel i den Henseende passer sig sammen, dog have de, paa nogle Aar, foruden den hollandske faaet tillige en dansk Sognepræst, som idelig prædiker Dansk«. Uagtet denne bestemte Angivelse tør jeg med temmelig Sikkerhed paastaa, at Kirkesproget i Hollænderby, ialfald fra Midten af 16de Aarh., ikke har været hollandsk men plattysk, indtil ogsaa dette maatte vige for det danske. Denne Paastand grunder jeg ikke blot derpaa, at vi undertiden udtrykkelig finde »den tyske Præst« i Hollænderby

¹⁾ Bloch Suhr opregner (a. Skr. S. 80—83) de tyske Præster ved Christianshavns (fra 1696 Vor Frelsers) Kirke. Jfr. Rothe, Christian V.s Reskripter. S. 1022—24.

(Magleby) omtalt, men ogsaa derpaa, at de Præster, vi kjende ved denne Menighed, forsaavidt de ikke vare danske, vare saadanne, som havde plattysk Modersmaal. Saaledes Hr. Peter Petersen »Holsatus«, der skal være bleven Præst her 1548, ligesom ogsaa Hr. Samuel Meiger fra Rendsborg, der ved Aaret 1555 i nogen Tid var vikarierende Prædikant her efter Sognepræstens Død¹⁾. 1594 blev Hr. Niels Lavritsen, der nævnes »Bovpagus Holsatus« (maaske fra Bov ved Flensborg), Præst i Hollænderby og efterfulgtes 1612 af M. Hinrich Erhard fra Osnabrüg²⁾. Det var formodentlig med Hensyn til denne, at K. Christian IV 1638 tilskrev Biskop H. P. Resen: »Eftersom os foregives, den tyske Præst til Hollænder Byen ikke at have de Gaver, at hans Menighed af hannem kan forbedres eller og hannem med nogen sønderlig Frugt høre, da bede vi eder og naadigst ville, at I med hannem handle, at han tager sig en Kapellan og gjører hannem den Løn, han kan leve af³⁾«. Faa Aar efter er den gamle Præst formodentlig død, thi 1640 blev M. Jørgen Harder fra Brunsbüttel i Ditmarsken »kaldet af Kongen til hollandsk Præst paa Amager⁴⁾«; men skjønt denne altsaa nævnes som hollandsk Præst, viser dog hans Fødested, at han ogsaa maa antages for at have været tysk Præst, hvormed den af ham for Menigheden forfattede »Catechismus-Schole«, samt lille Catechismus, der begge er i det plattyske Sprog, desuden tilstrækkelig vidner⁵⁾. M. Jørgen Harders Efterfølger var hans Søn Hr.

¹⁾ Catal. past. Siæl. i Gl. kgl. Saml. 2990. 4. Her siges, at Hr. P. Petersen var Præst i 46 Aar, hvilket ikke stemmer med Angivelsen om S. Meiger i Cimbria litt. I, 404, jfr. Ny kirkeh. Saml. II, 744.

²⁾ Catal. past. Siæl. i Gl. kgl. Saml. 2990. 4.

³⁾ Kgbrev, dat. Haderslev, 15 Febr. 1638, trykt hos Gjessing, Jubel-lærere. II. II, 97—8.

⁴⁾ Ny kirkehist. Saml. I, 504

⁵⁾ Titelen paa disse Bøger er: »De kleene Catechizmus Lutheri mit eenfoldigen Fragen M. Georgii Harderi. Vör de kleene Jögendt der Hollender-Gemeine up Amack. 1685. Vörlegt döörch M. T. Harder« (Udgaver haves fra 1734 og 1755 i 16mo). — »Catechismus-Schole,

Thomas Harder, der var født paa Amager og siden 1669 havde været Faderens Medtjener¹⁾. Han udgav sin Faders ovennævnte plattyske Katekismer tilligemed nogle »Eenfoldigste Catechismi Spørsmaal for de Fremmede, Danske unge Folck oc Tiund, Som ringe Hielp til deris Børne-Lærdoms Undervijszning hafver, Oc ville dog gierne tilstedis til Skrifftemaal, Hvad de nødvendig maa oc skal vijde, Fremstillet i Tryck, Den fattige Ungdom i Hollender-Meenighed paa Amager til Tienniste oc Hielp« (Kbhvn 1680, nyt uforandret Oplag 1709). 1691 blev Kjøbenhavneren M. Jakob Hummer Præst i Hollænderby. Denne gav Kirken en Alterkande med hollandsk Indskrift, ligesom ogsaa en anden Indskrift, der i hans Tid (1731) opsattes paa Kirken, er i det hollandske Sprog²⁾; men disse Indskrifter ere ogsaa omtrent de eneste Spor, vi have af, at det hollandske Sprog virkelig har været benyttet, forøvrigt er Gudstjenesten formodentlig fremdeles holdt paa Plattysk (hvorum ogsaa de ny Oplag af Harders plattyske Katekismer vidne), indtil dette Sprog helt afløstes af det danske.

Dat ys: Eine kleene Catechismus-övinge, darinnen de kleene Catechismus Lutheri, dörch eenfoldigen Fragen M. Georgii Harderi, Wolwerdeenten Pastoris der Holländer Gemeene up Amak, Also erkläret werdt, dat de Jögendt dardörch thom rechten Verstande des Catechismi kan angeführet werden. Nevenst einem nüttlycken Spröck- unde Beede-Boeck up allerhand Nothfälle gerichtet: Nu avermahls mit Consens unde Bewilligung des Authoris vörlegt unde in Drück gestellet: Thogelyck mit etlycken weinigen Dänschen Catechismus-Fragen, vör dat Dänsche Deenst-Volck, dörch Thomas Harder, Mit-Deener am Worde by der Holländer Gemeene up Amak« (Udgaver haves fra 1737 og 1754)

¹⁾ Th. Harder blev 30 Oct. 1669 af Kongen beskikket til Kapellan med Succession hos sin Fader M. Jørgen Harder, »Sognepræst for Hollænder Menigheden i Store Magleby paa vort Land Amager« (Sjæl. Tegn. XXVII, 553).

²⁾ Thura, Beskr. af Amager. S. 44—5.

Ny Hollænderby paa Ladegaardsmarken.

Da K. Frederik III 1651 solgte Ladegaarden udenfor Kjøbenhavn med dens tilliggende Jorder til tyve Mænd fra Hollænderby paa Amager, tilføjede han i Overdragelsesbrevet: »Hvad Kirken sig belanger, som de der begjære at have (o: faa) bygget, da ville vi dennem til dens Bygning efter Tidernes og Midlernes Beskaffenhed, eftersom vi naadigst eragter, til Hjælp komme¹⁾«. Disse »Amagere paa Ladegaardsmarken« ønskede altsaa at danne en Menighed for sig selv med egen Præst og Kirke; herimod protesterede imidlertid den danske Præst ved »den ny Kirke udenfor Nørreport«, da han antog, at det stred imod de denne Kirke forundte kongelige Privilegier, og da Amagerne ikke strax gjorde Alvor af deres Kirkebygning, befalede Kongen d. 18 Maj 1652 Slotsherren i Kjøbenhavn at drage Omsorg for, at Amagerne paa Ladegaardsmarken søgte den ny Kirke udenfor Nørreport, saalænge til de selv fik en egen Kirke bygget²⁾. Dette synes dog endnu samme Aar at være lykkedes dem, skjønt vi ikke vide noget nærmere om denne formodentlig meget uanseelige Kirkes Plads; i Aaret 1652 blev nemlig Hr. Willichius Heister kaldet og ordineret til Præst for Menigheden i Ny Amager eller Hollænderby. Denne efterfulgtes 1654 af Hr. Matthias Hildebrandt³⁾. Ved Kjøbenhavns Belejring (1658—60) blev Kirken i Ny Hollænderby »ganske ruineret«, og Præsten, som var uden Kirke, lod sig 1660 kalde til tysk Præst paa Christianshavn. Beboerne, der, som det synes, frem-

¹⁾ K. Frederik III.s Overdragelsesbrev og Privilegium af 2 Juni 1651 for Amagerne paa Ladegaardsmarken er indtaget i K. Christian V.s Stadfæstelse (af 20 Okt. 1670) af disse Privilegier (Rothe, Christian V.s Rescripter. S. 61—65).

²⁾ Ny kirkehist. Saml. I, 376.

³⁾ Disse Præster, der utvivlsomt have prædiket Plattysk, ligesom Skik var i Hollænderby paa Amager, nævnes i Catal. past. Sjæl. i Gl. kgl. Saml. 2990. 4.

deles vedblev at holde sig til Hr. Matthias Hildebrandt som deres Præst, ønskede dog efter Krigen atter at faa deres Kirke opført, hvorfor de 1661 udvirkede en kgl. Befaling, at enhver Kirke i Sjælland, som havde nogen Middel, skulde give $\frac{1}{2}$ Rigsdaler til Hjælp til deres Kirkes Gjenopbyggelse, og at der til samme Øjemed paa en vis Dag maatte udsættes Bækkener for Kirkedørene i Kjøbenhavn¹⁾. Det lykkedes dem da virkelig ogsaa paa denne Maade at faa en lille Kirke opført, hvor den tyske Præst fra Christianshavn prædikede for dem²⁾, men da de i K. Christian V.s Tid ikke betalte den betingede Afgift af Ladegaardsjorderne ordentlig, bleve disse dem fratagne, og Frederik IV opførte som Kronprinds paa disse en liden Lystgaard kaldet Prindsens Gaard, omtrent hvor Indgangen til Frederiksberg Have nu er³⁾. Kirken er formodentlig ved samme

¹⁾ Se Tillæg, Nr. 24.

²⁾ Se Tillæg Nr. 27. Efter den her givne Fremstilling maa de om Menigheden i »Ny Amager« i Ny kirkehist. Saml. I, 381 gjorte Bemærkninger rettes, til hvilke jeg var bleven forledt af de Forfattere (Bloch Sulr og Rothe), som tidligere have omtalt denne lille Menigheds Kirkeforhold. Hollændermenigheden har nemlig ialfald kun i meget kort Tid søgt den ny Kirke udenfor Nørreport, og Præsten paa Christianshavn var sikkert ligesaa vel tysk Præst for Amagerne som for Menigheden paa Christianshavn.

³⁾ Trap, Beskr. af Danmark. Spec. Del. I, 153. Det kunde forøvrigt bemærkes, at K. Frederik III alt i Aaret 1663 byggede en Lystgaard for sine Døtre i Ny Hollænderby. D. 2 April 1663 fik nemlig Rigens Marskal Johan Christoffer Korbitz kgl. Befaling at lade hugge 400 Staver »til at bruge til Grunden ved en vores Gaard i den ny Hollænderby for vores Residensstad Kbhvn«, og 23 Juni s. Å. fik Frederiksborg Amts Bønder Befaling, »hver at age et Læs Tækkehalm til vores elskelige kjære Børns, Prinsesseindernes, Gaard her paa den gamle Ladegaards Mark for vor Residensstad Kbhvn«. 1666 skrev Kongen til Korbitz, »at eftersom af de resterende Penge og Afgift, som Bønderne i den ny Hollænderby vare skyldige, og til vores elskel. kjære Børns, Prinsesseindernes, Gaards Forfærdigelse skulde anvendes, endnu et 1000 Rdlr. skal være ubetalt«, saa skulde han sørge for, at disse Penge uden Ophold bleve erlagte og betalte til fornævnte Brug (Sjæl. Tegn. XXXVI, 485. 524. XXXVII. 494).

Lejlighed bleven nedbrudt; i Aaret 1736 opførtes den nuværende Frederiksberg Kirke, sandsynligvis omtrent paa det Sted, hvor den ældre Kirke havde staaet.

Helsingør og Kronborg.

Byen Helsingørs Beliggenhed gav Anledning til, at mange Udlændinge, især Nederlændere og Tydskere, tog Bolig her. Til disse fremmede overdrog K. Frederik II 1576 Dominkanernes tidligere Kirke, Mariekirken, der siden Reformationen havde staaet ubenyttet, og han var dem behjælpelig med Kirkens Istandsættelse, der som det synes væsentlig er sket for kongelig Regning¹⁾. Forøvrigt kjende vi intet nøjere til Kirkens og Gudstjenestens første Indretning, kun saameget er vist, at den tyske Menighed fra først af udrustedes med temmelig store Friheder, der dog, som nedenfor nærmere skal omtales, tildels atter berøvedes den i K. Christian IV.s Mindreaarighedsperiode. Af Bestemmelser, Kirken og Menigheden vedkommende, kjendes følgende fra K. Frederik II.s Tid. 1582 befalede Kongen Sjælands Biskop og Borgemesteren i Helsingør at sørge for, at den tyske Ugedagsgudstjeneste, som hidtil imod den danske Kirkeordinanses Bestemmelse holdtes om Tirsdagen og Torsdagen, for Fremtiden blev holdt paa de samme Dage, som i de danske Kirker, nemlig om Ons-

¹⁾ I Marmora Danica I, 134 henføres den tyske Kirkes Indretning i Helsingør til 1576, medens andre Forfattere som (Boesen) Beskrivelse af Helsingør, S. 139, og Trap sætte Aaret 1578. Man ser dog af Aarsberetn. fra Geh.-Arkivet. III. Till. S. 55, at det førstnævnte Aar er at foretrække, thi her meddeles Udtog af et Kongebrev, af 11 Jan. 1578, hvorved der befales Borgemesteren i Helsingør, at eftersom Kongen har ladet anrette en tydsk Kirke i Helsingør, og der er Brøst for en Degn, saa skulde han dertil antage en tjenlig Person. Af de Skolepersoner, som underholdtes i Hospitalet, skulde sex stedse med den tyske Degn «vare paa i den tyske Kirke, naar Prædiken holdtes».

dagen og Fredagen. Samme Aar fik Tolderen i Helsingør Befaling til maanedlig at give den tyske Prædikant, som Kongen havde antaget til Kronborg Slot, »og som nu skal være ankommen«, de ham ifølge hans Bestalling tilkommende Kostpenge; ligesom der ogsaa maanedlig skulde udbetales 4 Rdlr. af Tolden i Kostpenge til hvert af de fire Skolebørn, som skulde synge og opvarte ved Gudstjenesten i Kirken paa Slottet. Fremdeles befalede Kongen 1584 Tolderen at forskaffe den tyske Præst i Helsingør saamange Læs Ved, som der var tilsagt ham i hans Bestalling¹⁾. Formodentlig har den samme Mand alt dengang været Præst baade ved den tyske Kirke i Helsingør og ved Slotskirken paa Kronborg, hvilket senere stadig var Tilfældet.

Af det ovenstaaende vil det ses, at det var ved Frederik II.s specielle Understøttelse, at den tyske Kirke indrettedes og Præsten underholdtes. 1586 fik endvidere Lensmanden paa Kronborg, Gert Rantzov, Meddelelse fra Kongen om, »at den Urtehave og Kirkegaard, som er liggendes ved den tyske Kirke, desligeste den Omgang ved samme Kirke skulde herefter ligge, høre og blive til Kirken, samt at nogle Huse, som vare opførte paa Sandet uden for Byen Helsingørs Rettighed, skulde herefter give en aarlig Jordskyld til den tyske Kirke²⁾«. Men da K. Frederik II døde, ophørte den tyske Menighed at staa i den Gunst paa højere Steder, som den hidtil havde nydt godt af. Sjælands Biskop, M. Peder Vinstrup, gav 1591 nogle Bestemmelser om, hvorledes der skulde forholdes med Gudstjenesten og andet i den tyske Kirke i Helsingør³⁾. Vi kjende vel intet nærmere til disse Bestemmelser, men at de ikke have været gunstige for den tyske Præst og Menighed, kan antages for givet. Da den tyske Præst

¹⁾ Aarsberetn. fra Geh.-Arkivet. III. Till. S. 67—68.

²⁾ Anf. Skr. S. 72—73.

³⁾ Anf. Skr. S. 77.

imidlertid undlod at agte derpaa og derved kom til at gribe ind i de Rettigheder, der vare forbeholdte den danske Sognepræst, udstedte Regjeringsraadet d. 4 Juni 1592 et kgl. aabent Brev, der ordnede Forholdet mellem Præsterne paa følgende Maade: Da den tyske Kirke ikke var nogen forordnet Sognekirke, men alene af K. Frederik II bevilget den tyske Nation til bedste, saa skulde den tyske Prædikant kun prædike og uddele Nadveren om Søn- og Helligdage og ikke til andre Tider. Bosiddende Folk, der vare Byens Privilegier undergivne, af hvad Nation de saa end vare, maatte han ikke trolove eller vie, ej heller døbe deres Børn eller indlede deres Kvinder, med mindre den danske Sognepræst begjærede det af ham. Selv de syge maatte han ikke besøge, uden de vare Krigs- eller Haandværksfolk, som ikke vare fast bosiddende. Ogsaa Kronborg Slots daglige Tjenere skulde høre under Byens Sognepræst¹⁾. Disse for den tyske Præst og Menighed meget ugunstige, ja tildels urimelige, Bestemmelser, gave, som det var at forudse, Anledning til rigelige Stridigheder i den følgende Tid. De vise klart nok, at det danske Regjeringsraad i Christian IV.s Mindreaarighed ingenlunde var saa gunstig stemt for den tyske Menighed i Helsingør, som K. Frederik II havde været.

Den første tyske Præst, vi kjende her, hed Mag. Herman Becker (ell. Pistorius) »Tærpensis Westphalus«, han var her i ni Aar og døde 1592²⁾. Hans Eftermand var M. Johan Kraft, men da denne allerede Aaret efter kaldtes til Præst ved den tyske Kirke i Kjøbenhavn, befalede Kongen d. 15 Sept. 1593 Biskop Peder Vinstrup at ordinere Vittenbergeren Augustinus Sandt, som en Tidlang havde tjent i det kgl. »Kantori«, til Krafts Efter-

¹⁾ Anf. Skr. S. 76—77.

²⁾ Danske Mag. 3 R. II, 198. Gjessings Jubellærere. II, II, 84. D. 30 Okt. 1590 fik M. Herman Becker, »Prædikant paa Kronborg«, Tilladelse til toldfrit at indføre 3 Td. Rostokkerøl (Sjæl. Reg. XIII, 163).

mand i Helsingør ¹⁾). Hr. Aug. Sandt, der, som vi tidligere have omtalt, et Par Gange paa kortere Tid bortkaldtes fra sit Embede for at forrette Tjeneste som kgl. Feltpræst, stod som Præst ved Kronborg Slotskirke og ved den tyske Menighed i Helsingør i 32 Aar. Da han af Kongen var bleven forlenet med et Kannikedømme i Roskilde, opgav han sit Præsteembede og drog 1624 til Roskilde, hvor han henlevede sin Alderdom og efterlod et hæderligt Minde ²⁾). I hans Tid befalede K. Christian IV 1616 Lensmanden paa Kronborg at lade det Stenhus ved Kirken, som Slotsdegnen hidtil havde boet i, istandsætte til en Bolig for den tyske Præst ³⁾). Men da der 1619 var opstaaet Stridigheder mellem Sognepræsten M. Hans Kruse og Hr. Augustinus Sandt angaaende Grændsen for deres Embedsvirksomhed, befalede Kongen den sidste at holde sig sin Bestalling efterrettelig, medens Sognepræsten paa den anden Side ikke skulde have noget at gjøre med Krigsfolket paa Kronborg og med de fremmede Haandværksfolk, der opholdt sig i Byen ⁴⁾). Sandts Eftermand var Flensborgeren M. Thomas Lund, der tidligere havde været Konrektor ved sin Fødeby Skole. Han er mest bekjendt af sin metriske latinske Grammatik, der gjentagne Gange anbefaledes til Brug i de lærde Skoler i Danmark og Norge, navnlig for viderekomne, men dog ikke synes ret at have kunnet finde Indgang ⁵⁾). Kort efter hans Embedstiltrædelse, an-

¹⁾ Se Tillæg Nr. 1.

²⁾ Gjessings Jubell. II. II, 78—87. I Overslaget over Rigens Indtægt og Udgift 1602 nævnes (Schlegels Samml. I. 1, 100) blandt dem, der oppebar Løn af Øresundstolden: »Den tyske Prædikant Jesper Snedker»; men »den tyske Prædikant» og »Jesper Snedker» ere forskellige Personer (den sidste var nemlig Gemaksforvalter paa Kronborg), saa der burde staa Adskillesestegn imellem dem.

³⁾ Aarsberetn. fra Geh.-Arkivet. III. Till. S. 87.

⁴⁾ Anf. Skr. S. 90—91.

⁵⁾ Se Worms Lex. I, 629. Acta Consist. 17 Febr. 1627: »M. Lundii Grammatica poetica skal publica censura approberes, og han commenderes ob industriam et felicitatem in illo genere». D. 18 Jan.

søgte de tyske Indvaanere i Helsingør Kongen om Udvildelse af deres Præsts Rettigheder, saa han maatte betjene dem i alle forefaldende Tilfælde, og Menigheden nyde de Friheder, K. Frederik II havde indrømmet den¹⁾. Men det lader ikke til, at der er taget noget Hensyn til dette Andragende. Da nogle flensborgske Præster 1628 bleve fordrevne af de kejserlige Tropper, der havde besat den jyske Halvø, fandt de Tilflugt hos M. Thomas Lund og hos den tyske Kapellan i Helsingør, Hr. Peder Møller, der som det synes af egen Lomme underholdt de fordrevne, indtil Kongen kom dem til Hjælp med en Understøttelse af Helsingørs Hospitals Midler²⁾. Da den franske rejsende, Ogier, 1634 besøgte Helsingør, bivaanede han Lunds

1628 fik Professorerne følgende kgl. Befaling: »M. Thomas Lundius, tysk Præst udi vor Kjøbsted Helsingør, har ladet andrage, hvorledes han skal have colligeret en Grammaticam, og den samme i Tryk ladet udgaa. formenendes samme sit Arbejde at skal være Ungdommen nyttig og tjenlig: thi bede vi eder og ville, at I forskrevne hans Grammaticam flitteligen reviderer, og dersom I kan eragte samme Bog at kunne geraade Ungdommen til nogen nyttig Profect i deres Studering, I da Superattendenterne i begge Rigerne den recommenderer, at de den udi Skolerne skal lade læse og explicere«. (Sjæl. Tegn. XXIV, 18). Herom indeholder Acta Consist. i Jan. 1628: »Lod Magnificus Rector det Kongebrev læse om M. Thom. Lundii Grammatica poetica, som skulde revideres og Skolerne her i Danmark commenderes; Professores vil rette sig efter Kongens Brev og først læse og revidere Bogen«. Smst. 19 Juli 1628: »M. Thomas Lundius begjærer endnu, at Professores vilde commendere hans Grammaticam juventuti legendam. De haver engang commenderet den: de vil holde sig efter Kongens Brev og først læse den«. D. 24 Marts 1631 fik M. Th. Lund kgl. Privilegium paa »en Grammatica, som tituleres metrica«, ikke i 12 Aar at maatte eftertrykkes (Sjæl. Reg. XVIII, 566). D. 19 Jan. 1632 fik Danmarks Bisper Kongebrev om at anbefale Lunds Grammatik til Gejstligheden og Skoletjenerne (Sjæl. Tegn. XXV, 13). Herom indeholder Synod. Rosk. Juni 1632: »Lectæ sunt literæ Regiæ de Grammatica Lundiana pro doctentibus et ingeniosioribus«. Smst. Syn. Dion. 1633: »Grammatica Lundiana adhuc commendatur scholis pro ingeniosioribus privatim«.

¹⁾ Aarsberetn. fra Geh.-Ark. III, Till. S. 115.

²⁾ Se Tillæg Nr. 3.

Prædikener og fandt i ham en ganske veltalende Mand, hvis Foredrag var meget tydeligt men noget heftigt; ligeledes havde han theologiske Samtaler med Præsten i hans Studerestue, hvorved denne viste sig som en velstuderet og beleven Mand¹⁾. Forøvrigt paadrog Lund sig samme Aar Kongens Mishag ved to Prædikener, han havde holdt i dennes Nærværelse paa Kronborg, og hvori Kongen mente at have opdaget »fremmede, mistænkelige og i Guds Ord ugrundede Meninger«. Sagen blev overgivet til Biskoppens og det theologiske Fakultets Undersøgelse, men vi vide ikke, hvad Udfaldet er blevet²⁾. Et Par Aar efter døde M. Thomas Lund, hvorpaa Kongen d. 12 Febr. 1637 befalede Lensmanden Frederik Urne og Biskop Dr. Hans Resen at beskikke en vis Georg Meiland fra Glaucha, der i længere Tid havde opholdt sig ved Kjøbenhavns Universitet, til tysk Prædikant i Helsingør i den afgangne Præsts Sted³⁾. I dennes Embedstid blussede atter Striden mellem den danske og den tyske Præst op med fornyet Heftighed. Kongen søgte ved et aabent Brev af 24 Maj 1642 at raade Bod paa Misligheden i den tyske Præsts Stilling, idet det tillodes de tyske Borgere at benytte sig af dennes Tjeneste ved kirkelige Forretninger, imod at de desuden skulde »betænke og belønne« den danske Præst ligesaafuldt, som om han selv havde forrettet Tjenesten, kun Sygebesøg gaves ganske fri. Denne Afgjørelse var ingenlunde skikket til at bringe Fred tilveje, thi da der ikke var faste Gebyrer for de kirkelige Forretninger, fandt den danske Præst sig tit brøsthouden ved den Erstatning, som gaves ham for Forretninger, udførte af den tyske Præst,

¹⁾ Schlegels Samml. II, II, 99—103.

²⁾ Se Tillæg, Nr. 8.

³⁾ Sjøll. Tegn. XXVI, 147. Jfr. Tillæg, Nr. 4. G. Meiland omtales, men ikke til Forøgelse af hans literære Ære, i Petersens Lit. Hist. III, 328. Jfr. Worms Lexic. II, 35. Et latinsk Poem af ham findes i Ciegler's Verdsens Speyl, udsat paa Dansk af Lauritz Christensøn. Indvaaner i Helsingør. Kbhvn. 1648.

hvorfor han indstævnedes vedkommende for at aflægge Vidnesbyrd for Retten om, hvad de havde givet denne. Da der 1645 indkom Klage herover til Kongen, befalede denne Lensmanden at tiltale den danske Præst, M. Peder Lange, derfor, og da der senere indkom flere Besværinger over denne, opstod der en hel Retssag, der dog endte med, at den danske Præst væsentlig fik Medhold i sine Paastande, idet Kongen og Rigsraadet 17 Okt. 1645 udstedte »en Forordning«, hvorved det aabne Brev af 1642 stadfæstedes, og derhos bestemtes, at den danske Præst maatte som tilforn prædike i den tyske Kirke over de Borgeres Lig, som havde eller fik deres Lejersted der, og at naar Brevet af 1642 havde tilladt tyske Borgere at benytte den tyske Præst, naar de først havde ydet den danske Præst hans Rettighed, saa forstodes ved tyske Borgere ikke saadanne, som vare fødte i Riget af tyske Forældre, samt at der med Borgerskabets Tjenestefolk skulde forholdes som med Borgerskabet selv¹).

Da M. Georg Meiland et Par Aar efter blev antagen som Hofprædikant hos »Prinsesseinden« (Magdalena Sibylla, den udvalgte Prinds Christians Enke), beskikkede Kongen 28 Novbr. 1647 i hans Sted Hr. Matthias Velhaver fra Pommern, der, efter endel Aar at have opholdt sig ved Københavns Universitet, 1643 var antagen som Prædikant hos Grev Valdemar (Christian IV.s Søn med Christine Munk), til tysk Præst i Helsingør, efter selv at have hørt hans Gaver paa Prædikestolen²). Da denne Præst 1655 døde, efterfulgtes han i Kaldet som i Ægteskabet af Mag. Justus Valentin Steman, der var født i København 1629, medens hans Fader, M. Johan Steman, som kort efter blev Præst i Hamborg, var Medtjener ved den tyske Kirke der. Efterat J. V. Steman havde studeret ved forskellige tyske Universiteter, var han 1654 kommen paa Valg

¹) Aarsberetn. fra Geh.-Arkivet. III, Till. S. 113—15.

²) Sjæl. Tegn. Jfr. Tillæg Nr. 4 og Ny kirkeh. Saml. I, 509.

til Præsteembedet ved Petri Kirke i Kjøbenhavn, men da Dan. Pfeiff blev ham foretrukken, kaldte Kongen ham 1655 til tysk Præst i Helsingør og Slotspræst paa Kronborg¹⁾. I dette Embede nød han megen Anseelse og Yndest paa højere Steder, saa han afslog flere Tilbud, der gjordes ham om Professorposter i Tydskland. Der havde tidligere været en tysk Kapellan i Helsingør, men Steman, der helst ønskede at være ene om Embedet, fritoges for at have nogen Medhjælper²⁾. Senere (1668) fritoges han indtil

¹⁾ Der fortælles i Cimbr. litt. II, 866—7 og andensteds, at Steman 1659 maatte forlade sit Embede afsat af Svenskerne, og at han først kom tilbage efter Freden 1660, men det forholder sig neppe saaledes, idetmindste ytrer han intetsomhelst herom i et Andragende til Kongen af 8 Sept. 1660, hvori han beder, »dass mir mein bis dato restierendes Salarium von der Zollbude in Helsingør möge entrichtet werden; weiss Gott, dass ich in den Schwedischen Zeiten davon weder Heller noch Pfennig empfangen bey der grossen schier vnerträglichen Einquartirung, Gefahr vndt Bechwer, habe auch nicht davon bey den Schweden begehren wollen, weillen ich nicht nur ihrer Vngnade, sondern auch Ihr Königl. Maytt. löblicher Gnade vndt Liberalität gegen Ihre, vornemblich geistliche, Bedienten versichert war, zweiffle auch nicht, Ihre Königl. Maytt. werden sie hierinnen gegen mich erweisen, weillen es sich ia so gar hoch nicht beläufft, damit ich die vnterdessen bey meiner Kirchen vndt anderswo gemachten Schulden desto füglicher abtragen möge« (Sjæl. Indlæg).

²⁾ D. 23 Okt. 1660 skriver Steman til Kongen: »Habe nicht vnterlassen wollen, Ihr K. Mayst. vnterthänigst anzumelden, wess massen Herr Laars Rhode, gewesener Schiffsprediger auff einem Churländischen Schiffe vndt nachgehendts Diaconus zu Friederichsburg, durch schriftliche Anmassung eines Croneburgischen Schloss vndt Stadtpredigertituls vndt vielfältige Einwendung Ihr Königl. Gnädigster Zusage wegen künftiger Beförderung zu meiner Adjunctur (i et Andragende af 8 Okt. s. Å. skrev St., at Rhode »sich hefftig bemühet vmb meine Diaconat- oder Kapellanstelle zu erlangen«), mir in meinem Amptt allerhandt Vnruhe vndt Vngelegenheit ein Zeitlang verursacht. Nun wissen sich zweifelsohn Ihr Königl. Maytt. Allergnädigst zu entsinnen, wie dass Sie mir vnlängst schriftlich durch den H. Reichssecretarium versichern lassen, Sie bogehrten keinen deutschen Prediger mehr auff Crohneburg oder in Helsingöhr, massen die deutsche Gemeine bisher durch einen zur Genüge wäre bedienett vndt versorget gewesen« (i et andet Andragende om samme

videre for at forrette Prædiken og Gudstjeneste paa Kronborg Slot, undtagen naar Kongen selv opholdt sig paa Slottet¹⁾. Han søgte at tilvejebringe en Forbedring i den tyske Menigheds Stilling, idet han 1669 tilligemed Kirkeforstanderne indgav et Andragende til Kongen, hvori han forestillede, at den Ufrihed, hvori Menigheden befandt sig, bevirkede, at den Dag for Dag aftog; navnlig var det en trykkende Byrde, at Menighedsmedlemmerne ved Daab, Begravelse og Bryllup skulde affinde sig med den danske Præst, skjønt den tyske Præst udførte Forretningerne og altsaa ogsaa skulde have sin Betaling; ligeledes beklagede de, at kun fødte Udlændinge kunde være Medlemmer af Menigheden, og at den danske Præst ikke vilde tillade, at kongelige Embedsmænd og Betjente sluttede sig til den tyske Kirke. For at den tyske Menighed ikke skulde gaa tilgrunde, hvilket var at befrygte, da endel tyske Borgere paa Grund af de slette Tider drog bort, og andre ikke kunde overkomme de Udgifter, som deres Forbliven i den tyske Menighed medførte, idet de saa skulde betænke to Præster, saa androg Mag. Steman om, at der maatte forundes Menigheden samme Frihed, som den tyske Menighed i Kjøbenhavn havde, at ikke den tyske Gudstjeneste, som K. Frederik II fra Begyndelsen af havde stiftet med kongelig Liberalitet og fuldstændig Frihed, og som havde været saa

Sag følger han til: »massen sie von Tage zu Tage mehr vndt mehr, bey dieser Vnfreyheit, abnimpt«) — han beder derfor, at der ved Guvernøren og Amtmanden paa Kronborg, Oberst Holch, maatte paalægges bemeldte Hr. Lars Rhode at afholde sig fra al Prætension paa Stemans Embede og Anmasselse af Slotspræstetitelen (Sjæl. Indlæg). D. 31 Okt. 1660 fik Ejler Holch da Befaling om »at tilholde Hr. Lauritz Rode, at han M. Steeman ingen Indpas gjør i hans Bestilling, eftersom vi der sammesteds ingen flere tyske Præster vil have end bemeldte M. Steeman« (Sjæl. Tegn. XXXVI, 13).

¹⁾ Kgbrev af 6 Maj 1663 til Ejler Holch (Sjæl. Tegn. XXXVIII, 431). D. 16 Jan. 1669 fik Mag. Steman kgl. Tilladelse til at gjøre en Rejse til Rostok i magtpaaliggende Ærender, mod at han sørgede for Embedets Besørgelse i sin Fraværelse (smst. 609).

mange saavel indenlandske som fremmede og rejsende til Befordring i Guds frygt og Sjælesalighed, skulde ruineres og ophæves under K. Frederik III.s højlovlige souveraine Regjering¹). Det er os ikke bekendt, hvad dette Andragende har udrettet, der virkelig maa kaldes velskrevet, naar man ellers er enig med Forfatteren af samme i hans Forudsætning, at den tyske Gudstjeneste i Helsingør burde søges opretholdt. Om Steman er forøvrigt at berette, at han med Strænghed og Nidkjærhed straffede Synder, der gik i Svang i hans Menighed, hvorfor han paadrog sig adskilliges Had og Forfølgelse. Det kom endogsaa til en Sag for Højesteret, der dog gik Stemans Anklagere imod, da Kongen stillede sig paa Præstens Side. 1686 udnævntes Steman til Assessor Consistorii Hafn. og Aaret efter creeredes han til Dr. theol. ved Københavns Universitet af sin egen Stifsøn, Biskop Hans Bagger. 1688 udnævntes han til Generalsuperintendent i den kongelige Andel af Holsten, men var kun kort Tid i denne Stilling, da han allerede døde den 20 Maj 1689²).

Sorø.

Da Kong Christian IV i Aaret 1623 oprettede det adelige Akademi i Sorø, blev denne Stiftelse for en stor Del forsynet med Lærere fra Tydskland, og da nu desuden ikke faa unge tyske Adelsmænd fra Tid til anden opholdt sig ved Akademiet, ligesom ogsaa vistnok en stor Del af de Haandværksfolk, som man søgte at drage til Stedet, var tyske, saa dannede Sorø henimod Midten af 17de Aarhundrede paa en Maade en lille tysk Koloni, hvortil det da godt passede, at Akademiets Hofmester fra 1640 til 1649 var den pommerske Adelsmand Henrik Rammel, der for-

¹) Aarsberetn. fra Geh.-Ark. III. Till. S. 115—6.

²) Cimbria litt. II, 866—67. Worms Lexicon II, 422. Gjøssings Jubell. II, 2. S. 108—9.

øvrigt dengang alt længe havde opholdt sig her i Landet. De i Sorø sig opholdende Tydskere udgjorde en egen Menighed, for hvilken den tyske Professor i Theologien ved Akademiet var Præst. Der har, i den Tid Akademiet bestod (1623—65), saavidt vides ialt været fire saadanne tyske Præster i Sorø, nemlig Dr. Johan Cluver fra Krempe (1624—30), Dr. Christian Matthiæ fra Dithmarsken (1630—38), Dr. Joachim Krakowitz fra Greifswalde (1639—42) og Dr. Jørgen Witzleben fra Thyringen (1644—65¹). Fra Krakowitz have vi et Brev til Biskop Jesp. Brochmand, hvori han behandler et praktisk kirkeligt Emne, nemlig hvorledes den kirkelige Overhøring og Undervisning af yngre og uvidende Menighedsmedlemmer paa bedste Maade kunde ske²).

Næstved.

Da endel landflygtige Tydskere under Trediveaarskrigen havde søgt et Fristed i Næstved, tillod Kong Christian IV dem 1639, at de selv maatte holde en tydsk Præst og lade ham prædike i Hospitalskirken paa Tider, naar ingen anden Prædiken holdtes der. Til Præst for denne Menighed ordinerede Biskop Brochmand den 1 Maj 1639 Meklenborgeren

¹) Om de soranske Forhold se Tauber, Udsigt over Sorø Academies Forfatning 1623—65. Det er imidlertid urigtigt, naar der her og andensteds siges, at Krakowitz først 1641 blev tydsk Præst i Sorø, thi af Ny kirkehist. Saml. I, 502 fremgaar, at det skete 1639; samtidig er han da formodentlig ogsaa bleven theologisk Professor. Han synes forøvrigt en kort Tid i Aaret 1639 at have været Lektor i Roskilde Kapitel (se Till. Nr. 13). Witzleben blev ordineret af Brochmand den 29 Marts 1644 (Ny kirkehist. Saml. I, 509). Den 13 Novbr. 1668 beskikkedes han til theologisk Professor ved Københavns Universitet. Efter Akademiets Nedlæggelse 1665 har han dog formodentlig ikke længere været Præst i Sorø.

²) Tillæg, Nr. 14.

³) Kongebrev af 12 Marts 1639, Till. Nr. 13.

Hr. Johan Susemel¹⁾. Forøvrigt vide vi intet om, hvorlænge denne Menighed har bestaaet; formodentlig opløstes den inden mange Aar, idet Flygtningene efter Krigen for største Delen vendte tilbage til deres Hjemstavne.

Kjøge.

Ogsaa til denne By havde endel fordrevne tyske Familier taget deres Tilflugt; i Aaret 1639 bevilligedes det dem af Kongen, at de maatte holde en egen Prædikant, idet det dog paalagdes Sjælands Biskop at have Tilsyn med, at den Mand, de valgte, var »udi Religionen rigtig« og i sin Lære stemmede med »vore Kirker og den augsburgske Konfession«²⁾. Da imidlertid Byen Kjøge, der dengang forholdsvis var en betydeligere Handelsstad end nu, alt tidligere havde endel tyske Borgere, opstod her snart Stridigheder af den samme Art, som dem vi tidligere have omtalt under Helsingør, idet nemlig de tyske Borgere vilde slutte sig til den tyske Præst, hvilket den danske Sognepræst betragtede som Indgreb i sine lovlige Rettigheder og derfor, understøttet af Byøvrigheden, gjorde Vanskeligheder, idet han støttede sig til, at kun de landflygtige Tydskere havde faaet Tilladelse til at holde en egen Præst. En theologisk Professor fra Rostok, Dr. Enoch Hutzinger, der 1641 opholdt sig i Kjøge, formodentlig ogsaa som landflygtig, henvendte sig til Biskop Brochmand om Sagen og søgte at udvirke større Frihed for den tyske Menighed, men som det synes forgjæves³⁾. Mulig have

¹⁾ Ny kirkehist. Saml. I, 501.

²⁾ Se Tillæg, Nr. 13.

³⁾ Se Tillæg, Nr. 15. Af dette Brev kunde man næsten antage, at Tilladelsen til at holde Gudstjeneste overhovedet var bleven Tydskerne berøvet for en Tid, paa Grund af Overskridelse af den først givne Frihed.

disse Vanskeligheder været nærmeste Aarsag til, at den første Præst, som den landflygtige tyske Menighed i Kjøge havde kaldet, Hr. Jochim Schlotoue, efterat have betjent Menigheden paa tredie Aar, forlod Landet og drog tilbage til Tydskland ¹⁾. Der blev derpaa indledet Underhandlinger med en Præst ved Navn Hr. Justus Teichmejer, der som landflygtig opholdt sig her i Landet med Kone og Børn, om at overtage Embedet. Men da det blev gjort ham til Betingelse, at han ikke blot ikke maatte foretage kirkelige Forretninger for bosiddende Borgere i Byen, men ikke en Gang maatte tilstede nogen, der ikke hørte til de landflygtige, Adgang til at høre sine Prædikener, havde han megen Betænkelighed ved at overtage Embedet. Rigtignok forbød Kongen den 23 Oktbr. 1641 Borgemestre og Raad i Kjøge at lægge Hindringer i Vejen for, at de fordrevne tyske Folk i Byen valgte sig en egen Præst, forudsat at denne af Bispens kjendtes dygtig til Embedet ²⁾, men derved var der ikke tilstaaet noget med Hensyn til de Personer, som maatte slutte sig til Menigheden, og i et senere Kongebrev af 18 April 1642 udtaltes det udtrykkelig, at ingen, som havde Borgerskab, maatte unddrage sig fra den danske Menighed, men skulde nu som tilforn søge den danske Kirke, da den kongl. Bevillig om tysk Gudstjeneste kun gjaldt de fordrevne og fremmede Folk ³⁾. I et Par Breve til Biskop Brochmand søgte J. Teichmejer at bevæge denne til at tage sig af Sagen og paa højere Steder udvirke en større Frihed for den tyske Menighed ⁴⁾; men han har neppe udrettet noget ved sine Forestillinger. Imidlertid lod han sig dog den 4 Juni 1642 vælge til Præst for de landflygtige, hvorpaa han den 9 Juni aflagde Præsteeden for Biskoppen ⁵⁾.

¹⁾ Efter Præmisserne til den Dom, som nedenfor omtales.

²⁾ Se Tillæg, Nr. 16.

³⁾ Se Tillæg, Nr. 18.

⁴⁾ Se Tillæg Nr. 17 og 19.

⁵⁾ Ny kirkehist. Saml. I, 507.

Men kort efter rejste Borgemester og Raad i Kjøge den Anklage mod ham, at de fleste Mænd, der havde underskrevet hans Kaldsbrev, ikke vare fordrevne, men vel indvandrede Tydskere og svorne Borgere, der altsaa maatte høre til Sognekirken, og at Hr. Justus havde grebet ind i den danske Sognepræsts, Hr. Oluf Bentsens, Embede, og at han havde givet urigtige Oplysninger. Sagen blev overgivet til Undersøgelse og Paakjendelse af Niels Vind til Grunnet, Befalingsmand paa Københavns Slot, og Biskop Jesper Brochmand, som efter Undersøgelse af Omstændighederne den 11 Avg. 1642 fældte følgende Dom: »Da efter Tiltale og Gjensvar og denne Sags Lejlighed, og efterdi for os bevises, at iblandt dennem, som Justi Teichmeijers Kaldsbrev underskrevet haver, findes edsvorne Borgere og ufordrevne, som er imod Kongl. Maj:s Brev, saa og imod Hr. Justi Teichmeijers egen skriftlige Bekjendelse, og efterdi for os er bevist, at nogle af dem, hvis Navne findes under Kaldsbrevet, aldeles benegte, saadant med deres Samtykke og Vidskab aldrig sket er, saa og en af de Mænd, hvis Navn i Kaldsbrevet er indført, under sin egen Haand (!) for Retten bekjendte, sig ikke at kunne læse eller skrive: Da vide vi ej rettere at kunne kjende, end at forbemeldte Kaldsbrev, givet Hr. Justus Teichmejer, jo er ... ligt og usandfærdigt«¹⁾).

Som Følge af denne Dom maatte Hr. Justus Teichmejer altsaa træde tilbage fra Præsteembedet, saalænge til det lykkedes Menigheden at udvirke en kongl. Benaadning af 16 Decbr. 1642, hvorved det tillodes Teichmejer, trods de paaviste Misligheder ved hans Valg, at prædike for de landflygtige Tydskere og de fremmede Soldater i Kjøge og betjene dem som deres Sjælesørger, hvorimod enhver, der havde Borgerskab i Byen, skulde være bunden til den danske Præst²⁾. Iøvrigt er det os ubekjendt, hvor

¹⁾ Efter Domsakten i Geh.-Arkivet (et Ord i samme er tildels udrevet).

²⁾ Se Tillæg, Nr. 21, jfr. Pontopp. Ann. IV, 333. D. Atlas II, 364.

Det lader til, at Tydskerne for at støtte deres Sag have ført gra-

længe den tyske Menighed i Kjøge har bestaaet, formodentlig er den ligesom Menigheden i Næstved opløst efter faa Aars Forløb.

Nykjøbing paa Falster.

Som bekjendt tog Dronning Sofia efter Kong Frederik II.s Død Bolig paa Nykjøbing Slot og tilbragte her sin 42aarige Enkestand. Dronningen, som var tysk af Fødsel, omgav sig med tyske Hoffolk, saaledes som Tilfældet desværre næsten altid har været med vore mange tyske Dronninger. Ogsaa hendes Hofpræster vare tyske Mænd, og Gudstjeneren i Slotskirken blev sikkert udelukkende forrettet i det tyske Sprog. Vi kjende følgende tvende Hofpræster hos denne Dronning: Lic. theol. Balthasar Masquedel fra Lyneburg, indkaldt 1592, døde i Nykjøbing 1621, og M. Nicolaus Wismarus, tidligere Archidiaconus i Prenzlau i Uckermark, Hofpræst i Nykjøbing fra 1621 til 1631, holdt tysk Ligprædiken over Dronning Sofia i Roskilde Domkirke den 14 November 1631 og vendte derpaa atter tilbage til Tydskland ¹⁾).

Efter Dronning Sofias Død opslog Kong Christian IV.s ældste Søn Prinds Christian sin sædvanlige Bolig paa Nykjøbing Slot. Som Prindsens Hofpræst forekommer fra 1632

verende Klager mod den danske Sognepræst, thi 15 Decbr. 1542 udgik der følgende kongl. Befaling til den ovennævnte Niels Vind: »Vid, eftersom os forebringes, hvorledes Mester Oluf Bentsen, Sognepræst i Kjøge, sig ej som en retfærdig Guds Ords Tjener udi Liv og Levnet skal forholde, medens langt mere og ofte udi Drukken-skab at skal øve, Slagsmaal og anden Uskikkelighed at skal begaa, da bede vi dig og ville, at du med Flid lader udspørge og forfare, om saaledes i Sandheden befindes, og siden, dersom hans Forseelse i saa Maader eragtes, at du da Vidnesbyrd derpaa lader opkræve og føre.« (Sjæl. Tegn. XXVII, 400).

¹⁾ Zwergius, Sjæl. Cleresie. S. 607. Rhode, Laalands og Falsters Beskr. II, 36—38. Worms Lexicon II, 18. 606.

af M. Johannes Beuerlin, der tidligere havde været Diaconus ved den tyske Kirke i Kjøbenhavn¹⁾; han synes dog ikke længe at være forbleven i denne Stilling; thi ved Paasketid 1634 foreskrev Provsten i Falsters Sønderherred Præsterne i Herredet, i hvad Orden de skulde prædike paa Omgang for Prindsen, der var vendt tilbage til Nykjøbing²⁾. Da Prindsen imidlertid i Oktober 1634 ægtede Prindsesse Magdalena Sibylla af Sachsen, og det fyrstelige Par almindelig opholdt sig paa Nykjøbing Slot, kunde de falsterske Præsters danske Prædikener ikke længer gjøre Fyldest, hvorfor Prindsen indkaldte Brandenborgeren M. Gottfried Gesius til sin Hofpræst. Denne var hos ham, saalænge han levede, og fulgte ham paa hans sidste Baderejse til Tydskland. Efter Prinds Christians Død paa Slottet Kōrbitz i Sachsen 1647, blev M. Gesius ansat som Sognepræst ved S. Nicolai Kirke i Hamborg³⁾. Prindsesse Magdalena Sibylla vedblev endnu nogle Aar at boe paa Nykjøbing Slot, indtil hun atter blev gift, og havde i den Tid følgende tvende tyske Hofpræster i Nykjøbing, M. Georg Meiland (1647—48), tidligere tysk Præst i Helsingør⁴⁾, og derefter Rostokkeren Hr. Ludvig Braun, der, efterat have studeret bl. a. Steder i Kjøbenhavn og Sorø, 1641 var bleven Konrektor i Slesvig og Aaret efter Diaconus i Oldensworth, hvorfra han 1648 kaldtes til Nykjøbing. Da Prindsessen 1652 blev gift til Sachsen-Altenburg, fulgte Braun som Hofpræst med hende, og kom ikke mere tilbage her til Landet⁵⁾.

Da Kong Frederik III 1670 døde, valgte Dronning Sofia Amalia Nykjøbing Slot til Enkebolig. Hun havde, saavidt vides, i Begyndelsen ikke nogen egen Hofpræst, men

¹⁾ Se foran, S. 146 og Zwergius, Sjæl. Cleresie. S. 609—10.

²⁾ Rhode, Laalands og Falsters Beskr. II, 39—40.

³⁾ Zwergius, a. Skr. S. 610. Rhode, a. Skr. II, 40—41. Worm, Lex. I, 349.

⁴⁾ Se foran S. 168.

⁵⁾ Zwergius, a. Skr. S. 612. Worms Lex. I, 158.

Sognepræsterne i Nykjøbing, der vare det tyske Sprog mægtige, prædikede for hende; saaledes uden tvivl først den bekendte Hr. Jesse Jessen († 1676), der formodentlig var en Slesviger (han nævnes nemlig »Holsatus«, hvilket dengang var en hyppig Betegnelse for Slesvigere¹⁾; om dennes Eftermand M. Fredrik Brandt fra Igen paa Als, der havde studeret i Tydskland, vide vi med Sikkerhed, at han 1676 blev kaldet til tysk Hofprædikant hos Dronningen og dansk Sognepræst i Nykjøbing²⁾. Først 1684 fik Dronningen en egen Hofprædikant, nemlig Hr. Peter Zitscher, der var født i Kjøbenhavn af tyske Forældre og i mange Aar havde opholdt sig i Tydskland. Efter Dronning Sofia Amalias Død 1685 blev han Slotspræst i Glückstadt og døde som Præst og Provst i Tønder³⁾.

Senere har der vel ingen egentlig tyske Præster været i Nykjøbing; men den ovennævnte Præst Fr. Brandts Eftermand, M. Gregers Zimmer, der var født i Nykjøbing af tyske Forældre og havde studeret udenlands, gjorde dog et Forsøg paa delvis at forny den tyske Gudstjeneste, idet han uden sin gejstlige Øvrigheds Samtykke holdt en tysk Ligprædiken. Dette var imidlertid saa langt fra at vinde Bifald hos Biskop Th. Kingo, der med Harmesaa, hvorledes Tydskerne bredte sig overalt i Danmark og foragtede Landets Sprog, at han indgav følgende Besværing til Regjeringen: »Kan jeg ej efterlade, at jeg jo efter mit Embeds Pligt allerunderdanigst for Eders Majestæt maa tilkjendegive, hvorledes Sognepræsten i Nykjøbing, Mag. Gregers Zimmer, foruden Ed. Maj.'s allernaadigste Tilladelse og foruden i ringeste Maade sig med mig at bespørge, understaar sig at prædike Tydsk udi sin danske Menighed, til hvilken han

¹⁾ Rhode, a. Skr. II, 44. Im. Barfod, Den falsterske Gejstlighed. I, 9—11. Jfr. mit Skrift: De danske og norske Students Deltagelse i Kjøbenhavns Forsvar. S. 121.

²⁾ Im. Barfod, a. Skr. I, 11—14.

³⁾ Im. Barfod, a. Skr. I, 95.

er kaldet ikke en tydsk men dansk Præst, saasom vitterligt er, at han for nogen Tid siden haver gjort en tydsk Lig-prædiken over en Kvinde ved Navn Judith, alt efter eget Behag og Vilje.« Da Bispen desuden ogsaa førte andre Klager over M. Zimmers Embedsførelse, indstillede Kancelliet den 28 Januar 1692 til Kongen: »om ikke bemeldte M. Zimmer burde for Exempels Skyld efter Loven og Kirkeritualet derfor at tiltales, eller og hvorledes det Ed. Kongl. Maj. allernaadigst maatte behage, at han derfor skulde anses.« Herpaa resolverede Kongen den 26 Febr. s. Å. i Gehejmeconseillet, »at Præsten ved Bispen skal gives en Reprimande« ¹⁾, og Befaling herom udfærdigedes Dagen efter til Biskop Kingo, som neppe har undladt at gjøre Tilrettevisningen saa eftertrykkelig som mulig ²⁾.

Ogsaa paa andre Steder i Fyns Stift, der som bekjendt indtil dette Aarhundredes Begyndelse indbefattede baade det nuværende Laaland-Falsters og Als og Ærø Stifter, har der i 17de Aarhundrede været holdt tydsk Gudstjeneste. Vi ville imidlertid ikke her nærmere gaa ind paa Forholdene paa Als og Ærø, hvor de forskjellige der boende tyske Fyrstefamilier havde deres tyske Hofpræster, navnlig i Nordborg og Sønderborg, eller hvor der muligvis af og til prædikedes Tydsk for dem i de forøvrigt danske Landsbykirker. Andensteds i Fyns Stift har der vel neppe været holdt tydsk Gudstjeneste i 17de Aarhundrede — det skulde da være paa Taasing, medens Christian IV.s Søn Grev Valdemar Christian boede her, thi denne havde 1643—47 Tydskeren Hr. Matthias Vellhaver til Hofpræst ³⁾ — men i

¹⁾ Kingos (udaterede) Klage tilligemed Kancelliets Betænkning med paategnet Resolution findes i Fynske Indlæg i Geh-Arkivet.

²⁾ Det kongl. Reskript til Kingo er trykt hos Rothe, Christian V.s Reskripter, S. 901—2, og Allen, Det danske Sprog i Sønderjylland. I, 371—72. Det indeholder en skarp Dadel over Præstens Adfærd.

³⁾ Fru Ellen Marsvin afstod i Aarene 1627—29 Gaarden Kjørstrup og det Gods, hun ejede paa Taasing, til sin Datter Fru Kirstine Munk,

Begyndelsen af 18de Aarhundrede bevilligede Kong Frederik IV, at der maatte holdes tysk Gudstjeneste i Odense. Da denne Foranstaltning imidlertid ligger ude over det Tidssrum, hvormed vi her beskæftige os, og desuden er tilstrækkelig oplyst andensteds, forbigaa vi den her¹⁾.

Fredericia.

I Nørrejylland er der i 16de Aarhundrede neppe blevet holdt tysk Gudstjeneste nogen andensteds til Stadighed end paa Koldinghus, hvor Kong Christian III havde sit kjæreste Opholdssted. Efter hans Død boede hans Enke, Dronning Dorothea, almindelig her, saalænge hun levede († 1571). Hendes Hofpræster vare udelukkende Tydkere²⁾, ligesom der overhovedet neppe blev talt et eneste dansk Ord i hendes Omgivelse. Efter Dronningens Død blev Koldinghus ikke mere en stadig Bolig for kongelige Personer, hvorvel navnlig Kong Christian IV oftere opholdt sig der.

I 17de Aarhundrede grundedes der derimod en tysk Kirke og Menighed i Fredericia. Byen synes ved dens første Anlæg kun at være beregnet paa at skulle være en dansk By, herpaa tyder ikke alene det oprindelige danske Navn Frederiksodde, men ogsaa den Omstændighed, at der

der igjen overlod den til sin Søn med Christian IV, den ovennævnte Grev Valdemar Christian, der ved Kjøb forøgede sine Besiddelser paa Øen og begyndte at bygge Valdemars Slot. Kirken paa dette Slot blev dog først indviet 3 Oktbr. 1687 af Biskop Kingo (Lund, Beskr. af Thorseng S. 28, Bircherods Dagbøger ved Molbech S. 244). Om Hr. Matth. Vellhaver, der siden blev tysk Præst i Helsingør, se ovenfor S. 169.

¹⁾ Engelstoft, Odense Bys Sognehistorie, i Nyt hist. Tidsskr. VI, 135 ff.

²⁾ Dr. Lucas Bacmeister (1559—62), M. Christopher Knoff (1560—67) og M. Bartholomæus Embs (1567—71), se Zwergius, Sjæl. Cleresie. S. 476—84).

kun byggedes én Kirke, hvorved der ansattes en dansk Præst. Men 1664 ombyttedes Navnet Frederiksodde med det mere tydskklingende Fridericia, og da Byen, der havde lidt meget under Krigen, formodentlig havde faaet endel tydske Nybyggere, blev der truffet Anstalter til at skaffe den en tydsk Kirke. I September 1665 antog Byens Øvrighed en tydsk Skolemester, der Aaret efter fik kongelig Bestalling som Skolemester og Chordeg, og den 23 Oktbr. 1665 beskikkede Kongen Hr. Emanuel Cirsovius (en Pommeraner, der en kort Tid havde været Prædikant hos den danske Resident ved det kejserlige Hof) til Præst for »den tydske Menighed i Fridericia« ¹⁾. Den 7 Decbr. 1665 blev

¹⁾ Jydske Reg. 14, 278. 385—86. 407—8. Den 4 April 1665 fik Ærkebiskop Svane kongl. Befaling »at ordinere Studiosus Emanuel Cirsovius til at være Prædikant hos vores Resident i det kejserlige Hof« (Sjæl. Tegn XXXVII, 249). Det kunde her overhovedet bemærkes, at Præsterne ved de danske Gesandtskaber i Udlandet paa denne Tid stadig synes at have været Tydskere. Saaledes fik Ærkebiskop Svane 1664 Befaling, efter foregaaende Examen, at ordinere Mag. Bernhardus Henrici Lubecensis, »der var beskikket til at være Præst hos Marcus Gjøe til Hvidkilde, Resident ved det franske Hof, imedens han samme Residents Bestilling betjener«. Den 23 Oktbr. 1665 fik Svane Befaling at ordinere »hæderlig og vellærd Michael Segebade til at være Prædikant hos vores Resident i det kejserlige Hof udi M. Johan Conrad Barths Sted«. Den 11 Decbr. s. Å. fik Svane atter Befaling at ordinere »hæd. og højlærd M. Christopher Krahe af Leipzig til et Prædikant hos vores Resident i det kejserlige Hof« (Sjæl. Tegn. XXXVII, 128. 377. 410). Den danske Resident i Wien synes altsaa at have haft ikke mindre end to tydske Præster paa en Gang. (Efterat dette var skrevet, er om denne Sag fremkommet nærmere Oplysninger i Dr. P. W. Beckers Afhandling: Om de forhen bestaaende danske Gesandtskabskapper i Udlandet, i Evang. Ugeskr. 1864, Nr. 21—22, hvortil henvises; det kunde tillige bemærkes, at der i Geh.-Ark. i Saml. »Instructiones, Creditive etc. Nr. 3« findes en ret oplysende »Instruction, wornach sich . . . Herr Emanuel Cirsovius zeit seines bey unserm Rath und Residenten am Kayserlichen Hofe, Andreas Pauli von Lilliencrohn, wehrenden Officii in Ecclesiasticis und sonst zu achten. Copenhagen den 27 Jan. 1666.« — I Instructionen selv er i Randen istedetfor Navnet E. Cirsovius sat: Krahe.) Betegnende for Tilstanden er det ogsaa, at da den danske Prinds Hans (Christian IV.s Broder) 1602 drog til

der udstedt en udførlig »Anordning om Fridericiæ Jorders og Pladsers Deling, item om Kirker, Præster, Skoler og deres Indkomst, nok om Sogners Deling, Gader og andet«. Heri bestemtes bl. a., at det skulde staa enhver Beboer frit for at søge den danske eller den tyske Kirke, »mens at han skal give til den Sognepræst, i hvis Sogn han bor, sin sædvanlige Rettighed«. Begge Præster skulde saavidt som muligt have ligestore Indtægter¹⁾. I et kongl. Reskript til Biskop Kragelund i Ribe, af samme Dag, befaledes, at der til den tyske Kirke, som skulde bygges i Fredericia, skulde lægges nogle Tiender, ligesom der var sket ved den danske Kirke, endvidere skulde enhver Kirke i Landet give 1 Rdlr. til den tyske Kirkes Bygning, og Eritsø Sogn (som hidtil havde været Annex til Tavlov) skulde, naar den daværende Præst døde, annekteres til den tyske Kirke i Fredericia, »dog at bemeldte Eritsø Sogn paa den Præsts Bekostning, som Indkomsten af Sognet nyder, ved en dygtig Kapellan, som kan være færdig baade dansk og tydsk at prædike, vorder betjent«²⁾. Meningen var dog ikke, at Kapellanen ogsaa skulde prædike Tydsk i Eritsø, men Forholdet ordnedes saaledes, at han kom til at prædike Dansk til Højmesse i Eritsø og Tydsk (i Midten af 18de Aarhundrede afvekslende Dansk og Tydsk) til Aftensang i Michaelis Kirke, som den

Rusland for at ægte Czar Boris Godunows Datter, havde han to tyske Præster (M. Johan Lund og Hr. Jordan) med sig (Hist. Calendar I, 94. 101. Lund, der var en Flensborger, blev dog senere dansk Præst i Sjælland. Zwergius, a. Skr. S. 606—7). Da Prindsesse Anna 1589 blev gift til Skotland, førte hun ligeledes en tydsk Hofpræst, M. Johannes Seringius, med sig (Zwergius a. Skr. S. 600—4).

¹⁾ Jyske Reg. 14, 396—402.

²⁾ Jyske Tegn. XV, 345—46. Den 3 April 1667 udgik der kgl. Reskript til Biskop Kragelund om, at da Hr. Christen (Olufsen i Taulov og) Eritsø var død, skulde Sognet annekteres til den tyske Kirke i Fredericia (Smst. Fol. 428). Senere undergik Forholdet mellem Sognepræsten og Kapellanen endel Forandring, hvorom kan eftersees Reskriptet af 29 Jan. 1734, trykt i Wandalls Samling af gejstl. Forordninger. II, 7 ff.

tydske Kirke i Fredericia senere kaldtes. Den 16 Februar 1666 bevilligede Kongen, »at Sognepræsten til den tydske Kirke udi vor Stabelstad Fridericia, som nu er eller her-
efter kommendes vorder, maa af Sognefolkene udi det tydske Kirkesogn nyde Offer og lade samle Præstepenge og ellers alle sædvanlige Accidentier der sammesteds, som Sognepræsterne her i vores Residensstad Kjøbenhavn nyde«¹⁾. Den 16 Oktbr. 1666 fik den tydske Menighed Tilladelse til »alle og enhver, som til deres Kirkes Opbyggelse noget godvilligen give vil, om videre Hjælp og Undsætning ved deres Fuldmægtige at lade besøge, saa og Bækken for Kirkedørene at udsætte«²⁾. Paa denne Maade lykkedes det da endelig at samle saa meget ind, at Kirkebygningen kunde fuldendes, hvorpaa Biskop Kragelund den 28 April 1668 fik Befaling til snarest mulig at begive sig til Fredericia for at indvie den ny Kirke sammesteds³⁾. Dermed vare altsaa den tydske Menigheds Forhold bragte paa en fast Fod. Den tydske Gudstjeneste vedblev (dog i den senere Tid afvexlende med dansk) saavidt vides til henimod Slutningen af forrige Aarhundrede.

Det er ikke rimeligt, at der paa noget andet Sted i Nørrejylland har været holdt tydsk Gudstjeneste i 17de Aarhundrede end i Fredericia; men 1701 tilskrev Biskop Jens Bircherod i Aalborg den nys udnævnte Amtmand R. v. Gersdorff i Thisted til Svar paa et indgivet Andragende, at hans Begjæring om, at en tydsk Prædiken undertiden maatte holdes i Thisted Kirke ham og hans Hustru til Behag, kunde bevilliges, saafremt de kunde overtale Sognepræsten til at paatage sig denne Umage⁴⁾. Det er os imidlertid ikke bekjendt, om Præsten viste sig villig til at opfylde

¹⁾ Jydske Reg. 14, 409—10.

²⁾ Jydske Reg. 14, 433.

³⁾ Jydske Tegn. XV, 493. Jfr. Pontoppidans Ann. IV, 543.

⁴⁾ Bircherods Dagbøger ved Molbech, S 391.

Amtmandens Ønske, skjønt det vel er rimeligt, at denne havde skaffet sig Sikkerhed derfor, inden han indgav sit Andragende til Biskoppen.

Tillæg¹⁾.

1.

Sten Maltesen fik Brev Augustino Sandt anrørendes, som skal forordnes til Prædikanter udi Helsingør, ut sequitur.

Christian d. 4.

Vor Gunst tilforn. Vid, eftersom vi forfare, at den tyske Prædikanter udi vor Kjøbsted Kjøbenhavn skal for nogen kort Tid siden ved Døden være afgangen, og vi derfor naadigst have for godt anset og forordnet, at den tyske Prædikanter der udi vor Kjøbsted Helsingør, os elskelige hæderlig og højlærd Mand M. Johan Krafft, udi hans Sted igjen skal tilskikkes og forordnes, og Augustinus Sandt, som en Tidlang haver tjent udi vort Cantori, skal udi M. Johan Kraffts Sted igjen annammes. Bedendes dig derfore og ville, at naar forskrevne Augustinus Sandt er ordineret og dig af os elskelige højlærd Mand D. Peder Vinstrup, Superintendent udi Sjælands Stift, forsendes, du da forordner, at han til forskrevne Kald annammes og tilstedes, og forskrevne M. Johan Krafft lader igjen forskikke til forskrevne vor Kjøbsted Kjøbenhavn. Actum Koldinghus 15 Septemb. Anno 1593.

D. Peder Vinstrup, Superintendent udi Sjælands Stift, fik Brev at skulle ordinere forskrevne Augustinus Sandt til Præst, og gjøre siden den Forordning, at forskrevne M. Johan Krafft til den tyske Kirke for en Prædikant udi Kjøbenhavn bliver annammet, og Augustinus Sandt udi Helsingør igjen forordnes. Actum ut supra.

Sjæl. Tegn. XVIII, 300—1.

¹⁾ Kun i de Stykker, som ere meddelte efter egentlige Originaler, er den oprindelige Retskrivning her beholdt.

2.

Fundats paa den tyske Kirke til Silkevævere.

C. 4.

G. a. v., at vi naadigst haver funderet, saa (og) med dette vort aabne Brev fundere den tyske Kirke her udi vor Kjøbsted Kjøbenhavn til vore Silkevævere og andre udlændske Folk, som her sammesteds for os nogen Manufactur af Silke, Uldent, Linned eller andet saadant gjør og forarbejder, hvor dennem skal gjøres Tjeneste med Guds Ords Prædiken, Sakramenternes Uddelelse, Brudevielser, Begravelser og al anden gejstlig Tjeneste, og skal dennem udi den ny Bygning, Korskirken kaldet, som til samme tyske Kirke skal opsættes, og ellers til Fornødenhed, Stolestader udvises. Skal og Bispen med Sognepræsten og de ældste udi Kirken sex des Forstandere forordne, som og deres Nødtørftighed, Gavn og Bedste flitteligen skulle have i Agt. Udi samme Kirke maa og herefter, som hidindtil brugeligt haver været, trende Tavler ombæres, og hvis som saaledes paa de fattiges Tavle gives, skal til de fattige og vedtørvende udi samme tyske Kirkes Menighed, dog til Nødtørf, uddes, og saaledes med andet føres til Regnskab. Sammeledes skal vor øverste Rentemester, den som nu er eller herefter kommendes vorder, med Bispen hersammesteds aarligen om Philippi Jacobi Dag samme Kirkes Regnskaber forhøre. Hvilken vor naadigste Foundation udi alle sine Punkter, eftersom forskrevet staar, vi endeligen ville have holdet og efterkommet, forbydendes alle og enhver herimod nogen Forfang eller Indpas at gjøre i nogen Maade. Hafniæ den 5 Septembris Anno 1623.

Sjæl. Reg. XVII, 380.

3.

Helsingørs Hospitals Forstandere finge Brev den tyske Præst, M. Thomas Lund, anlangende.

C. 4tus. V. G. t. Vid, at eftersom for os underdanigst andrages, hvorledes der udi vor Kjøbsted Helsingør hos den tyske Præst og Kapellan skal være nogen fordrevne Præster, som er kommen fra vor Kjøbsted Flensborg; da bede vi dig og ville, at du forskaffer for^{ne} tyske Præst og Kapellan af Hospi-

talens Indkomst der udi vor Kjøbsted Helsingør efterskrevne Victualia, nemlig en Læst Rug, en Læst Byg, et halvt Skippund Flesk, en Tønde Kjød, en halv Tønde Smør og en Tønde salted Fisk, og at du tilstiller heraf Mester Thomas Lund de tvende Parter og Kapellanen Peder Møller den tredie Part. Dat. Hafniæ d. 9 Maj Anno 1628.

Sjæl. Tegn. XXIV, 76.

4.

Uddrag af Acta Consistorii.

12 December 1623.

Skal stiles et Programma, at ingen Studiosus Germanus maa blive her over 14 Dage, uden han lader sig indskrive in matriculam Universitatis. Ellers skal hannem ikke derefter bevilges Jus Academicum, om han endskjønt er det begjærende.

17 Oktober 1632.

Georgius Meiland anklagede Christianum Vismarnm, at han den 7 Octob. havde inviteret ham udi Organistens Hus til Helliggejstes at musicere, hvor da vare forsamlede nogle tyske Studiosi; og der de havde drukket noget omkring, vilde Meiland gaa bort, hvilket de forment ham. Og satte Vismarus Skamler for Døren, og strax oplæste et Carmen, som Meiland havde gjort, og sagde: „Du Penal, dette har du skrevet paa mig“. Hvortil Meiland svarede: „Du est selv en Penal, og jeg er saa god Studiosus som du“. Da kastede Vismarus ham for, at han ikke var deponeret, at han havde ostiatim gaaet og sunget, det Studiosi ikke pleje¹⁾, og at han ikke havde været paa Akademierne sin rette Tid ud, hvortil Meiland sagde sig at have

¹⁾ De kbhvske Studenter havde dog paa denne Tid for Skik at gaa om og synge for Dørene, jfr. Act. Cons. 9 Apr. 1631: „Studiosi skulle ikke gaa omkring og synge, naar Skolen gaar, men ellers kan det dem ikke forbydes, med mindre Blod og anden Farlighed er forhaanden“. I Sjæl. Reg. XIX, 329 findes en kgl. Tilladelse af 5 Sept. 1635 for Hr. Anders Jørgensen, Skolemester paa Bremerholm, at han maatte gaa omkring med sine Disciple og synge om Højtidsaftener.

svaret, at han var deponeret til Leipzig, og dersom han endskjönt ikke havde været paa noget Akademi i Tydskland, saa havde han nu været *Civis Academiae Hafniensis* i 6 Aar. Hvortil Meiland sagde at være svaret af en *ex præsentibus Studiosis*: „*Qui se tuetur legibus Academiae, Cæsareo privilegio non donatæ, est duplex Penalis. Tu hoc facis: Ergo*“. Hvo denne Syllogismum havde formeret, kunde Meiland ikke bevise. Vismarus negtede det ogsaa, at der intet blev talt de *Academia Hafniensi*, i det ringeste i nogen ond Mening, det de andre *Studiosi Germani*, som bleve indkaldte, ogsaa testede samtlige. Videre beskyldte Meiland Vismarum og de andre, som da havde været tilstede, hvorledes de havde tvunget ham til at skrive under forskrevne Vers, at han ikke havde ment Vismarum dermed: de Ord vare ham ikke saa skrevne og mente. Item klagede han, de havde slaaet ham og skaaret hans Lokker af, men vidste ikke, hvo det havde gjort; med flere Ord, som Meiland Vismarum med beskyldte. Hvortil Vismarus svarede og ikke negtede, han jo havde skjeldet Meiland for en Penal, sed per retorsionem, og indkaldte saa *Henricum Jantherum*, som testede, at Meiland havde sagt paa hans Stue, der de talte om forskrevne Vers: „*Vismarus muss wohl ein alter Penal sein, dass ein junger Studiosus kann ihn so agiren*“. Denne Jantherus havde været her i Byen udi 3 Aar og var ikke inscriberet, har sit Losement hos Jørgen Olufsen paa Amagergade. Hvad den Syllogismum anlanges, negtede Vismarus den at være sagt, negtede sig at have slaaet ham, negtede sig ikke at vide, hvo hans Lokker havde afskaaret. Hvilket han confirmerede *testibus*, som vare: *Johannes Henrici, M. Summius, Casparus Ringelmannus, Matthias Phelhaver, Johannes Bøstelman og Pharenhols*, som alle vidnede, som forskrevet staar. Iblandt forskrevne *Studiosis* var *Casp. Ringelman* ikke inscriberet, er *Peter Motzfelds Børns Skolemester*, ikke heller *Matthias Phelhaver*, som lovede med det første at profitere deres Navne hos *Rectorem Academiae*.

Da efterdi Meilandus har først injurieret Vismarum libello isto famoso, og Meiland kan intet bevise sit Klagemaal, han foregiver (uden hvis *Gabriel Mynter* testede, sig at have hos været i *Organistens Hus* og set, at de holdt Meiland, at han

ikke kunde komme ud, men vidste intet af noget Klammeri, thi det var sket, efter han var borte): og Vismarus derimod havde forset sig *privatum vindictum exercendo*, idet han ikke legitime havde klaget for sin tilbørlig Øvrighed. Da tilholdt Professores dem, at de skulde forliges, og maatte Meiland bekjende, at han i sit Vers ikke havde ment Vismarum, lovede herefter at være ham ogsaa ubevaret. Desligeste lovede Vismarus at være Meilands Ven og hverken selv eller ved andre søge Aarsag mod ham til videre Klammeri, hvorpaa de gave Rectori Haand.

Martzan, som har trykt Meilands Vers, skal paamindes, at han intet trykker, uden han finder det approberet a Professore aliquo.

9 Januar 1633.

Bispen, D. Resenius, lod give tilkjende, at nogle tyske Studiosi havde i disse Dage prædikeret udi den tyske Kirke: at de derfor maatte forhøres, hvorledes de kommer til at prædike *absque attestatione*. Og bleve Georgius Meiland og Matthias Phelhaber indkaldte og derom tilspurgte. Da svarede de, at H. Bernt havde det af dem begjæret, og at de ej vidste, at Attestatio angik andre end dem, som vare fødte her udi Landet og aspirerede her hos os *ad functionem ecclesiasticam*. Meiland sagde sig at have talet engang med D. Brochmanno derom, om han sig undertiden maatte *exercere concionando*, hvortil Doct. Brochmannus svarede, han vilde tale med Cancellario derom, og siden lod ham vide, at dersom ingen Tvivl var de *orthodoxia illorum*, som vilde prædike, var Cancellarius tilfreds, at de dem *exercerede*, og bad D. Brochmand ham, han skulde give tilkjende, om nogen ikke dertil vilde tilstede ham.

12 Januar s. Å.

Primum negotium var de Studiosis, som udi den tyske Kirke havde prædikeret *absque attestatione*. Da eftersom Georgius Meiland udi næst forgangen Consistorio havde beraabt sig paa Dn. Doct. Casp. Brochmand, som det da i Protokollen blev indført, er han bleven indfordret og alvorligen tilspurgt, hvorledes han kommer til at beraabe sig paa Dn. Doct. Casp. Brochmanni Consens. Svarede, se ista verba non aliter intellexisse, cum ipsum Anno 1630 super hoc negotium convenisset;

si a mente cl. Doct. Brochmanni abierit, nec recte mentem perceperit, fateri culpam et deprecari. Da lod M. Joh. Erasmi ham vide, hvor højlig den gode Mand Doct. Brochmannus ved saadan vrang Angivende var injurieret, producerede derhos hans skriftlige Forsæt, som blev og paaskrevet. Og var cl. Doct. Brochmannus Dom over forskrevne Meiland begjærendes for saadan hans usandfærdige Ord og Tale. Da begjærede Meiland saa megen Tid, at han kunde bruge Intercession for sig, svor sig aldrig at have anderledes fattet Doct. Brochmands Mening, og bad da Dn. Doct. Plumium og Dn. Doct. Finckium, at de vilde tale et godt Ord for ham hos Doct. Brochmannum, han vilde selv skriftlig anholde dermed hos forskrevne gode Mand og retractere, hvis sagt var, ikke at være sagt ex malitia men ex ignorantia, med flere Ord, han det af dem begjærede. Og endog D. Plumius og D. Finckius undslog sig derfor, formedelst han med saadan ubesindig Tale Dn. Doct. Brochmannum saaledes havde læderet, lovede de dog at gjøre, hvis muligt er. Herforuden var Dn. Decanus, M. Joh. Resenius, paa sin Faders Dn. Episcopi Vegne Dom begjærendes, om ikke Matthias Phelhawer og Georgius Meiland havde gjort imod Kong. Majs Brev, at de havde prædiket absque attestatione, og burde derfor at straffes. Da efterdi de beraabe sig paa H. Bernt, tydsck Præst, og Kong. Majs Brev lyder, at de ej maa tilstedes til Prædiketolen, skal de fly skriftlig eller mundtlig Beskeden herom fra H. Bernt, om han vil gaa dem i Hjemmels Sted, og til næstkommende Consistorium vente videre Beskeden.

19 Januar s. Å.

De Studiosi, som havde prædiket absque attestatione udi den tydske Kirke, indlagde efter sidste Afsked H. Bernts Seddel saa lydendes: „Adolescentibus Theologiæ, studiosis, quando ita usus erat, facta est a me pro me et symmysta meo concionandi potestas. Illorum nomina sunt Georgius Meilandus, Matthias Phelhawerus“. Da efterdi H. Bernt gaar dem udi Hjemmels Sted med sin egen haandskrevet og underskrevet Seddel, blev Decano, Mag. Joh. Resenio, en Kopi af samme Seddel leveret til Dn. Episcopum. Men Studiosi blev paamindte, at de herefter holder dem efter Hs. Majs Forordning, videre Ulempe at fore-

komme. Og der Matthias Phelhawerus spurgte, om han ikke maatte exercere sig herefter, efterdi han havde engang subjiceret sig examini Theologorum til Rostok og af dem bekommet Testimonium sui profectus, blev hannem svaret, at Hs. Majs udgivne Befaling de attestatione intet saadant i nogen Maade limiterer; det var bedst, han enten intet befattede sig med nogen Prædiken at holde, eller og gjorde det efter Hs. Majs Brev. Men Georgius Meiland blev endda videre tilspurgt, om han noget i sin Sag siden sidste Consistorio havde udrettet. Da efterdi han sidst forleden havde begjæret af cl. viris Doct. Cl. Plumio og Doct. Thoma Finckio, at de paa hans Vegne vilde tale med Doct. Brochmanno, da svarede Doct. Plumius strax dertil, at de havde været hos Doct. Brochmannum og Meilands Begjæring ladet hannem forstaa. Da han i Begyndelsen meget difficulterede sin Ret at lade falde, vilde han pro eo affectu, som han mod fremmede ex ordine literato haver, være tilfreds med Georgio Meiland ea conditione, at han offentlig skulde paa Consistorio retractere, hvis han havde tilforn paa Consistorio om Dn. Brochmanno usandfærdelig berettet, nemlig:

1. at D. Brochmannus aldrig havde sagt til Meilandum, han vilde tale med Cancellario, om de fremmede maatte exercere sig concionando.

2. at D. Brochmannus ej heller haver sagt, at det kunde af H. Kanslers Bevilling ske, dersom ingen Tvivl var de illorum orthodoxia.

3. at D. Brochmannus udi ingen Maade haver sagt, Meilandus skulde paamine hannem, om han ej maatte admitteres ad concionandum.

Hvorpaa Georgius Meilandus strax svarede, at eftersom han saadanne Ord havde hørt af H. Bernt, og at han vilde forsvare det, om han prædikede, hvor han skulde, baade for Cancellario og Hs. Maj., eftersom han ej tvivlede de ejus orthodoxia, bekjendte han sig, da han subito er bleven opfordret in Consistorium, ex incogitantia et imprudentia at have lagt cl. viri Dn. Doct. Brochmanni Navn til hvis han havde hørt i saa Maade af H. Bernt, og derfor nu for Retten bekjendte, at D. Brochmannus aldrig havde haft de Ord, som han tilforn havde paa Consistorio berettet.

2 Juli s. Å.

Blev læst de tydske Students Supplicats til Hs. Maj., anlangendes at dem maatte tilstedes at agere en Komædie, hvorhos de ogsaa havde offereret dominis Professoribus deres Begjæring skriftlig, at det dem maatte bevilges.

17 Juli s. Å.

Svar paa de tydske Students Supplicats til Hs. Maj. om deres Komædie at agere kan af Notario conciperes og siden Professoribus tilskikkes.

3 Avgust s. Å..

Efterat Cancellarius, Ministerium og Her Bernt vare indkomne, befalede H. Kansler Her Bernt Hs. Majs Dom at efterkomme, som ogsaa strax læste sin underskrevne Forpligt derpaa, lydendes som efterfølger:

„Nachdem Ihr Kön. May. mein allergnädigster Herr mir noch hinführo, wie vor, dieses mein Amt zu bedienen aus königl. Gunst und Gnade bewilget und zugelassen: so gelobe und verpflichte ich mich dem Bischoffe, der Ordinantz, samt den kgl. Verordnungen wegen Attestation und anderen gehorsam und folgig zu sein, auf der Cantzel wie auch sonst mich alles Scheltens zu enthalten, der Einigkeit mit den Priestern und dem Ministerio dieser Stadt zu befeissigen, auch alsofort in dem Consistorio in Gegenwart des gesammten Ministerii den Bischoff und das Ministerium zu entschuldigen und zu bekennen, dass ich nicht anders von ihnen als alles gutes, göttliches und ehrliches weiss, mit Begehren, dass meine lezte Einlage, so aus hastigem Sinn verfertiget, in guter Meinung aufgenommen werden möge. Dies alles verspreche ich bei Verlust meines Amts unverbrüchlich zu halten und demnach zu leben. Kopenhagen 30 Juli 1633.

Bernhardus Meyer¹⁾.

¹⁾ I Geh.-Ark. findes et i Hovedsagen ligelydende udateret Udkast til en Revers, der begynder saaledes: »Ich Bernhard Meyer, Prediger des göttlichen Wortes an der teutschen Kirche alhier zu Copenhagen, thue kund u. bekenne kraft dieses meines Reverses, nachdem unterm dato Copenhagen d. 10 dieses von der Kgl. May. zu Dennemarken etc. und den Herrn Reichsräthen . . . wider mich eine Urtheil abgesprochen, darin enthalten, dass ich hinführo dem Bischoffe, der Ordinantz« (o. s. v. som ovenfor).

Dette skete saa, at forskrevne Punkter af H. Bernt baade skriftlig og mundtlig blev læst, sagt og lovet i alle Maader.

1 Januar 1635.

Finita concione blev Magn. Dn. Cancellarii decretum proponeret, at hvis tyske Magistri som kommer her ad Academiam og begjærer at exercere sig in concionando, skulle først inquireres in puritatem religionis ipsorum dernæst in profectum eorundem in Theologicis. Skulle de og fremvise uni ex Theologis deres Concept; maa de saa sine ulteriori examine forloves og admitteres ad conciones habendas.

22 December 1641.

Der maa ingen fremmede Studiosi faa af Theologis testimonium Orthodoxias, førend de ere immatriculerede ¹⁾).

Belangende de fire tyske Studentere, som have anklaget D. Lindemand, at han har negtet dem at holde exercitia concionatoria i den tyske Kirke, skal tales med Bispen om, efterdi han er D. Lindemands Øvrighed.

14 September 1644.

M^{cus} Rector kan tale med Her Cancellar om de fremmede Studiosis, som ligge her i Byen og have Pædagogier, som ikke ville lade sig inscribere apud Rectorem, alligevel de saa tit og ofte ere advarede, hvilket er valde periculosum hoc præsertim belli tempore, at H. Canceler derfor vilde forhverve et Kongebrev derpaa, at ingen af Borgerne maa antage saadanne til Præceptores eller dem tilstede sig i deres Huse at opholde, med mindre de først have profiteret nomina apud magistratum legitimum, hvilket er efter Fundatsen.

28 September s. Å.

Om de tyske Studentere blev sluttet, at en Supplicats kunde conciperes til H. Cancellar, at ingen skulde i Byen ad-

¹⁾ I Modsætning hertil hedder det i Act. Cons. 1 Maj 1641: Den frantzøske Student, som har begjært at inscriberes in album Studiosorum, skal først gaa til en af Theologis og der lade sig examinere. og derefter faa inscriptionem hos Rectorem, naar han er befunden at være nostræ religioni addictus.

mitteres til deres (!) Børns Institution, uden de ere immatriculerede og af Bisperne overhørte efter Frederici 2di Artikler.

7 Oktober s. Å.

Blev læst Professorum Supplicats til H. Cancellar belagende de fremmede Studenter, som sig her i Menigheden opholde og imod Fundatsen ikke ville, *quamquam admoniti, profiteri nomina apud Rectorem*¹⁾.

9 Oktober s. Å.

Magnificus Rector refererede, hvis han havde faaet til Svar af H. Cancellar om de tyske Studenter, at han vilde tage saadant i Consideration.

16 November s. Å.

Johan Røtling, tysk Studiosus og Pædagogus M. Simonis saa vel som Caroli von Mandel (o: Mandern), per biennium in urbe hoc commoratus, mødte paa Jochum Schultz, iligemaade tysk Studiosi, Vegne, som har ogsaa i to Aars Tid været Pædagogus hos en af Renteriskriverne ved Navn Peder Hansen, og berettede vidtløftigen, hvorledes fornævnte Joachimus næstforleden Søndag Nat, som han vilde gaa til sit Losement, er bleven overfalden af nogle, som sadde i Karen M. Peders Dør paa Kjøbmagergaden hos hendes Søn Peder Pedersen, blandt hvilke var Anders Christoffersen, hvilken han giver Skyld for det Hug, han samme Tid fik af Kaarden i Hovedet ved Tindingen igjennem Hatten, som til Kjendetegn idag blev fremvist. Med for^{ne} Røtling mødte ogsaa paa Consistorio Joachimus Møller, som har paa 2 Aars Tid informeret Martin Sorgs Børn her i Byen, endog han ligesaa vel som de to forrige endnu ikke har profiteret nomen apud Rectorem. Desligeste indstillede sig Georgius Sidou, Kong. Maj.s Bassist; hvilke tvende berettede, at for^{ne} Joachimus Schultz var i deres Følge ved 11 slet om Natten gangen af Jens Pedersens Hus i Klosterstræde (o. s. v. nærmere Beretning om Slagsmaalet).

15 Februar 1650.

Blev læst Hs. Maj.s Brev belagende de tyske Studenter, hvilke sig ikke herudi Byen maa opholde, med mindre de deres

¹⁾ Dette Andragende findes nedenfor som Tillæg Nr. 22.

Navne hos Rectorem angivet have og ere immatriculerede, hvorudi ogsaa Borgerskabet etc. forbydes saadanne til Pædagogos at antage, saafremt de ej ville staa derfor til Rette som vedbør. Berettede Rector derhos, at Cancellarii Vilje var, at man strax skulde lade Execution ske og tiltale dem, som saadanne Studiosi sig opholdt hos, paa det sligt kunde siden des bedre efterkommes, naar det først kom i Brug.

30 Marts s. Å.

Lod Magnificus Rector Professores se en Designation paa alle tyske Studenter, som findes her i Byen, og berettede derhos, at det var H. Cancellers Vilje, at deres Værter, som sig ej lod immatriculere, skulde tiltales, for de lader saadanne hos sig opholde imod kgl. Forordning.

5.

Bispen udi Sjælland fik Brev de tyske Præster i Kjøbenhavn anlangendes.

Christianus Quartus.

V. s. G. t. Vider, at eftersom vi forfare adskillige den tyske Prædikants grove Forseelser, efter hosfølgende Indlæg, da bede vi eder og naadigst ville, at I samme Sag lader med det første for eder indstevne, og derpaa kjender og dommer, som I agter for Gud den allerhøjeste og os forsvarligt at være. Iligemaade eftersom vi og erfare, Kapellanen fast at træde udi hans Fodspor, da ville vi, at I derom med Flid forfarer, og saa fremt saaledes befindes, I da udi Ministerii Nærværelse hannem for eder fordrer, flittig formaner saadant at afstaa, saa og tager af hannem Forpligt, sig deslige Uagtsomhed og Scandalis at entholde. Datum Hafniæ den 20 Aprilis 1633.

Sjæl. Tegn. XXV, 155—6.

6.

De tyske Studenters Andragende til Kongen om Tilladelse til at opføre en Komædie.

Serenissime ac Potentissime Rex, Domine clementissime! Ser. Reg. Tuæ Maj. debita subjectione hisce literulis significatum imus, nos subiectissimos tuos studiosos natione Germanos (qui

in Regia tua Academia Havniensi ad majores in literis faciendum progressus vitam degimus) humilimo conatu allaborasse, ut Ser. Reg. Tuæ Maj. comoediam de Juditha et Holoferne pro nostra tenuitate exhiberemus, ut nobis potestas hujus Actionis fieret, instituisse apud Academiae Professores, qui se permittere id haud posse regesserunt, quod consuetudo hoc in loco illud declinet.

Qua propter ad Ser. Reg. T. Maj. appellamus, devote admodum sollicitantes, velit ea nobis pro summa illa, qua est in omnes literis deditos clementia, facere potestatem hujus lusi scenici post mensis unius effluxum repræsentandi, quum etiam Regia fundatio et constitutio hujus Academiae nobis dudum det in mandatis, ut quotannis actio quædam theatralis instituat.

Rex ille Regum Ser. R. T. Maj^{tem} salute et diuturna felicitate rerum gubernatione mactet, ut universo Christiano orbi, inprimis autem suis Regnis, salus et felicitas perennet. Datum Havniæ 12 d. m. Junij Ao. æræ, quæ nunc est CIO·DC·XXXIII.

er^m Reg^m T^m M^{tis}

subjectissimi

Quotquot hic vivimus

Studiosi Germani.

Udskrift til Kong Christian IV.

Original i Konsistoriets Arkiv, paategnet:

De Høyglærde att see deris duntt igennem och siden erklære dennom, om dett kand dennom tilstedis. Aff Chantzeliætt den 14 Junij 1633.

Iffuer Vind

Eigen handt.

Leest wdi Choret den 2 Jul. finita concione.

Jac. Matth. Arhusius

Acad. Notarius.

7.

Andragende til Universitetet fra de tyske Studenter om Tilladelse til at opføre en Komedie om Judith og Holofernes.

Salutem et observantiam!

Magnifice, admodum Reverendi, Jurisconsultissime, Excellētissimi, Experientissimi et Præstantissimi Viri, Domini Præceptores, Fautores et Promotores omni observantiæ et obsequij cultu ætatem prosequendi! Vestro Magnifico Consistorio haud dubie nondum abstulit oblivio, nos ante septimanas non ita multas obnixè sollicitasse Dn. D. Nicolaum Petræum, tunc temporis

celeberrimæ hujus Regiæ Academiæ Rectorem Magnificum, ut nobis fieret potestas exhibendæ Comoediæ sacræ de Juditha, huic tempestati ob vicinorum, quas ex Marte dudum persentiscunt, miserias non parum accomodæ, sed cum pudore, postquam ejus Excellentia Magnifico Consistorio illud proposuerat, et hac de receptum fuerat consilium, repulsum tulisse, sub hac ratione, quod ei rei mos hocce in loco minus applaudit, nec eam pijs auribus probatam faciat. Quapropter Ser. Reg. Maj^{tem} appellavimus, et id quidem non ideo, quod existimaverimus, Magnificum Consistorium haud dextre judicio suo summo de re levicula decrevisse, sed hoc potius rectiori ratiocinio expendisse, et sua abnegatione modo voluisse cautum, ne nova quædam et ante nec probata nec approbata consuetudo sine Ser. Reg. Maj^{tis} lubitu in Regnum Daniam inveheretur, quæ ejus Majestati alijsque etiam displiceret, et hoc pacto Magnificum Consistorium in indignationem quandam toleratu minime necessariam incurreret. Quia vero nunc amplius nos nobis hoc operæ sumserimus, et a Ser. Reg. Maj. permissionem impetraverimus, ne jam postea Magnificum Consistorium sibi inde damna datum iri arbitrari possit; hæc autem facta nobis copia hisce limitibus inclusa sit, ut Magnificum Consistorium consulat Regiam Academiæ Foundationem, et exploret, illa indicatne, an interdicit lusus scenicos, ipsamque sequenter exhibitionem in consilium vocet, veluti literæ, quas responsorias ex Regio Archivo seu Cancellaria tulimus hoc ita habent et testatum faciunt, quas hisce involutas videtis. Itaque obnixè, et illa qua fas est reverentia petimus, velit re explorata et facto Senatusconsulto Magnificum Consistorium nobis hac in re gratificari, copiam hujus Theatralis spectaculi in effectum producendi haud gravate et illibenter nobis faciendo, nec committere, ut illi sumptus, ista opera, hoc tempus, quæ negotio huic eo felicius conficiendo impendimus fusius, cum oleo, ut ajunt, nobis funditus dispereant; quum Magn. Consistorium satis exploratum habeat, nullorsum attinere, ad prodigium usque tam abstinentem esse, ut omnes joci et sales pro vitijs putentur, omnes ludi, etiam Theatrales, quos Tragoedias et Comoedias vulgo dicimus, simpliciter damnentur et prohibeantur, qui tamen a Theologis innumeris numerantur in licitis exercitijs, si bene inter eos et scienter distinguatur. Etenim in nostro, quem para-

mus, ludo sive finem sive materiam consideraveritis, singula tamen videritis cum laude conjuncta. In quibus vero hæc sunt laudabilia, illa juxta omnium recte sentientium effatum reddunt laudabilia. Ad finem quod attinet hujus nostri, ex quo de actionibus semper solet judicium fieri, ille est honestus sane, cum ita nos promittamus instituturos, ne lædatur gloria Dei, sed magnificetur, ne vera Religio illudatur sed sancte colatur; ne proximo scandalum aut nocumentum detur, sed insigne virtutis documentum præbeatur, et ei præter jucunditatem non contemnenda etiam utilitas afferatur. Thema nostrum si volueritis cognoscere, id non est profanum, quamvis et hoc nonnunquam licitum; non obscenum, visuque et auditu illicitum: sed est biblicum, quod semper præeligendum ex jure et merito existimant, est honestum et oculorum auriumque piarum non offensivum, quod laudabile istud, nostra quidem sententia, efficit. Nec jucunditas deerit nostræ Comoediæ (a qua sunt commendatissimæ) quandoquidem hac vita communis vacare nullo modo potest. Etenim ea est natura ingeniorum nostrorum, ut continuatis laboribus defatigentur et lassa reddantur, adeo quidem, ut requie et recreatione quadam identidem opus sit, juxta illud Poetæ: Quod caret alterna requie durabile non est. Et cui non est in memoria illud alterius Poetæ, quo ocium a consuetis occupationibus, et honestam jucundamque animi refectionem graviter commendat. Interpone (ait) tuis interdum gaudia curis. Etiam profecto ex necessitate danda est remissio animis, ut meliores acrioresque surgant. Veluti fertilibus agris non est imperandum: cito enim exhauriet illos nunquam intermissa foecunditas: Ita animorum impetus delectationis recusatio et laboris assiduitas frangere cernitur, siquidem ex ea nascitur imperfectionis mater hebetatio et languor, ut scite admodum Sen. c. 15. de Tranq. animi. (Efterat have udviklet dette Punkt udførligere, fortsættes paa følgende Maade i Paavisningen af den Nytte, Skuespil formentlig medføre). Intellectus noster cognitione rerum, quas continet, memorabilium juvatur, quum ipsa verba biblica et sententias ex versione Lutheri retinuerimus. Voluntas nostra excitatur ad appetitum virtutis et vitij odium, dum hujus deformitas en Holoferne, illus majestas in Juditha ad oculum demonstratur. Memoria ediscendo excolitur, et externis istis spectaculis, quæ

repræsentaturi, in diutius retinendo confirmatur. Lingua nostra in pronunciando reddetur expeditior et quoad hæsitantiam et exilitatem corrigetur. Mores, si qui antea minus comiti, in melius mutabuntur et rectius informabuntur, dum timiditas tollitur, volubilitas linguæ gignitur, gestuum ornatus animo inprimitur. Proponite vobis ob oculos spectaturos. Nonne easdem inde carpent commoditates? Nonne vulgus hac ratione in rei dignæ notitia proficiet? (Det udvikles nu udførligt under Paaberaabelse af ældre og nyere Forfattere, at det, som Mængden ser, gjør dybere Indtryk paa den end det, som høres, og at Skuespillet derfor er en meget egnet Maade til at indprænte Mængden gode Leveregler). Tacemus hoc in loco, ne M. C. nauseam longitudine verborum pariamus, quod lætitia et delectatio juvenibus non est prohibita, sed concessa, imo, quasi Theologi locum hunc interpretantur, præcepta, Eccles. 11. v. 9. Lætare ergo juvenis in adolescentia tua, et in bono sit cor tuum in diebus juventutis tuæ. Vnde profecto inferri potest, quodcunque maxime facit ad lætitiā juvenilem, id si per se non malum sed indifferens est, vi dicti adducti concessum est. Theatrales actiones autem, quæ per se sunt adiaphora, ad lætitiā juvenilem maxime faciunt, quippe cui ætati nihil magis et acceptum et gratum et commodum, quam in publico aliquid agere, quo nomine laudetur et ipsa quoque delectetur. Quapropter sequitur, quod non simpliciter prohibendæ, sed concedendæ. Et (quod pace vestra fiat) descendemus parumper ad ipsam naturam adiaphororum. Ibi quis est qui ignoret, illud, quod per se adiaphorum est et indifferens, non simpliciter interdicendum esse? Hæc enim natura est rerum adiaphorarum, ut non per se, sed per aliud fiant tum bonæ tum malæ: Ludi scenici etiam sunt res adiaphoræ; neque enim præcepti neque prohibiti in sacro codice, imo magis injuncti quam sublati, ut paulo ante dictum. Quare relinquitur, eos non simpliciter esse prohibendos. Vnum sub finem addimus, quod, se resciscant Calvinicolæ, cum quibus nostratibus intercedit controversia de Comoediis, qui etiam hic non desunt, nobis esse interdictum ejusmodi actum, ridebunt et gaudebunt in sinu, quod eorum sectæ etiam hoc elargiantur, et in sententiam ipsorum eant, qui audiunt et sunt Lutherani. Quid, quod et ipse Lutherus, cujus gravissima autoritas apud

omnes, qui adstipulantur veræ ejus in rebus divinis sententiæ, plurimum valet, majora libere et sine scrupulo atque longiori deliberatione concessit: ut, versare orbes saltatorios, etc. Tom. 4. Jen. Nostræ Religioni addicti, ad quorum aures modo pervenit, pervenit autem ad omnium, irrident in nos, et intermissionem hanc operis putant pro impotentia. Ponunt nobis in probro, quod plura polliciti simus, quam præstare possumus. Verumenimvero consuetudinem hujus loci id ignorare, quod nuper R. Dn. D. Petrus regessit, damus facile et credimus: sed consuetudinem istam esse ita laudatam, nostrum non est censere, nec M. Consistorium ipsum pro ea digladiatur. Auditum tamen et creditum etiam est nobis, quotannis in Triviali schola hujus Civitatis Comoediam exhiberi profanam et ethnicam ex Terentio et ei non dissimilibus. Quin etiam cives Academici ante hujus exercitij specimen edidere. In schola id fit Latinitatis addiscendæ gratia; et nos hunc finem insuper habuimus, quum e Latino in Germanicum, sc. ex Christiano Terentio, transtulerimus. Cives Academici vestro permissu dubio procul id fecerunt. Quæ permissio meretur laudem non minimam, quando nihil afferri potest, quo expugnari queat. Sunt quidem, qui adducunt locum ex Pentateucho de non mutandis vestibus, qui tamen ex sententia Theologorum violenter admodum detorquetur ad Comoedias, quum agat de mutatione vestium ignaro proximo et causa decipiendi facta (cujus exemplum vivum vidit non pridem Havnia), vel de conversatione politica, in qua omnino debet sexuum esse distinctio, etiam externa, quæ fit per vestimenta. Lusi scenici animi causa, non fallendi proximum et confundendi sexus gratia, suscipiuntur. Instant, notum esse, finem ludorum istorum scenicorum esse, virtutes et vitia ad vivum exhibere: non vero posse nec debere quenquam inter Christianos vitia ista, quæ in ludis scenicis proponuntur, nominare sine detestatione: Tantum abesse, liceat ulli Christiano personam istam induere, in qua viva scelerum effigies relucet, siquidem ab omni specie mali absteineamus. Regerimus duo. Prius: nostrum ludum constitui non nisi a personis gravia proferentibus. Et si non liceret in ludo verba Holofernis recitare; utique nec Concionatori in suggestu integrum esset eadem pronunciare. Quin etiam multa capita biblica non essent amplius publice in Ecclesia ob du-

riores loquendi formas in describendis et reprehendendis facinoribus legenda. Posterius: si verba Pauli ita simpliciter quis vellet exponere absque ulla limitatione, nec disputationes tolerari amplius possent, utpote in quibus non tantum vana sæpissime et vitiosa: sed et blasphema audiuntur, suo fine tamen. Addunt, non posse Comoedias exhiberi cum applausu populi, nisi spurcities toti Theatro exhibeatur: id non permittere Dei spiritum, ad Eph. 5: Ne nominetur inter vos abscœnitas, stultiloquium, etc. Reponimus, obscœnitatem posse tolli, si quæ sit. Deinde, non esse eam de essentia Comoediæ. Tandem nec hoc simpliciter intendere Paulum, quum etiam ministrum Ecclesiæ in perstringendis vitijs obscoena, quæ carpere ei animus est, prius pronunciare oporteat, non inculcandæ sed excutiendæ et exstirpandæ spurcitiei, vanitatis, futilitatis, obscoenitatis gratia. Idem nos attendimus. Pergunt, concurrere ad istos ludos plures, qui vitiosi sunt, quam quos recti studium inflammet: inde grande periculum esse, ne plures corrumpantur quam emendentur: iniqua enim pertinacius hæreere, et colloquia prava corrumpere bonos mores, 1 Cor. 15. Respondemus, quod sibi quisque, qui rationis particeps, facilis poterit temperare, ne excedat honestatis limites, sed prava quæque turpitudini adjuncta prætergrediatur. Quo pacto annis abhinc paucis Dn. Alexander Christianus, Theol. D., et Prof. Publ. in Acad. Gryphiswaldensi, orbi Christiano ab eruditione singulari notissimus, suis sumtibus repræsentavit scenice vitam et eversionem Sodomitarum, hominum atheorum et omnis generis vitijs et flagitijs penitus suffocatorum, cum laude et sine scandalo. Non diffitemur quidem, quod scriptura sacra hunc modum emendandi vitia et mores bonos docendi non præscribat: Interim tamen et hoc certum est, hunc modum, si legitime instituat, nec contrariari scripturæ, proindeque indifferentem esse, quum et alia varia. emendandi vitia et utilia præcepta tradendi genera toleret Respublica Christiana, ut Ergastula, Zuchthäuser, pulsus campanæ ad preces fundendas, et id genus alia, quæ scriptura sacra similiter huic nostro ignorat. Nec desunt, qui provocent ad Autoritatem Patrum, qui tamen ἀγράφως hac de re concertant et quidem de facto crebriori. Nam jure debebant ab omni levitate, vanitate, scurrilitate, obscoenitate, alijsque vitijs alieni esse ludi scenici: sed persona-

torum morionum vitio, qui de facto plerumque sibi vix temperant, redduntur minus pudici. Quas *ἀταξίας* et inordinationes saepe, imo pæne semper, in ludis scenicis obvias quum considerarent Patres, non mirum est, quod de ipsis ludis nonnihil rigidius et rigorosius tulerint iudicium. Attat! quum ista inconvenientia solum accidentalialia sint, ad essentiam ludorum scenicorum minime pertinentia, proinde illis non spectatis, quoniam non spectant huc, Thema Comoediæ Tragoediæve honestum et licitum, ad finem utilem sine offensione vel Dei vel Proximi, ut et ad jucunditatem multijugam tanquam exercitium adiaphorum (cujus intermissio absurditates nonnullas et nobis incommoda procrearet) contendens, non solum tolerandum, sed etiam sæpiuscule urgendum esse, summo vestro iudicio internoscite, iterum atque iterum quæsumus, et nobis eam, quæ jam penes vos solos est, potestatem scenici ludi pro illa qua in nos literis deditos estis benevolentia et æquanimitate facite, et Deo Trinuni devote commendati cum diutissime tum felicissime valete. Dabamus Havniæ, 3 Kal. Julij. Anno æræ, quæ nunc est, CIO·DC·XXXIII.

Vestræ Magnificæ Acad.

Cives inscripti, et inscribendi, quotquot
hic vivimus Studiosi Germanj,
debita observantia.

Original i Konsistoriets Arkiv, paategnet:

Leest wdi Choret den 2 Jul. finita concione.

Jac. Matth. Arhusius

Acad. Notarius.

Følgende Censur over Komedien »Judith og Holofernes« findes vedlagt:

Id Comoedia Germanica de Juditha et Holoferne vita, mores et verba præfractorum militum liberius repræsentantur, et nomen Dei per has jurandi formulas: Bey Gott, Gott straff mich etc. in vanum assumi videtur: Præter ea contra pietatem et bonos mores vix aliquid reperietur.

Petrus P. Winstrupius.

Paategnet: R. 17 Julii 1633.

8.

D. Hans Reisner og menige theologiske Fakultet i Kjøbenhavn finge Brev M. Thomas Lund anlangendes.

Christianus Quartus.

V. s. G. t. Vider, at eftersom os elskelige M. Thomas Lund, tydsck Præst udi vor Kjøbsted Helsingør, nu udi tvende

Prædikener i vores egen Nærværelse adskillige mistænkelige Meninger skal have sig understaaet at udføre; vi og forfare, at han om deslige tilforn haver haft fore en Bog at publicere, som af eder skal improberes: da bede vi eder og ville, at I bemeldte M. Thomas Lund for eder fordrer, den Lejlighed grundeligen, og som I for Gud den allerhøjeste og os agter at forsvare, forfarer, og siden eder derom imod os underdanigst erklærer. Og haver I til des bedre Underretning om forbemeldte tvende Prædikener at forfare af os elskelige hæderlig og højlærd D. Christen Jensen vores Hofprædikant. Datum Hafniæ d. 9 Septembris 1634.

D. Christen Hofprædikant fik Brev at gjøre Episcopo og Theologicæ Facultati Underretning om hvis fremmede, mistænkelige og i Guds Ord ugrundede Meninger, med hvilke M. Thomas Lund i tvende sine Prædikener sig haver ladet formærke. D. Hafniæ d. 9 Septembris 1634.

Sjæl. Tegn. XXV, 338.

9.

Kongebrev til Bispem i Sjælland og Universitetet om Betingelserne for tyske Studenter Adgang til Prædikestole i Kbhvn eller til Præsteembeder.

Christian den fjerde med Guds Naade Danmarchis, Norgis, Wendes och Gottes Konning. Wor synderlig gunst tilfornn. Wider efftersom wi naadigst forfahre Tydsche Studenter vndertidenn uden Attestation at lade sig bruge paa Predickestolen vdi wor Kiøbsted Kiøbennhaffnn; Daa bede wi eder och naadigst ville, at i hereffter iche saadanne tilstede at brugis, med mindre nøden saadant forarsagede, och den schulle da aff professoribus effter forige woris forordning och befalling haffue Attestationem de Sinceritate in Religione, och derforuden wise eder, Episcopo. eller och den Tydsche prest i det ringeste, it Concept aff deris Predicken, som de haffue ville, alle forargelige nouiteter at forekomme: Dog saa frembt nogen Gudtz meenighed paa predickestolenn at betiene schal kaldis, den schal ligesaanell som andre indfødde haffue fuldkommen Attestation, som den effter woris sidste Forordning nu meddelis. Dermet scher wor vilge. Befallendes eder

Gud. Skreffuit paa wort Slot Koldinghuus den 23 Martij Anno 1635. Wnder wort Zignet.

Christian.

Udskrift: Os Elsche Hæderlig och Høylerde Doctor Hannss Reysener Superintendent offuer Siellandtz stiftt, Saa och meenige professoribus vdi Vniuersitet vdi wor Kiøbsted Kiøbennhaftnn.

Paategnet: Lest in Consistorio thend 14 Aprilis Anno 1635.

Orig. i Univ.-Bibl., Additamenta Nr. 102 Fol.

10.

Kongen befaler Universitetet at afgive Erklæring over en af M. Jacob Engelbrecht foreslaaet Undervisningsmethode.

Christian der Vierterde (etc). Würdige, hochgelehrte, liebe, getreuwe! Vnns hatt der Wohlgelehrte M. Jacobus Engelbrecht vnderthenigst zuvernehmen geben lassen, welcher gestalt er einen sonderlich succinctam methodum hette die Jugendt in kurtzer Zeitt zur wissenschaft der sprachen zubringen, auch geneigt wehre solchen in Vnnsern Reichen vnnd sonderlich Vnnsrerer Stadt Copenhagen zum gemeinen besten anzuwenden, so Wir Ihme solches zu werck zu richten in königlichen gnaden wolten erlauben ¹⁾. Wann wir dann der studirenden Jugend mit dergleichen subsidijs vnnd deme was sonsten zu beförderung derselben bestens ersprieslich ist, gnedigst gerne zu staten kommen: Vnnd darneben vernehmen, das er M. Engelbrecht ein membrum Vnnsrerer Universitet zu Copenhagen vnnd demnach euch nicht unbekandt ist, Als befehlen Wir euch hiemit gnedigst, das Ihr von Ihm dieses seines vorgebens wege, umbständiglichen bericht einziehet, dasselbe beleuchtiget, vnnd Vnns so woll von demselben, als von seiner Persohn, wandell, qualiteten, auch Geistlichen vnnd anderer profession vnderthenigste relation, wie

¹⁾ M. Jac. Engelbrecht havde alt i længere Tid givet sig af med Undervisning i Kbhvn. Jfr. Act. Cons. 6 Apr. 1629. »Magnificus tilspurde M. Anders (Hegelund, Rector ved Kjøbenhavns Skole), om han havde noget at sige dertil, at M. Engelbrechtus haver givet Testimonium til Deposition. Han begjærer, at Sagen maatte bestaa, indtil Bispnen kommer hjem, og at han visseligen haver sig derudi at besvære«.

Ihr alles werdet befinden, fördersambst einschicket. Daran verrichtet Ihr vnnsern gnedigsten willen, Vnnd Wir bleiben euch mit Königl. gnaden woll gewogen. Gegeben auß Vnnserm St. Johans Closter zu Odensee, den 27 Novembris, Anno 1635.

Christian.

Udskrift: Den Würdigen vnnnd Hochlährten vnsern lieben getreuenn Rectori vnnnd sämptlichen Professorn vnserer Universitet zu Copenhagen.

Paategnet: Lest in Consistorio 13 Julii 1636.

Original i Konsistoriets Arkiv.

11.

Udtog af en Erklæring, indgiven af Professorerne til den tyske Kansler Detlef Reventlow, angaaende M. Jac. Engelbrecht og hans Undervisningsmethode.

... Anfänglich haben wir vernommen, M. Engelbertus sey eine geraume Zeit hero Studiosus gewesen, doch haben wir keine Testimonia entweder Vitæ oder Eruditionis einigs Orts, wo er sich aufgehalten hat, bei ihm ansichtig werden können.

Fürs andere berichtet er, er sey zwei Jahre lang Collega mediæ classis in schola patria gewesen, was er aber für ein Abscheid davon bekommen, hat er nicht ullo testimonio beweisen können, sondern fürgiebt, er habe eines erbahren Raths selben Orts Zeugniß davon gebracht, welches doch gleichfalls uns nicht gezeiget worden.

Fürs dritte berichtet er, er habe promoviret in Magistrum Philosophiæ zu Rostock Anno 1619 in Jubilæo Academiæ.

Zum vierten ist er zu Lübeck angelanget, wo er wegen des Weigelianismi in grosser Suspicion ist gerathen, auch deswegen unterschiedliche Schreiben gewechselt mit D. Nicolao Hunio, Superintendente selbigen Orts, und M. Zirricio de Articulis Fidei, sonderlich denen, in welchen er verdächtig ist gehalten worden. Und sey ihm derothalben, weil er mit der Augsburgischen Confession in allen Puncten nicht accordirt, das hochwürdige Altars Sacrament Anno 1633 vermeinet worden. Hat sich derowegen von Lübeck nach Rostock verfügt, desselben Orts Theologo D. Quistorpio diese Controversiam angetragen, auch angehalten, selbige Facultas Theologica mögte die zwischen

Lubicenses und ihm entstandene Controversiam decidiren, und das Urtheil endlich fällen: welches obgemelter D. Quistropius weder nothwendig noch rathsam. befunden. Welches Orts er wiederum zu zweien unterschiedlichen Mahlen, seinem Berichte nach, zum heiligen Abendmahle ist gestattet worden.

Fürs fünfte ist er, seinem Anbringen nach, nach der Heide in Dithmarschen berufen, dass er eine allgemeine Schule für selbige Provintz eröffnen sollte; und ob er zwar Præposito, Dn. Petro Lundenio, neben seinem Mitdienern Dn. Melchiori Lundenio, fratribus, wegen der verdächtigen Lübeckischen Controversien hart sey zuwider gewesen, solle er doch nach des Præfecti und Senatoris cujusdam Anordnung in selbiges Amt investiret sein worden. Ist aber wegen eingerissener Zwiespaltungen zwischen ihm und seinen Collegen nicht lange geblieben.

Zum sechsten, seine Confession anrührende hat er die 25 Articulu, darauf peregrini ihren Eid hier im Reiche ablegen müssen, tanquam verbo Dei conformes, solenni juramento approberet.

Zum siebenten, sein Leben und Wandel anlangend ist uns nicht Anders von ihm bewust, denn dass er, so lange er bei uns verharret als ein membrum Universitatis, ein schickliches und höfliches Leben alhier geführt habe, dass er uns dasselbe zu tadeln nie Ursache gegeben habe.

Jedoch zum achten, da er von Uns befragt wurde, wann er zum letzten Mahle das heilige Abendmahl gebraucht hätte, leugnete er nicht, es wären drei Jahr seither er selbiges hochwürdiges Sacrament letztmals gesucht hätte: fürgebend die Ursache solcher Dilation die zwischen ihm und ihnen zur Heide entstandenen Uneinigkeiten. Doch hätte er sich resolviret gehabt, sich nach Lübeck zu begeben, und allda selbiges heilige Sacrament zu geniessen, wofern seine sumptus es hätten gestatten wollen.

Zum neunten und letzten, seinen methodum docendi betreffend, bekennen wir zwar dieselbe nicht zu verachten sei, aber dass ein neues oder sein inventum sei, kann er mit gutem Fuge nicht ausgeben, denn verständige Præceptores haben je und allewege selben Methodum gedraucht, und wird annoch heutiges Tages hier im Reiche a prudentibus Præceptoribus in

fleissiger Obacht genommen. Actum in Consistorio 10 Aug.
Anni 1636.

Euer Königl. Mayestäten unterthänigste
Rector und Professores
Academiæ Hafniensis.

Afskrift i Konsistoriets Kopibog.

12.

*Aabne Breve til Præsterne udi Danmark og Norge om for-
drevne Præster.*

C. 4. Hilse eder os elskelige, hæderlige og vellærde Provster og Præster udi N. Stift evindeligen med Gud og vor Naade. Vider, at eftersom vi naadigst erfarer, en ganske Del fattige fordrevne lutherske Præster, som intet til Ophold haver, og paa mange andre fordrevne Præsters Vegne skal ligge til Rostok, da efterdi billigt og kristeligt er, at en Kristen den anden sin næste, fornemmelig Guds Ords Tjenere, i Nød og Trang til Hjælp kommer, og disse fattige Folk ved slige Considerationer kunde hjælpes til noget at leve af, haver vi naadigst for godt anset, at enhver Præst udi vort Land Jylland skal strax indsamle af deres Sognemænd noget udi Penge til samme Præsters Underhold, eftersom Gud skyder dennem udi Sinde, bedendes eder derfor og naadigst bjudendis, saa og hermed befalendes, at I enhver udi sit Sogn opbære af sine Sognemænd noget til samme fattige fordrevne Præsters Underhold, eftersom enhver godvilligen vilde udgive, saavel som enhver af eder selv noget derhos tillægger, hvilket vi ville, I skal levere til os elsk. D. Johan Borchartsen, Superintendent i Riber Stift, som det siden paa sine visse Steder skal lade fremsende. Vi tvivler ikke paa, at enhver jo sig villigen herudi anstiller, anseende saadan Medlidenhed og Almisse er hvilket den allerhøjeste Gud igjen vil lønne. Ladendes det ingenlunde. Datum Kolding den 28 Febr. 1638.

Sjæl. Tegn. XXVI, 282. Breve om samme Sag udgik samtidig til Danmarks og Norges Bisper.

13.

Bispen i Sjælland fik Brev om en tysk Præst udi Næstved og udi Kjøge, saa og om M. Rasmus i Roskilde at afsætte.

C. 4. V. s. G. t. Eftersom vi naadigst have bevilget, at de tyske landflygtige, residerende udi vor Kjøbsted Næstved, selv maa holde sig en tysk Præst, og lade prædike udi Hospitals Kirken, naar ingen Prædiken der holdes: iligemaade have vi og naadigst bevilliget, at og udi vor Kjøbsted Kjøge maa holdes en; thi bede vi eder og naadigst ville, at I flitteligen haver i Agt, at de Personer, som dertil bliver brugte, udi Religionen rigtige ere og med vore Kirker og den augsburgske Konfession enlige; og dersom for^{ne} Personer ikke til Præster ere ordinerede, at de tilforn blive overhørte og bekomme deres Attestation. Desligeste eftersom vi naadigst forfare M. Rasmus Jensens, Canonici udi Roskilde Kapitel, hans Udygtighed til sin Profession, da er vores naadige Mening og Betænkende, at han sig aldeles derfra herefter skal entholde; og at I udi hans Sted igjen lader tilsige og indsætte den unge Cracowitz til for^{ne} Profession. D. Hafnæ d. 13 Martii 1639.

Sjæl. Tegn. XXVI, 413.

14.

Brev fra den tyske Præst J. Krakowitz i Sorø til Biskop Jesper Brochmand navnlig angaaende Ungdommens og de mere uvidende Menighedsmedlemmers Undervisning og Provelse i de kristelige Børnelærdomme¹⁾.

Cum nuper Soræ inter nos actum sit de inquisitione in profectum rudiorum in hac Ecclesia, et Veneranda Vestra Dignitas efflagitaverit, ut meam hac de re mentem consignarem, id a quo tum spatii exclusus sum iniquis jam expedire per litteras occupo. Principio non puto ulterius conniveri a nobis, per conscientiam, posse ad ruditatem istam hominum, qui se tales quandoque in loco confessionis publicæ offerunt, ut turpe illud dictu pudendumque sit, et nec Dei sui, nec Redemptoris ullam habent notitiam, quorum ruditati omnino remedium adhibendum esse puto *ὁμολογούμενον*. Jam illud saltem secundo in dubio versatur, quia ratione ruditas

¹⁾ Ved dette ligesom ved de følgende Breve til Brochmand er den lange Titulatur, hvormed Brevene pleje at begynde, udeladt.

ista exterminari, ac meliori eorum profectui consuli qveat. Tres hic vias invenio, diversorum locorum consuetudine approbatas. Est ubi publice in Ecclesia, in præsentia et conspectu omnium Ecclesiæ Civium, in profectum juniorum et rudiorum inquiritur; quod fieri commemini in Scania et fortassis idem quoque in Selandia fit. Alibi Ministri Ecclesiarum domvs singulas adeunt, ibidemque inquisitionem istam in profectum dictarum Personarum instituunt; quod in Calvinianis plerisque obtinet Ecclesiis. Denique et hoc more receptum apud nonnullos est, ut certis anni temporibus omnes rudiores soli congregentur in Ecclesia, seqve ad aliquot dies Ecclesiastarum examini subjiciant. Ita in mea patria bis quovis anno tale pro rudioribus examen instituitur, in quo ad reddendam fidei suæ rationem adiguntur, et Catechesin recitare tenentur. Primam ex his quod attinet consuetudinem, ea quidem per se mala non est, sed omnium profectui inservire videtur, cum publice in Ecclesia fiat; interim suis videtur laborare incommodis. 1. enim multi non optime instituti in Christianismo publice hoc pacto confundentur, quod grave quibusdam accidet. 2. Multi deterriti publico hoc examine subducent se cœtibus Ecclesiasticis ac sacris etiam: cui rei occasio præbenda non videtur. 3. Nec satis otii remanere videtur, post peracta sacra, inqvirendi in profectum juniorum, quod vacuas horas ac tempora requirere videtur. De visitatione κατ' οἶκον, ut quod dicam, sentio, nec ea satis accommoda negotio huic videtur. 1. enim labor nimis multiplicabitur Sacerdotibus, si ita sigillatim singulas perreptare domos debeant, qvi in compendium quasi cogetur, in unum congregatis alicubi rudioribus. Nec 2. omnimoda examinandi libertas remanere videbitur, si in conspectu Parentum Dominorumque liberi ac familia examinentur; certe multi ægrius ferent moneri suos, corrigi, corripiri; quod tamen hac in re fieri omnino debet. Superest tertia via, quam ego commodissimam huic rei conficiendæ censeo, ut statis temporibus rudiores in templo convenient, inque profectum suum inquiri patiantur. Sic plenum huic rei tempus dabitur, omnia externa obstacula removebuntur, timoris, pavoris, offensionis. Et hæc res, uti spero, optato gaudebit eventu. Hæc est mea de inquisitione in profectum rudiorum sententia, quam Ven. Vtræ Dignitati ad Ejus voluntatam expono, ac censuræ Ejus simul

subjicio, petens, rem ut moderari totam velit, uti e re Ecclesiæ eam fore persvasum erit. Negotium illud aliud ad Parente meo Ven. V^{træ} Dign^{ti} commissum, meque concernens, ut Ea commendatum sibi habere velit, ac tenore promissi in id incumbere, quo quamprimum optatum eventum res ista sortiat, summe peto. Dici quidem solet vulgo: Sat matura venit spes, ubi certa venit; sed tamen spes protracta excruciat animum. Ego certo persvasus sum, Vener. V^{tram} Dign^{tem} in meum nisuram commodum, ac nil prætermisuram, quod ad bene conficiendum facere possit. Unde de eventu securus sum, cum sciam nihil esse, quod non Ea hoc in passu persuadere, pro autoritate sua, hominibus possit. Sed non debeo ulterius Ven. V^{træ} Dign^{ti} molestus esse, quam opto ac voveo, hisce valere, favere ac mihi, prima occasione, rescribere.

Dabam *πτερόεντι καλάρμω* Soræ Danorum d. 7 Octobr. 1640.

Ven. Vestræ Dignitatis

Observantissimus

J. Krakowitz.

Afskrift i Kongl. Bibl., Gl. kgl. Saml. Nr. 3038. 4.

15.

Dr. Enoch Hutzinger skriver til Biskop Jesp. Brochmand om den tydske Menigheds Anliggender i Kjøge.

Amoris Tui nuper, non adumbratis, sed expressissimis, vestigiis mihi declarati Magnes me trahit ad literarium hoc alloquium, quod preces gregis Dominici Germanici Kiøgensis mihi extorserunt. Urgent nimirum boni illi Viri religionis orthodoxæ, *γνησίως* Lutheranæ, amantissimi, ut exercitium lingvæ Germanicæ, qua hactenus ex Serenissimi et Clementissimi Regis Vestri indulgentia vere paterna in Templo Germanico uti fruique ipsis licuit, ipsorum ardentissimis desideriis quam primum restitatur. Me etiam non monente, non petente, Venerande Gregis Sacri Custos, vides, quid Episcopale munus divinitus tibi delegatum a Te poscat; neque ignoras, quid tot calida fidelium, Christi sanguine redemptorum, suspiria bono publico Ecclesiæ, ærumnosæ hoc tempore Matris, intenta in sinu Dei Misericordissimi possint. Quod ergo a A. V. D^{te} officii ratio postulat, quod lex conscientiæ jubet, sine mora, in qua vides esse peri-

culum, cum bono tot piorum hominum curabis, et Serenissimum ac Clementissimum Regem, Custodem utriusque tabulæ desideratissimum, svasibus et consiliis tuis pientissimis efficacissime dispones, ut pientissimæ horum Germanorum voluntati satisfiat. Boni illi Viri serio protestantur, se in hac causa nihil acturos, qvòd cum detrimento reliquorum Pastorum Danicorum conjunctum esse possit, qvi his omnia ea spondent officia et opellas, qvæ ad vinculum charitatis in Ecclesiæ corpore conservandum spectant. Hujus mei petiti, ut agnoscis, justissimi participem me, primo tempore, uti spero, efficies, Venerande Dn. Episcope, Domine et Fautor in Christo honorande, et prima occasione ad Magistratum (si ita collubitum fuerit animo Tuo) Kiøgensẽm literis destinatis id ages, qvòd impetrando Religionis orthodoxæ exercitio, Germanico Idiomate instituendo, judicabis esse utile et conducibile. Mea vicissim R. V. D^{ti} constabunt. Vale diu et salubriter, et Hutzingium tuum, uti facis, constanter ama, et scriptioni subitariæ ignosce.

Dabam Kiøgenii d. 13 Septembr. 1641.

R. V. Dignitatis

in Dno. Jesu amantissimus

Enochus Hutzingius

Theol. D. et Prof. in Acad. Rostoch.

Afskrift i Kongl. Bibl., Gl. kgl. Saml. Nr. 3038. 4.

16.

Borgemestere og Raad i Kjøge finge Brev de tyske Folk anlængende.

C. 4.

V. G. L. Vider, at for os underdanigst haver ladet tilkjendegive de tyske Folk, som sig der udi vor Kjøbsted Kjøge opholde, at de skal vægres ikke at maa have den Sjælesørger der udi Byen, som de begjære og dennem udi deres Saligheds Sag kan betjene. Thi bede vi og befale eder, at dersom den Person, de til deres Sjælesørger begjærer, af Superintendenten her udi vort Land Sjælland kjendes dygtig, I da dennem aldeles ingen Forhindring eller Indpas gjører.

Datum Hafniæ d. 23 Octobris 1641.

Sjæll. Tegn. XXVII, 232.

17.

Hr. Justus Teichmeier skriver til Biskop J. Brochmand om sine egne og den tydske Menigheds Anliggender i Kjøge.

Mirum fortasse videtur, qvod ego tam subito et quasi furtivo discessu me Koagia Malmogiam recepi, nec Exc. Tuam prius conveni. Causa hujus rei hæc, cum qvod ex svavissimis et acceptissimis Exc. T. literis propensum ac benevolum animum satis cognoscebam, paterna tamen hac cum admonitione conjunctum, ut exigui temporis moram æqvo animo ferrem et sacrorum administrationem suspenderem, et huic obedire volebam: tum qvod tristissimum nuntium accipiebam, uxorem meam cum omnibus liberis lethaliter decumbere, qvare ita consternabar animo, ut pene, qvid agerem, nescius tantum subitum abitum cogitarem. Veniens autem domum inveniebam liberos papulis decumbere, et filium natu medium fere agonizantem, uxorem autem tantum non mœrore, cura et dolore animi confectam. Qvæ res mihi sane tristissimum præbebat spectaculum; accidebat, qvod ipse catarrho gravissimo laborabam. Sed Deo sit laus maxima, qvi nos non tantum a morbis liberavit, et omnes pristinæ sanitati restituit, verum etiam qvamplurimis aliis suis beneficiis per organa sua, pios homines (inter qvos merito primo loco pono Generosiss. Dn. Tage Totten et Clariss. Dn. Winstrupium) affectit. Ipse porro in tristi hoc nostro exilio stet a partibus nostris! Amen. Res Koagiensis, non diffido, qvin sit bonum exitum habitura: Deus tantum multorum cordium cogitationes in aprium producere voluit, de cætero facturus, qvæ suam gloriam et hominum salutem promovere possint, qvibus omnia, vel ipsa etiam vita postponenda. Ego, qvæ Deus vult, volo, qvæ Deus non vult, nolo, omnia a Deo, cum Deo, in Deo, propter Deum, per Deum, infra Deum, ad Deum etc. In T. Exc. favore qvanta mihi spes sita, non ignoras, qvare etiam atqve etiam peto, ne ad ulteriorem promotionem auxilium emoriatur; ego in tui amore et reverentia cedam nemini, res futura testabitur. Autumo qvoqve aliquando tempus fore, ut dicant: En qvam firma et stabilis amicitia inter Envaldum Brochmannum ¹⁾ et Justum Teichmejerum; dabit Deus, ne vanus sim augur. Fuit quidem

¹⁾ Enevold Brochmand var Borgemester i Kjøge og Biskoppens Broder.

nebulo quidam, ut jam primum certior factus sum, qui mihi maculam aspergere voluit, quasi minus pacis et concordiae essem amans, sed ego ipsum tantum curo, quantum eum, qui nunquam natus est. Non tantum mea ipsius conscientia, sed etiam omnes ii, quibuscum vixi, aliud testabuntur. Qvare hic illud Ciceronis pro Roscio in memoriam revoco: ut ignis in aqvam conjectus continuo extingvitur et refrigeratur: sic referens falsum crimen in purissimam et justissimam vitam collatum statim concidit et extingvitur: qvanqvam vita mea non ab omni parte pura et justa sit, homo enim sum. Habeo Tractatum qvendam Theologicum ad pietatem, praesertim hujus temporis cognitionem, facientem, qvem, si Reverendae adm. Ex^{tiæ} T. non displicet, publicis typis mandare velim. Charissime Pater, perge filium tuum amare: Deus Te vicissim amabit, et coram tribunali Jesu Christi demum, qvem amaveris, cuique benefeceris, apparebit. Dei gratia, pax, concordia, felicitasqve super nos omnes, Regem nostrum piissimum, Principes laudatissimos, Principem laudatissimam, Consiliarios Magnificos, et totum hoc regnum. Amen. Reveranda admodum Excellentia Tua valeat et faveat.

Raptim Malmogiae d. 8 Febr.

Rev. Excell. Tuæ

A° 1642.

studiosissimus

Justus Teichmejerus.

Afskrift i Kongl. Bibl., Gl. kgl. Saml. Nr. 3038. 4.

18.

Niels Vind fdk Brev de tydske Folk udi Kjøge anlangendes.

C. 4.

V. G. t. Vid, eftersom vi de fordrevne tydske Folk, som udi vor Kjøbsted Kjøge findes, naadigst have bevilget, selv at maa kalde og underholde en Sjælesørger, saa længe de sig der opholder, dog at han tilforn af Superintendenten udi Sjælands Stift dygtig erkjendes, da ere vi naadigst tilfreds, at du dennem fornævnte vores naadigste Bevilling ubehindret lader nyde, saa ogsaa tilholder Borgemestere og Raad der sammesteds, at de dennem derpaa ingen Forhindring gjører; dog ville vi ikke, at nogen, som der Borgerskabet taget (haver), sig under denne Prætext fra den danske Menighed skal endtrage, mens nu som tilforn søge den danske Kirke, anseende vi denne vores naadigste

Bevilling alene om de fordrevne og fremmede vil have forstandet. Datum Hafniæ d. 18 Aprilis 1642.

Sjæl. Tegn. XXVII, 291.

19.

Hr. Justus Teichmeier skriver til Biskop J. Brochmand om Betingelserne for sin Kaldelse til Præst for den tyske Menighed i Kjøge.

Gratias et ago et habeo maximas, quod R. admodum Excell. Tua se tam facilem ad me liberandum ex angustiis et turbis, in quas me res Coagensis, nescio quo fato, conjecit, præbere voluit, precorqve, ut totalis et finalis effectus sequatur. Quidquid mihi de vocatione injunctum, exulibus Germanis exposui, qui responderunt, se nolle amplius mecum ea de re pluribus agere, sed Rev. adm. T. Excell. mentem suam scribere et Regis mandatum pro vocatione agnoscere: ita ego acquiescere cogor. Sed juramentum fidelitatis quod attinet, perlegi illud aliquoties, et fere noctesqve diesqve consideravi, est enim res conscientiæ, ubi nunquam satis cauti esse possumus. Præscripti ejus articuli haud displicent, et nihil magis in votis habeo, secundum animæ salutis desiderium, quam ut ex eorum præscripto vivam; unus tamen, qui numero 6tus, conscientiæ meæ scrupulum iniecit, quem nullo modo inde eximere possum, etiamsi omnia tentem et explorem. Nam primo plane ἀδύνατον videtur, quod alios non velim admittere auditores, quam Germanos exules; neminem enim possum e concione mea ejicere, nec ulli prohibere, quominus me audiat. Quod si vel Regia Majestas vel Illustrissimus Princeps vel R. Excell. T. vel etiam alii, sive Dani, sive Germani, interesse velint, ego non possum eos ab auditu verbi arcere: id quod tamen prædictus articulus vult, contra universam Scripturam, praxin Ecclesiarum omnium, etiam Danicarum, ubi etiam Judæis, hostibus nostris acerrimis, aditus patet. Qui igitur ego jurarem, me non admissurum, quod ferre cogor? Adhoc posset etiam fieri, ut vel servi, vel ancillæ, vel peregrini alii, qui non exules, ad sacra apud me accederent; vel etiam quis exilium mentiretur, ego autem admitterem: postea autem de ejus falso exilio certior fierem, atqve ita conscientiæ meæ insanabile vulnus infligerem, id quod Deus per

vulnera Jesu Christi a me, qui hujus mundi tam satur, quam qui maxime, et singulis fere horis atque momentis vitæ meæ brevitatem, mortem et æternam mansionem meditor, clementissime avertat, et potius non tantum paupertatem, sed etiam extrema quæque pati largiatur. Sed posset dici, hasce difficultates tollere verba ista: (tanquam qui meæ subsint inspectioni). Verum ne hisce conscientia mea acquiescere vult, sed quo magis ea ruminat, eo magis turbatur; nam in rebus conscientiae verba nunquam tam clara, perspicua, simplicia, aperta, certa et firma esse possunt, quam rei magnitudo et necessitas affligit; hujus autem hæc articuli verba ambiguitate et involucri non carent. Rogo igitur per Deum, ne conscientiae meæ laqueus tendatur, tantumve onus imponatur. Daniæ Ecclesiae nullum ego detrimentum allaturus sum: in ejus Pastorum messem falcem nunquam missurus, sed Regio mandato parere, Senatui Coagiensi debitam obedientiam, Rev. admod. Excell. T. ut et Dno. Proposito licitum obsequium præstare volo, et ita me gerere, ne justæ de me querelæ ab ullo fieri possint, sed apud R. Excell. T. et omnes bonos laudem merear. Interim hominem me agnosco, qui in multis, etiam in bono, labi potest. Concionem præterita Dominica nullam habui, et propterea, ne Germanorum precibus, sollicitationibus, imo lacrymis, quas sæpius maximo cum animi dolore conspexi, superarer, Coagio abesse volui: id quod auditoribus meis non parum displicuit. Jam quæso per Deum, ne amplius tam pium opus impediatur, ego coram Deo, omnibus Angelis et Electis excusatus et innocens esse volo, a tot et tantis suspiriis et querelis, quibus aures Dei, qui renes et corda scrutatur, plenæ sunt, et profecto, aut nihil video, aut horrendæ poenæ et calamitates huic urbi propterea imminet (quod Deus benigne avertat). Nam Deus cursum Verbi sui et promotionem animarum salutis liberam esse vult, quicquid etiam totus mundus contra statuatur. Denique quia ego Dei operi diutius in mora esse non possum, etiam atque etiam peto, ut vel saltem in templo concionem sacram habere permittatur, et si non placet, Sacramentorum administrationem quoque concedere, per me tam diu differatur, dum de 6to Articulo transactum, et vel Regis sententia audita. En ego paratus sum etiam de Cathedra publice monere, ut qui pertinent ad Templum Parochiale, ejus membra maneant, si ita videbitur R. T. Excell.

Testor sancte, qvod hæc sine dolo et fuco candide et severe scribam, utpote qvi citius mori volo, qvam contra facere. Iterum peto, ut Rev. adm. Excell. hic eam laudem, qvam tempore Dni Antecessoris obtinuit, sua pro Germanis intercessione, retinere studeat, atqve ita res geratur, ne adversariis nostris demus ansam calumniandi. Ego certe aliquoties opto, ut nihil unqvam de hac re audiverim. Aber was soll ich machen? Es hat Gott also gefallen, so muss ich es vorlieb nehmen. Pauper ego qvidem pauperum Pastor; aber dafür lass ich Gott sorgen, der für das Waldt-Vögelein sorget: Gott wird mich nicht verlassen, dess bin ich versichert. Spero, R. Excell. T. opus tanto Theologo dignum facturam. Valeat, et, ut hactenus, Justum suum promovere pergat.

Raptim Coagii d. 11 Maji Ao. 1642.

Rev. adm. Excell. T.

omni debito obsequio addictissimus

Justus Teichmeier.

Afskrift i Kongl. Bibl., Gl. kgl. Saml. Nr. 3038. 4.

20.

Johan Christopher Knöbel, tydsk Student, beder Biskop J. Brochmand hjælte sig til Underholdning i Kommunitetet.

Qvænam, Vir admodum Reverende, . . qvænam, inqvam, sit facies, heu deploranda! Germaniæ, satis superqve cuiqve, absqve ulla relatione notum. Mars enim ferocissimus, qvi animis sævitiam et duritiem inserit, et ab omni tum humanitate, tum humaniorum artium cultu deducit, et qvæ hunc indivisa sequitur comes (ut mala alia innumera silentii sipario involvam) Penia, ubiqve regnum possidet et ut omnes fere, ita imprimis Musarum cultores, nisi qvi aut nomen ipsi dent, aut marsupiis bene saturatis imperium ipsius sustinere possint, sedibus ejicit. Qvi et me, Parentibus orbatum, patrimonio spoliatum, omnibus denique studia continuandi mediis privatum, dulce solum natale relinquere, et locum Musis aptiorem, ubi nec Pelopidarum nomen nec facta audiantur, qvære coëgit, qvem præ aliis præcipuum deprehendi Portuam Vestram, qvam vere portum omnium, in omnis generis afflictionum et imprimis indigentiaæ salo fluctuantium hominum, tot ac tanta, tum a Tuæ Excellentia, tum ab aliorum Virorum

benevolentiae aura sublevatorum testantur exempla. Cui Tuæ benevolentiae, toto fere Christiano deprædicatæ orbe, confusus et ego Clarissimam T. Excellentiam supplice rogo voce, ut et hic mihi, cui omnia alias media se sustentandi præcisa, pro more Suo consveto et laudabilissimo, anchora esse, et locum qvendam in Mensa Regia fruenda concedere velit (etc. etc.).

Havniæ, d. 9 Octbr. 1642.

Excellentiæ Tuæ subjectissimus
Johannes Christophorus Knoebelius,
Svevo-Germanus.

Afskrift i Kongl. Bibl., Gl. kgl. Saml. Nr. 3030. 4.

21.

Aabent Brev om den tydske Præst udi Kjøge.

Christianus Quartus.

G. a. v., eftersom vi tilforn have bevilget, at de fordrevne Tydske, som sig udi Kjøge opholde, maatte kalde sig en tydsk Prædikant, som dennem udi deres Saligheds Sag kunde betjene, saa endog vi nu naadigst erfare, samme deres udgivne Kaldsbrev til Justum Teichmeier at være af sine Aarsager underkjendt, dog efterdi af bemeldte fordrevne Folk endnu underdanigst begjæres, vi dennem dog naadigst vilde samme Præst bevilge for dennem at maatte prædike og dennem som en Sjælesørger betjene, da have vi af kongelig Gunst og Naade naadigst bevilget og nu hermed bevilger, at bemeldte Hr. Justus Teichmeier maa prædike for de fordrevne Tydske i Kjøge, som og for de fremmede Soldater, som sig der befinder, og dennem som deres Sjælesørger betjene, dog saaledes at alle de, Borgerskab der i Byen haver, sig ingenlunde skal unddrage fra al den Rettighed, de den danske Præst skyldig ere. Og dette have vi naadigst altsammen, indtil vi anderledes derom tilsigendes vorder, bevilget, forbydendes vore Lensmænd, Fogder og alle andre for^{ne} herimod nogen Hinder eller Forfang at gjøre i nogen Maader, under vor Hyldest og Naade.

Givet Hafniæ d. 15 Decembr. A.o. 1642.

Sjæl. Reg. XXI, 195.

22.

*Professorum Brev til H. Cancellar anlangende de tyske Studenter, som her i Byen antage Pædagogier og sig op-
holde, alligevel at de ikke profitere Nomina hos Rectorem.*

Magnificentissime Domine Cancellarie,

Patrone et conservator benignissime!

Eftersom Fundatio Academica ikke tillader nogen Studiosum sig hos dette kongl. Academi at opholde, med mindre han sit Navn først hos Rectorem haver ladet inscribere, hvor om Fundatsens Ord saaledes lyde: Si quis se in hanc scholam contulerit, primum omnium sciat, se nomen suum apud Rectorem Universitatis profiteri debere: quia neque honestum neque tutum est Reipublicæ, quenquam in aliena urbe sine certo Magistratu et sine Legibus vivere. Og nu tvert imod saadant Forbud findes en Del tyske Studenter, sig her i Menigheden, plerique civium sumptibus, opholdendes, som ikke have villet efterkomme forskrevne strænge kongelige Befaling, alligevel at de derom ere ofte advarede, baade publico Programmate Anno 1638, saa og nyligere i det Programmate, som Doctor Simon Pauli affigerede, der han agtede at begynde sine Lectiones Anatomicas, og desforuden mange Gange af Rectoribus ere privatim paamindte, ja en Del af dem venligen ombedne, at de dog godvilligen vilde parere Legi, og suo exemplo trahere alios ad idem faciendum. Og end, det mere er, paa det vi kunde gjøre dem eo obsequiores, have vi for kort Tid siden, der os kom til Øre, at en af vores Deponenter havde in actu depositionis stillet sig noget utilbørlig mod en Tydsk, som dog til saadant selv ikke gav ringe Aarsag, publice contesteret, os herudi at have stor Mishag, og serio sub poenæ denunciatione vores injungeret studium pacis cum exteris, præcipue cum Germanis, colendæ, som samme Programma vidtløfteligere udviser: men have dog hertildags med al saadan Discretion intet andet kunnet udrette, end at de hver Dag ere blevne haardnakkedere, saa at en og anden af dem, etiam citati propter debita vel delicta, noluerint comparere coram Rectori.

Saa ere vi da højlig forarsagede saadant Ed. Magn. at tilkjendegive og os over denne deres Contumaciam at beklage,

ydmygeligen begjærendes, at Ed. Magnificens som vor kjære Patron og Summus Academiae Conservator vilde impetrere hos Kgl. Maj., vor allernaadigste Herre og Konge, en kgl. Befaling med Forbud til Indvaanerne, nogen fremmed Studiosum at antage til Pædagogum eller og tilstede dem sig nogen rum Tid i deres Huse at opholde, førend de have profiteret deres Nomina apud Rectorem. Thi hvad for store Inconvenienser heraf ellers følger, helst i denne farlige Krigstid, er Ed. Magn. bedre bekjendt, end vi herom kunne skrive. Dette alene kunne vi ikke forbigaa Ed. Magn. til Gemyt at føre, at Borgerskabet her i Byen promiscue antager præceptores exteros til deres Børn absque inquisitione in Orthodoxiam eorum, hvilket synes at være cum periculo Religionis conjunctum. Var derfor gavnligt for denne Bys Ungdom, at saadanne Pædagogi ikke mindre end andre fremmede, som sig her nedsætte, bleve examinerede i de 25 højlovlig Ihukommelse Frederici 2. Artikler, hvilket, om det ogsaa behager Ed. Magn., vi gjerne ønskede tillige at maatte udi begjærte kgl. Befaling indføres.

Herpaa vi et gunstigt Svar af Eders Magnificens ere formodendes. Vi ville altid findes igjen, som vi pligtige ere, Eders Magnificenses taknemmelige og tjenstvillige Clientes.

Rector og Professores.

Af Konsist. Kopibog 1632—46. Fol. 735. Af Pladsen, hvorpaa Brevet er indført, ser man, at det maa være af 7 Oktober 1644.

23.

Fremmede Studentere anlangende sig hos Rectorem Academiae at lade indskrive.

F. 3. G. a. v., hvorledes os underdanigst berettes, at adskillige fremmede og udlændiske Studenter sig her udi vor Kjøbsted Kjøbenhavn ved denne vores Academi temmelig lang Tid, ja i Aaret tillige, opholder, som ikke sig her hos bemeldte Academia Rectorem angiver, deres Navne at lade indskrive og antegne, en Part og desimidlertid ikke desmindre hos Borgerskabet og andre Pædagogier antager, og sig for Præceptores lader bestille, som her ingen Præceptorer eller deres rette Magistratum ville erkjende eller sig tilforstaa. Os og derhos underdanigst tilsinde føres, hvorledes udi bemeldte vores Academis lovlige Fundats udtrykkelig forbydes, at ingen Studiosus sig her uden

Inscription skulde opholde, med underdanigst Begjæring, at efterdi hvis Programmata, som Rectores Tid efter anden til den Ende lader anslaa, de studerende til en billig Skyldighed inod saadanne Academiæ Leges at anvise og formane, ikke haver kunnet være saa kraftige, at de fremmede jo saadant snarere har syntes at foragte end agte: vi da med vores kongelige Befaling saadan lovlig og saa mange Steder velevede Anordning udi billig Agt og Myndighed ville erholde; da have vi i Betragtning, hvor berømmelig og velbetænkt vores højærede Forfædre denne Aca-demiam baade funderet og med nødige Statutis vel indrettet og beskikket, ikke villet underlade herom alle fremmede Studiosis, som sig her opholde ville, at advare og befale, at de sig hos Rectorem Academiæ angiver og lader indskrive, sønderlig de, som nogen Bestilling med Ungdommen at informere ville antage, forbydendes herhos alle af Borgerskabet og andre her i Byen, som ikke særdeles Rettighed over deres Tjenere haver, fremmede til deres Børns Institution at bruge, der ikke hos Rectorem findes indskrevne, saafremt de, som saadant gjøre, derfor ikke ville tiltales og staa til Rette, som vedbør. Vederfares og nogen fremmed Studioso her noget viderligt, som sig til sin rette Magistr(at)um ikke haver villet bekvemme, vide sig det selv og ingen anden. Hvorefter alle og enhver etc. Hafniæ 30 Januarii 1650.

Sjæl. Reg. XXII, 259.

24.

Bonderne i den ny Hollænderby fik Bevilling om Hjælp af andre Kirker til deres Kirke, og Bekken for Kirkedørene.

F. 3. G. a. v., at vi efter underdanigst Ansøgning og Begjæring naadigst haver bevilget og tilladt, saa og hermed bevilger og tillader, at Bønderne udi den ny Hollænderby vesten her for Staden, til nogen Hjælp til deres Kirkes Opbyggelses Bekostning der sammesteds, maa nyde $\frac{1}{2}$ Rigsdlr. af hver Kirke i vort Land Sjælland, som nogen Middel og Forraad haver, saavel som og en Gang Bekken for alle Kirkedørene her i Staden udsætte og der udi samle, hvis godt Folk til bemeldte Kirkes Bygning godvilligen give ville; herhos bydendes og befalendes vores Lensmænd samt Kirkeværger og alle andre, som over Kirkerne Jus patronatus haver, eller paa deres Vegne over deres Indkomst

raade og disponere, at de for^{ne} j Rigsdlr. af hver Kirke til for^{ne} Ny Hollænder Kirkes Hjælp, saaledes som forskrevet staar, lader bekomme og følgagtig være. Givet Hafniæ 21 Juli 1661.

Sjæl. Reg. XXV, 169.

25.

Aabent Brev, at den danske Menighed i Kjøbenhavn, som søger den tyske Kirke, skal give deres egne Sognepræster deres Offer og anden Rettighed.

F. 3. G. a. v., at eftersom Sognepræsterne og deres Medtjenere udi vor Kjøbsted Kjøbenhavn for os underdanigst haver ladet andrage, hvorledes deres Sogner dagligen forringes og mærkeligen aflager, formedelst mange og fast de bedste Huse i Sognerne beboes enten af tyske Folk eller af danske, som sig med tyske i Ægteskab begiver, hvilke fast alle den tyske Kirke skal søge og under den Prætext unddrager sig for hvis de Præsterne i det Sogn, de boer, efter Ordinansen pligtig ere. Thi hyde vi og befale vi alle og enhver, som med Ordens Hørelse og Sacramenternes Brug i den tyske Kirke sig vil lade betjene, skal desforuden tiltænkt være til de Sognepræster i det Sogn, hvor de bosiddendes ere, tilbørlig Offer, Præstepenge og anden Sognerettighed efter Ordinansen at udgive. Hvorefter etc.

Frederiksborg 24 Juli 1662.

Sjæl. Reg. XXV, 322.

26.

Udtog af et Brev fra Johannes Bager i Kjøbenhavn til Wilhadus Olai Roeschildensis, Præst i Greve og Gildebrønde, angaaende to tyske Doctores, K. Frederik III havde indkaldt, men atter maatte give Rejsepas.

.. Extraneis duobus Doctoribus huc vocalis Rex abutum jussit, mutato suo consilio, qvod fuit ipsi de illis promovendis. Hac de re consuluit accersitum Archiepiscopum, qvi permisit in arbitrio Regio stare omnia, sed hæc addidit, si essent peregrini illi intercepturi, quod alios capere oportebat, et in hac Regione natione Danos, velle literatæ Reipublicæ Principes animo ferre iniquo, et inter cives Academicos plurimos forsan, studiorum voluptate expulsa, Camoenas odisse, ubi illo modo

spes promotionis adimitur, et nulla ostenditur. Quibus motus, Rex consideratus, misit per Aulicum 600 valenses in viaticum, singulis trecentos, gratias agens, qvod se audiri voluissent in disputatione mota et concionibus, jussu Regio. Sed eorum junior dissimulans honorarium hoc præsens nolle, dixit sperasse se aliud majus et utilius, atqve abitum protinus maturavit cum utroqve suo fratre in Patriam. Senior vero, quem commendant a Reginæ fratre literæ, jussus est hic commorari, exorando Rege, in spem promotionis, qvam sit habiturus Hafniæ non sed Hol-satiæ, aut aliis in locis ditionis Regiæ. Et ferunt, Svaningium (qui nunc Synaxin accessit, et cum eo Professores multi, Mer-curij die ante Soterias, unaqve nostrates ex hospitio meo qua-tuor) id unum agere, ut M. Ericus ¹⁾ in ordinem Professorum sumatur et Theologus designetur. Nonnulli autem contra statuunt, nihil verbis efficere posse illum apud Regem, sed juniorem con-venisse Regem, et utriqve novitio conductum munus, ut succedant illi, defunctis duobus, admistrans alter Theologi, alter vero of-ficium Pastoris Germanici . . . Hafniæ, pridie Paschatos 1663.

Original i Kongl. Bibl. (Bøllings Brevsamling).

27.

Confirmation paa en Contract imellem Hr. Rasmus Büssing og Hr. Matthias Hildebrandt i Christianshavn.

F. 3. G. a. v., at eftersom hos os underdanigst ansøges og begjæres vores naadigste Confirmation paa en Forening, som os elskel. hæderlig og vellærd Hr. Rasmus Büssing og Hr. Matthias Hildebrandt, Præster udi Christianshavn, med hverandre gjort og oprettet haver, lydendes Ord efter andet, som følger:

„Efter som vores allernaadigste Herres og Konges Befaling er vores højværdige Hr. Ærkebiskop naadigen meddelt om den Tvistighed, som os undertegnede H. Maj.s underdanige Tjenere og Præster udi Christianshavn imellem været haver, i Venlighed at componere, haver vi saadan kgl. Naade med inderste Hjærtens Taksigelse og alvorlig Bøn til Gud for H. K. M. og det ganske kgl. Arvehusets Velstand underdanigst at erkjende, og derfor i

¹⁾ Det er vistnok Hofprædikanten, M. Erik Grave, her menes.

den Herres Jesu Navn med hinanden venligen indgaaet og sluttet, som følger:

1. Tjenesten angaaende beholder enhver sin selv at forrette, som tilforn været haver. Og eftersom den tyske Præst altid tilforn haver tillige med Sognepræsten tjent i Højmesserne, og jeg Matthias Hildebrandt saadant for mit Sogns Skyld, som jeg vesten for Kjøbenhavn haver at betjene, ikke kan afvarte, lover jeg Sognepræsten i andre Maader, naar han lovlig er forhindret, at tjene, og jeg ikke er lovlig forhindret, med saa god en Vilje, som jeg selv udi Trang hans Tjeneste kunde begjære.

2. Hvis Accidentia der falder til Højmesse beholder Hr. Rasmus Büssing, uden naar Hr. Matthias i hans lovlig Forfald efter hans Anordning tjener, da nyder H. Matthias den tredie Part, og til Froprædiken beholder Hr. Matthias hvis der falder, uden naar den ene Person er dansk og den anden tydsk, da deles det imellem os, og hver bekommer strax sin Anpart.

Eftersom alle, der boer i Sognet bør at erkjende Hr. Rasmus for deres Sognepræst efter H. K. Majs naadigst meddelte Vocation, anlover jeg Matthias Hildebrandt ikke at hindre Hr. Rasmus sit Offer og Præstepenge hos de tyske Indvaanere, mens meget mere at tale og søge hans bedste hos dennem i alle Maader, og til den Ende endog ingen betjene, førend de efter kgl. Forordning haver været hos Hr. Rasmus, og de mig en Bevis fra hannem leveret, at de ere skrevne i Kirkebogen, og mig af hannem bevilget er dennem at betjene. Desligeste anlover jeg Rasmus Büssing at tale og søge Hr. Matthises bedste og lade hannem betjene alt, hvis paa Tydsk betjenes skal, om ellers Folkene selv ere hans Tjeneste begjærendes, og Hr. Matthias ikke andensteds er occuperet, og ingen af os skal tvinge nogen enten til Froprædiken eller Højmesse, mens enhver Indbygger herudi at have sin fri Vilje.

4. Anlangende H. K. Majs Livgarde, om dennem er saaledes sluttet, at alt hvis af dennem for Tjenesten gives, hvilken af os efter deres egen Begjæring Tjenesten forretter, naar de ere skrevne i Kirkebogen, da deles det strax imellem os, af hvad Navn det være kan, som kommer fra Livgarden, Skriftepenge undtagen, som gives Hr. Matthias, dennem beholder han selv.

Forskrevne Poster haver vi vel med hinanden overvejet og befundet os og Tilhørerne tjenlige til Fred og Enighed, og derfor med Hænders Undertegnelse stadfæstet. Gud være nu med os og regere os med sin Helligaand for Christi Skyld. Amen.

Christianshavn d. 2 Maj Ao. 1665.

Rasmus Büssing, Matthias Hildebrandt,
m. m. m. m.“

Da villie vi forberørte Forening udi alle sine Punkter og Clausuler. eftersom forskrevet staa, allernaadigst have confirmeret og stadfæstet, saa og hermed confirmerer og stadfæster, helst efterdi de selv saaledes indbyrdes haver samtykt og med egne Hænder underskrevet. Fremdeles skal Sognepræsten paa Christianshavn nyde Præstepenge og Offer af de Huse og Vaaninger paa Christianshavn, som af fremmede Nationer beboes. Hvo derimod gjør, skal exemplariter straffes. Thi forbyde vi etc.

Hafniæ d. 3 Maj 1665.

Sjæl. Reg. XXVI, 37—38.

Bemærkning.

Naar der S. 168 er sagt, at det ikke er bekjendt, hvad Udgang den mod M. Thomas Lund rejste Anklage for Vranglære havde, er følgende Aktstykke oversat, der oplyser Sagen nærmere:

Frederik Urne och D. Hans Reisner finge Brev M. Thomas Lund, tydsk Præst i Helsingør anlangendes.

Christianus Quartus.

V. s. G. t. Vider, at vi naadigst haver bevilget os elskelig M. Thomas Lund, tydsk Præst udi vor Kjøbsted Helsingør, at maa fri og entlediget blive for hvis Tiltale til hannem kunde have, anlangendes hvis mistænkeligt han udi sin Prædiken senest udi Kjøbenhavn kan have proponeret, saa og sit Kald her efter som tilforn at maa forestaa, dog at han sig alt sligt saa vel privatim som publice efter sin udgivne Forpligts Lydelse herefter entholder. Datum Kolding(hus) den 3 Januarii 1635.

Sjæl. Tegn. XXV, 366.